

T.C

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ANABİLİM DALI

SİSTEMATİK FELSEFE VE FELSEFE TARİHİ BİLİM DALI

**FREGE VE KRİPKE’NİN FELSEFESİNDE ADLANDIRMANIN
ONTOLOJİK TAHLİLİ**

Yüksek Lisans Tezi

MURAT FATİH YAZICI

HAZİRAN 2021

T.C

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ANABİLİM DALI

SİSTEMATİK FELSEFE VE FELSEFE TARİHİ BİLİM DALI

**FREGE VE KRİPKE’NİN FELSEFESİNDE ADLANDIRMANIN
ONTOLOJİK TAHLİLİ**

Yüksek Lisans Tezi

MURAT FATİH YAZICI

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. YAYLAGÜL CERAN KARATAŞ

HAZİRAN 2021

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Murat Fatih Yazıcı

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığını taahhüt ederim.

Doç. Dr. Yaylagül Ceran Karataş

İMZA SAYFASI

Murat Fatih YAZICI tarafından hazırlanan ‘Frege ve Kripke’nin Felsefesinde Adlandırmanın Ontolojik Tahlili’ başlıklı bu yüksek lisans tezi Felsefe Anabilim dalı-Sistematik Felsefe ve Felsefe Tarihi Bilim dalında hazırlanmış ve Jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Yaylagül Ceran Karataş

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Doç. Dr. Mehmet Özturan

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Egemen Seyfettin Kuşcu

Kurumu: İstanbul Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 21/ 06/ 2021

ÖNSÖZ

İnsan olarak yaptığımız eylemlerin altında belirli bir kaygının yattığı inancındayım. Burada yürüttüğüm çalışmanın da yüksek lisans tezi olmasının yanında hayata dair taşıdığım belirli kaygıların ürünü olduğunu söylemeliyim. Hem kişisel olarak hem de içerisinde bulunduğum toplum açısından çeşitli problemlerle karşı karşıya olduğumuz açıktır. Bu durumun aksi belki de düşünülemezdi. Günlük hayattaki en basit görünen olaydan en çetrefilli yapıdaki işlemlere kadar her durumun felsefî düşünceyle alakalı olduğunu hissetmek ve bu konuda atılacak adımların olabileceği inancı çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan en büyük nedenlerdendir. Bu doğrultuda, felsefe tarihinin önemli isimleri üzerinden tecrübemize ve bunun dil ile ilişkisine dair bir çalışma yürütmeye gayret ettim. Ne kadar söz söylenmiş olsa da hiç denenmemiş yolların olduğunu bu süreç içerisinde görmeye çalıştım. Felsefe tarihi içerisinde kimi kırılma noktaları olsa da bütün tarihin *bu anda* olduğunu ve tartışmaların canlı bir şekilde bizi beklediğini düşündüm. Tezde karşılaşılan zorlukların hafiflemesine neden olan en büyük destekçim de söz konusu tazelik hissi olmuştur.

Her akademik çalışma gibi uzun ve sıkıntılı olan sürecin hafiflemesine sebep olan nedenler bulunmaktadır. Bana rahat bir çalışma imkânı sunan danışmanım Doç. Dr. Yaylagül Ceran Karataş hocama şükranlarımı ve çalışmama sunduğu değerli önerileri nedeniyle Doç. Dr. Murat Kelikli ve Dr. Öğr. Üyesi Nihat Durmaz'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca akademik serüvenimin başlamasına maddi ve manevi anlamda yardımcı olan aileme müteşekkirim. Özellikle zorluk oluşmasını engelleyecek biçimde, desteklerini esirgemeyen ablam Mehlika Betül Yazıcı, abim Mehmet Yunus Yazıcı ve İstanbul'da geçirdiğim süre içerisinde bana evini açıp annelik yapan Güneş Yalçinkaya'ya özel bir teşekkür borcum bulunmaktadır. Burada adlarını anamadığım ama beni bu çalışmaya iten esas kaygıların sebebi olan; yazdıkları, anlattıkları ve yönlendirmeleriyle felsefe disiplinine olan iştियakımı arttıran bütün hocalarıma minnettarım. Çalışmanın neşvünema bulmasını sağlayan temel sebebin söz konusu hocaların emekleri olduğunu söylemek gerekir. Bu açıdan onlar, felsefî sahnemin mimarlarıdır. Fark edilecek eksikliklerin sebebi ise tamamen bize ve dikkatimizin yetersizliğine bağlanmalıdır.

Kırşehir, 2021

ÖZET

FREGE VE KRİPKE’NİN FELSEFESİNDE ADLANDIRMANIN ONTOLOJİK TAHLİLİ

Yazıcı, Murat Fatih

Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Sistematiik
Felsefe ve Felsefe Tarihi Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Yaylagül Ceran Karataş

Haziran, 2021, 115 Sayfa.

Bu çalışma, Frege ve Kripke’nin adlandırma üzerine geliştirdiği düşüncenin ontolojik kökeni ve bu kökenin eleştirisini konu edinmektedir. Bu sebeple, öncelikle Kant’ın transandantal felsefesi, tecrübenin ve nesnenin kuruluşu açısından ele alınmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde, Kant’ın nesnenin bireysel bütünlüğünün kurulması için gerekli olan aklın kurucu fiilini ihmal ettiğini öne sürüldü. Nesneyi farklı cihetlerden idrak etmeyi sağlayan kategori kümesinin aynı bütünlüğe ait kılınması için aklın kurucu bir işlevi olması gerektiği ifade edildi. Kant’ın transandantal felsefesinin bu ihmali, kendini dil felsefesindeki adlandırma tartışmalarında göstermektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde, Kant’ın aklın kurucu işlevini ihmal etmesinin Fregeci anlam kuramıyla ilişkisine dikkat çekildi. Bu minvalde, Kant’ın transandantal felsefesinin Frege’nin anlam-gönderim ayrımında etkili olduğu belirtildi. Bu doğrultuda Frege, özel adların doğrudan değil, belirli betimlemelerle ifade edilen anlamları vasıtasıyla gönderimde bulunduklarını öne sürmüştür. Somut nesnelere gönderimde bulunan özel adlar söz konusu olduğunda, Fregeci betimleme teorisinin yol açtığı problemler ortaya koyuldu. Üçüncü bölümde, Kripke’nin modal, semantik ve epistemolojik argümanlarla Fregeci betimleme teorilerini eleştirdiğini ve özel adların, belirli betimlemelerle ifade edilen kavramsal içeriğe ihtiyacı olmadan, doğrudan gönderimde bulundukları ifade edildi. Bu açıdan, özel adların aklın kurucu fiiliyle ortaya çıkan bireysel bütünlüğü olan nesneyi adlandırdığı öne sürüldü.

Anahtar Kelimeler: Frege, Kripke, Adlandırma, Nesne, Ontoloji

ABSTRACT

ONTOLOGICAL ANALYSIS OF NAMING IN THE PHILOSOPHY OF FREGE AND KRİPKE

Yazıcı, Murat Fatih

Master Thesis, Department of Philosophy, Systematic Philosophy and History of
Philosophy

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Yaylagül Ceran Karataş

June, 2021, 115 Pages.

This study deals with the ontological origin of Frege and Kripke's thought on naming and the criticism of this origin. For this reason, firstly, Kant's transcendental philosophy was discussed in terms of the constitution of experience and object. In the first part of the study, it was argued that Kant neglected the constitutive activity of reason, which is necessary for the constitution of the individual unity of the object. It was stated that the reason must have a constitutive function in order to make set of categories that enable to comprehend the object from different aspect, belong to the same unity. This neglect of Kant's transcendental philosophy shows itself in the naming debates in the philosophy of language. In the second part of the study, it was pointed out that the relationship between Kant's neglect of the constitutive function of the reason and the Fregean theory of sense. In this respect, it was stated that Kant's transcendental philosophy was influential in Frege's distinction between sense and reference. Accordingly, Frege argued that proper names refer not directly, but through their senses, which are expressed in definite descriptions. In the case of proper names referring to concrete objects, the problems caused by the Fregean descriptive theory were exhibited. In the third chapter, it was stated that Kripke criticizes the Fregean description theories with modal, semantic and epistemological arguments, and that proper names refer directly without the need for conceptual content expressed by definite descriptions. In this respect, it has been suggested that proper names name the individual unity of object that emerges with the constitutive activity of the reason.

Key Words: Frege, Kripke, Naming, Object, Ontology

İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM.....	ii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR TABLOSU.....	viii
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM I.....	7
IMMANUEL KANT'IN FELSEFESİNDE TECRÜBENİN KURULUŞU VE AKLIN KURUCU FİİLİNİN İPTAL EDİLMESİ.....	7
1.1. KANT'IN TRANSANDANTAL FELSEFESİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	9
1.2. TECRÜBENİN MEKÂNI OLARAK SAF BEN'İN KURULMASI.....	16
1.3. KANT'IN TRANSANDANTAL FELSEFESİNDE NESNE KURULUŞU VE TECRÜBESİ.....	19
1.4. AKLIN DÜZENLEYİCİ VE KURUCU İŞLEVİ.....	24
1.5 NESNENİN BİREYSEL BÜTÜNLÜĞÜ VE MEKÂNI.....	30
BÖLÜM II.....	36
FREGE'NİN ANLAM KURAMI VE ADLANDIRMA.....	36
2.1 FREGE FELSEFESİNİN ANA ÇİZGİLERİ.....	37
2.2 KAVRAMYAZISI'NDAN ARİTMETİĞİN TEMELLERİ'NE.....	43
2.3 ANLAM-GÖNDERİM AYRIMI.....	48
2.4 FREGE'NİN ANLAM KURAMI VE PROBLEMLERİ.....	54
2.5 ONTOLOJİK ARKA PLAN VE ADIN STATÜSÜ.....	60
BÖLÜM III.....	68
KRİPKE'DE AD VE ADLANDIRMA.....	68
3.1 MODAL MANTIĞIN TARİHSEL SEYRİ.....	70
3.2 MİLL'İN FELSEFESİNDE AD VE ADLANDIRMA.....	76
3.3 BETİMLEYİCİ AD TEORİLERİ VE EKSİKLİKLERİ.....	79
3.4 KRİPKE'NİN BETİMLEYİCİ TEORİLERE KARŞI ARGÜMANLARI VE ÖZEL ADLAR.....	83
3.5 GENEL ADLAR VE ÖZDEŞLİK İFADELERİ.....	94
3.6 KRİPKE'DE ADLANDIRMANIN ONTOLOJİK ARKA PLANI.....	101
SONUÇ.....	106
KAYNAKÇA.....	111
ÖZGEÇMİŞ.....	115

KISALTMALAR TABLOSU

Alm.	Almanca
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Dü.	Düzenleyen
Ed.	Editör
Lat.	Latince
İng.	İngilizce
s.	Sayfa
vb.	Ve benzeri
vs.	Vesaire
Yun.	Yunanca

GİRİŞ

Günlük hayatta kolaylıkla gerçekleştirdiğimiz faaliyetlerin genellikle nasıl vuku bulduğunun üzerinde durmayız. Bu, pratik yaşamımızı kolaylaştıran bir durumdur. Ancak felsefi bir sorgulama tam da kolay olarak her gün gerçekleşen faaliyetin nasıl mümkün olduğunu açıklamak üzere ortaya çıkar. Bir şeyleri nasıl tecrübe ettiğimize dair bir sorgulama içerisinde olmadığımız takdirde, nesnelerin her daim birbirinden ayırt edilmiş şekilde önümüzde durduğunu ve bunun zaten böyle olduğu kabulüne sahibizdir. Bu açıdan, nesneleri bir şekilde adlandırmamız da doğaldır. Adlar her nasıl olmuşsa zaten bir şekilde nesnesini adlandırır ve toplumsal olarak bir sonraki nesle aktarılır. Naif bir bakış açısıyla tecrübemize baktığımızda yukarıdaki söylenenler geçerli olabilir. Fakat felsefe, kabul edilmiş gerçekliklerin zemininde ne olduğuna dair bir düşünce geliştirmekle ilgilidir. Günlük hayatımızda kolaylıkla nesneleri ayırt edip *ad* verdiğimiz faaliyet nasıl gerçekleşmektedir? Şüphesiz ki böyle bir sorgulama dil felsefesiyle olan alakasının yanında tecrübenin ve nesnenin kuruluşuna dair bir araştırma olacaktır.

Dil ile varlık arasındaki ilişki, Antik Yunan'dan itibaren felsefenin gündeminde olmuştur. Tarihsel olarak ele alındığında birçok düşünür bu bağlantıdan uzak duramamıştır. Çağdaş döneme gelindiğinde ise düşünürlerin farklı felsefi konular almasının en temel nedenlerinden birisi, dil ile gerçeklik arasındaki ilişki olmuştur. Düşünürler dilin mahiyeti ve bunun varlık veya gerçeklik ile olan ilişkisi hususlarında kendine özgü bir yerde durmaya çalışmışlardır. Bu sebeple, felsefe tarihini, düşünürlerin mevzubahis ilişki hakkındaki takındığı tutuma göre okumak mümkündür. Daha öncesine gitmek mümkün olmakla beraber özellikle Parmenides ile birlikte dil ile varlık arasındaki ilişkinin oldukça önemli bir yer kazandığını görülür. Bu durum felsefenin sürekli olarak dönüp kendine referans aldığı Platon ve Aristoteles için de geçerlidir. Klasik metafiziğin temellerini atan bu isimler için dil ile varlık arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Platon, *adın* (Yun. ὄνομα), adlandırılan şeylerin doğasına uygun seslerin, harfler ve hecelere yerleştirmesiyle ortaya çıktığını öne sürer. Bu açıdan varlık, mahiyeti (Yun. εἶδος) itibarıyla bir veçhesinden *ad* ile açılarak söylem (Yun. λόγος) teşkil edilir. Bunun yanında Aristoteles'in felsefesi, özel *ad*ların bütün dilsel terimler içerisindeki ayrıcalığına vurgu yaparak başlamıştır. Ona göre,

bütün terimler birbirine yüklenilebilirken, özel adlar hiçbir terime yüklenemezler. Bu çıkarımdan hareketle ontolojik olarak esas olanın özel adların temsil ettiği somut cevherler olduğu fikrine varmıştır. Aristoteles'in de yaptığı şekilde, dil ile varlık arasındaki ilişkiye dayanarak felsefî bir görüş belirtmek, uzun yıllar boyunca güvenilir bir yöntem olmuştur. Bu güvenin temelinde klasik metafiziğin genel temayülü olan, nesneleri aklı bir görüşle dolaysızca bilme fikri yer almaktadır.¹

Dil ile varlık arasındaki ilişkinin yanıltıcı olabileceğine dair görüşlerin yoğunluk kazanması, felsefe tarihinde yeni bir safhanın açılmasına neden olmuştur. Böyle bir serüvenin başlamasına neden olan şeylerden en önde geleni, Kant'ın transandantal felsefe olarak adlandırılan devrimidir. Bu devrimin sonuçlarından bir tanesi, dilden hareket ederek varlığa dair yapılan metafizik çıkarımların geçersiz olduğu fikridir. Kant'a göre, dilin sağladığı imkânlar nesneleri farklı bütünlükler içerisinde ele alınmasını sağlar. Fakat bu durum söz konusu bütünlüklerin gerçekten var olduğu anlamına gelmez. Bu bakımdan dilde ifade edilen her şeyin bir nesne teşkil ettiğini söylemek meşru olmayacaktır. Buna göre, özne sadece kendi transandantal unsurları içerisinde, düşünce fiilinde kurduğu nesnenin görüşteki karşılığını idrak ve tecrübe edebilir. Bu açıdan, Kant'ın transandantal felsefesi, analitik dil felsefesinde konu edilen can alıcı soruların odağında yer almaktadır. Özellikle aklın kurucu fiilini ve bu itibarla kendinde nesne fikrini sisteminden gidermesi söz konusu tartışmaların seyrini belirlemiştir. Buna göre, yapılacak olan felsefî araştırma, hissetme ve düşünme yetisinin transandantal form ve kavramlarını ortaya çıkarmak olmalıdır.

Kant'a göre, bir şeyin nesne olması için duyuşal alandan edinilen malzemeye uygun bir imgenin oluşturulmasının kuralları olan saf kavramlar öznenin müdrike yetisine aittir. Ruhunu Kantçı devrimden alan ama bilgiyi genişleten önermeler konusunda yargı verici perspektifi eleştirerek *dile dönüş* (İng. linguistic turn) sürecini başlatan isim ise Gottlob Frege'dir. Buna göre, bir şeyin nesne olması için gereken kurallar birliği dilin içerisindeki unsurlar ve onlar arasındaki ilişkilerle anlaşılabilir. Başka bir deyişle, bir şeyi nesne kılacak imkânın sınırını çizmek için yargı verici bir özneye,

¹ Klasik metafizik açısından böyle bir genelleme mümkün olsa da içerisinde birçok farklılık olduğu doğal olarak düşünülmelidir. Özellikle Platon ve Aristoteles arasında dile olan güven konusunda bariz bir farklılık bulunmaktadır. Platon nihai olarak felsefî sorgulamanın bir suret olan dilden değil, hakikatin ve şeylerin kendisinden hareketle surete (dile) doğru gitmenin uygun olduğu görüşündedir (Platon, 2016, 439a-439b)

onun sahip olduğu yetilere ve görüye ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu doğrultuda o, Kant'ın yargı verici bir özneye dayalı görüşü yerine, dilin mantıksal zemininde bir felsefî anlayışı geliştirmiştir. Başka bir deyişle, içerisine hiçbir şekilde görü sızmadan, yani nesneyle dolaysız bir ilişkiye girmeden sadece kavramları kullanarak önermelerden bahsedilebilir ve bunlar bilgiyi genişletebilir. Frege'nin aritmetiği mantığa indirgenme projesinin temelinde bu görüş yer almaktadır. Bu görüşün Kantçı bir ruh taşıdığını söylemekle beraber Kant'tan sonra yeni bir kırılma noktası olarak da düşünülmelidir. Çünkü bu sürecin sonucunda dil biçimsel bir şekilde ele alınmaya ve gerçeklikle olan kökensel bağından koparılmaya başlanmıştır. Bundan böyle gerçekliğin dilin mantıksal yapısı içerisinde ele alınması, genel felsefî eğilim olarak görülmüştür. Başka bir deyişle, klasik metafizikteki gibi kendinde bir gerçeklik ya da Kant'ın felsefesinde olduğu gibi öznenin transandantal form ve kavramlarına göre kurulan gerçeklik yerine dilin mantığı içerisinde teşkil olan bir gerçeklikten bahsedilir. Böylece dil felsefesi, 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren önemini gittikçe arttırarak felsefe açısından merkezi bir konuma gelmiştir. Öyle ki ontolojinin temelinde yer alan 'ne var, ne yok?' sorusu dahi dilin sınırları içerisinde ele alınmış ve cevaplanmaya çalışılmıştır.

Yukarıda ifade edilmeye çalışılan tarihi sürecin bizim açımızdan önemli olması, Kant ile Frege arasında oluşturulacak olan bağının tecrübenin kuruluşu ile dilin yapısı arasındaki ilişkinin açığa çıkmasını sağlayacak malzemeye sahip olmasıdır. Tecrübenin kuruluşundaki herhangi bir eksiklik, dili ve onun unsurlarını anlamada sorunlara yol açacaktır çünkü dilde ifade edilen terimlerde tecrübenin kuruluşuna dair izler bulunmaktadır. *Ad*ın statüsü ve adlandırma ile ilgili durum da tecrübenin kuruluşuyla yakından ilgilidir. Adlandırma, dil ile varlık arasındaki ilişkinin temelinde yer almaktadır. Öyle ki, ontolojinin ve tecrübenin kuruluşunun zemininin açılması için bir şeye *ad* verme ile nesnenin teşkil olmasının arasındaki ilişkinin açılması gerekmektedir. *Ad*ların bu manada neyi adlandırdığı ve statüsünün ne olduğu konusu felsefenin önemli meselelerinden birisini oluşturmaktadır.

Dil içerisinde özellikle *ad* ve adlandırmaya dair yürütülen tartışmalarının zemininde tecrübenin ve nesnenin kuruluşuna dair sorunlar yer almaktadır. Bu çerçevede, nesnenin bireysel bütünlüğü ve bu nesnenin mekânı, *ad*ın nasıl adlandırıyor olduğu hususunda hayatî bir rol oynamaktadır. Bu sebeple, gerek Frege'nin gerekse

Kripke'nin *ad* ve adlandırma hakkında ortaya koyduğu fikirlerin Kant'ın transandantal felsefesiyle olan ilişkisi birçok hususun açığa çıkmasını sağlayacaktır. Özellikle Kripke'nin başta Frege olmak üzere betimleme teorisi olarak anılan görüşlere yönelttiği eleştiriler özel ve genel *ad*ların farklı perspektiflerden değerlendirilmesini gerektirmiştir. Çalışmamızın amaçladığı hedeflerden birisi betimleme teorilerinin ürettiği sorunların Kant ile başlayan ontolojik daralmaya dayandığını göstermektir. Kant'tan sonra analitik dil felsefesinde ileri sürülen fikirler bu daralmanın etkisindedir. Hem Frege'nin hem de Kripke'nin ortaya koyduğu görüşler dil içerisinde yer alır. Söz konusu düşünürler, tecrübe ve nesnenin kuruluşuna dair bir araştırma yürütmemişlerdir. Bu sebeple, onların ortaya koydukları görüşlerin ontolojik tartışmaya katılması için Kant'ın transandantal felsefesi ile beraber düşünülmesini gerekli görüyoruz. Özellikle özel *ad*ların hangi şekilde nesneyi kendisiyle aynı olarak adlandırdığı meselesi tecrübenin ve nesnenin kuruluşuna dair en temel soru olarak durmaktadır. Bize göre, çağdaş dil felsefesindeki *ad*ların dolaylı mı dolaysız mı gönderimde bulunduklarına dair tartışmaların ontolojik zemininde, nesnenin teşkil edilmesinde aklın kurucu bir işlevi olup olmadığına dair verilecek karar bulunmaktadır.

Kısaca burada yürütülecek olan araştırmanın içeriğinden bahsetmek gerekirse; çalışmamız üç ana bölümden oluşacaktır. Her bölüm bir sonraki bölüme hem zamansal olarak hem de zemin teşkil etmesi bakımından önceliklidir. Bu bakımdan ilk bölüm Kant'a, ikinci bölüm Frege'ye, üçüncü bölüm ise Kripke'ye ayrılmıştır. Her bir bölümün son kısmında yapılacak olan eleştiriler ile bölümler arasındaki problemsel bütünlük sağlanmaya çalışılacaktır.

Ad ve adlandırma ile ilgili bir görüşe varabilmek için tecrübe ve nesnenin kuruluşuna dair bir inceleme yürütülmek zorundadır. Bu sebeple, çalışmanın ilk bölümünü Kant'ın transandantal felsefesi itibarıyla tecrübenin kuruluşu ve aklın buradaki işlevinin sorgulanması oluşturacaktır. Böyle bir sorgulamanın yapılmasının analitik dil felsefesi tartışmalarının zemininin açılması adına gerekli görüyoruz. Tecrübenin kuruluşu ile dil ve dilsel unsurlar arasındaki bağlantı özellikle Frege ve Kripke örnekleriyle ikinci ve üçüncü bölümlerde ele alınmaya çalışılacaktır. Kant'ın transandantal felsefesiyle tecrübenin kuruluşuna dair ihmal ettiği ve bu ihmalin neticesinde ontolojik çerçeveyi daraltan görüşlerin miras alınması analitik dil

felsefesinin en önemli hususlarında kendini göstermektedir. Bu sebeple, çalışmanın birinci bölümü sonraki bölümler adına zemin teşkil etmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde analitik felsefenin kurucusu olan Gottlob Frege'nin görüşlerine yer verilecektir. Alman düşünürün oluşturduğu anlam kuramı, bu kuramı oluşturan endişeleri ve bu endişelerin doğrultusunda oluşturduğu yöntemden bahsedilecektir. Bu bölümün son iki kısmında Frege'nin anlam kuramının problemlerine ve bu problemlerin zemininde yer alan ontolojik perspektife değinilecektir. Böyle bir incelemenin sonucunda, Frege'nin *ad* ve adlandırma üzerine geliştirdiği fikirlerin zemininde Kant'ın transandantal felsefesi çerçevesinde nesnenin kuruluşu hakkındaki görüşlerinin olduğu görülecektir. Bu bakımdan, Kant'ın tecrübenin kuruluşunda ihmal ettiği şeylerin ortaya çıkardığı sorunların Frege'nin anlam kuramı tarafından miras alındığı görülecektir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde Kripke'nin adlandırma üzerine geliştirdiği doğrudan gönderim kuramına bakılacaktır. Bu sebeple, ilk olarak Kripke'nin modal mantıkta gelişimine sebep olduğu yeniliklere değinilecektir. Daha sonra Kripke'nin Fregeci ve benzeri betimleme kuramlarına karşı geliştirdiği argümanlar üzerinde durulacaktır. Betimleyici teorilerin ciddi şekilde yara aldığı bu argümanlar doğrultusunda *ad*ların bir anlam dolayımında değil, doğrudan nesnesine gönderimde bulunduğu dair görüş ortaya konulacaktır.

Kripke'nin modal mantıktan hareketle dilin ve özellikle *ad*ların konumu itibarıyla öne sürdüğü görüşler yeni imkânların açılması bakımından önemlidir. Bu doğrultuda, Frege'nin betimleyici *ad* kuramı ve benzeri betimleyici kuramların zemini ile ilgili olarak Kant'ın transandantal felsefesinin sorgulanması gerektiği düşüncesindeyiz. Bu doğrultuda, Kripke'nin modal mantık ve dil üzerinden farkına vardığı *ad*nın doğrudan gönderimde bulunmasını anlayışını, tecrübenin kuruluşu açısından neye denk geldiği incelemeye çalışacağız. Çalışmanın göstermek istediği bir diğer şey, Kripke'nin *ad*lar hakkında ifade ettiklerinin zemininde Kant'ın transandantal felsefesi itibarıyla eksik bıraktığı ve tecrübenin kuşatılamamasına neden olan görüşlerin yer aldığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, üçüncü bölümün son kısmı ilk iki bölümün son iki kısmıyla birlikte ele alınmalıdır. Bu takdirde, Kripke'nin dile bakarak sunduğu görüşlerin yanı

sıra Fregeci ve diğ er betimleyici teorilerin eleştirilmesini sağlayan fikirlerin temelinde Kant'ın ihmal ettiği şekilde aklın nesneyi kurucu fiilinin bulunduğu görülecektir.

Yaptığımız çalışmanın hududu yukarıda bahsedilen hususlarla çizilmiş olsa da söz konusu sınırı farklı sorgulamalarla genişletmek mümkündür. Biz burada nihai olarak felsefi araştırmanın dilden değil de tecrübe ve onun içerisinde ortaya çıkan nesne üzerinden yürütülmesi gerektiğini düşünüyoruz. Böyle bir sonuç, çalışmanın bizi sonraki olası araştırmaların eşiğinde bırakacağı yer olacaktır.

BÖLÜM I

IMMANUEL KANT'IN FELSEFESİNDE TECRÜBENİN KURULUŞU VE AKLIN KURUCU FİİLİNİN İPTAL EDİLMESİ

Bu bölümde Immanuel Kant'ın ontolojisini ve onun felsefi çerçevesi içerisinde aklın rol oynadığı veya ihmâl edildiği süreçleri ele almaya çalışacağız. Esas amacımız Kant'ın felsefesinin 19 ve 20.yüzyıllarında gelişen dil felsefesine olan etkisini göstermek olacaktır. Kant'ın aklın ilkelerini nesnenin *kurucu* (Alm. Konstitutiv) ilkesi olmaktan çıkarması ve sadece *düzenleyici* (Alm. Regulativ) ilkeler olarak ele alması, dil felsefesinin ve husûsen adlandırma tartışmalarının zemininde yer almaktadır. Kant'ın felsefesi açısından, aklın söz konusu fiilini iptal edilmesinin ortaya çıkardığı sonuçlar burada dile getirilenlerin özünü oluşturacaktır. Daha sonraki kısımlarda ise mezkûr iptalin dil felsefesinde özellikle de adlandırma meselesi üzerinde ne gibi etkileri olduğuna değinilecektir. Bu açıdan burada ele alınan düşünceler çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümünde yer alan adlandırma tartışmalarının zemininde yer almaktadır.

Modern mantığın klasik çizgisini oluşturan Frege ve Russell, Kant'ın felsefesinden ayrı birçok yanı olduğu düşünülse de esas olarak Kant'ın projesine bağlı olduklarını söylemek mümkündür. Bunun en önemli göstergesi Kant'ın aklî görü gibi bir fiilin olamayacağını çerçevesinde gelişen dolaylı gönderim kuramlarıdır. Bir terimin anlamı vasıtasıyla gönderimde bulunduğunu öne süren bu görüşün dil felsefesinin de Ortodoks çizgisinin kökenine yerleştiğini söylemek mümkündür. Mevzubahis görüşün temelinde nesneyi doğrudan idrak ettiği düşünülen aklî görünün Kant'ın düşüncesi ile birlikte itibarsız hale gelmesidir.

Felsefe tarihinde *ad*ın neyi, ne şekilde adlandırdığı meselesi son derece mühim bir yerde durmaktadır. Kant'ın aklın kurucu fiilini iptal etmesi ise bu çerçevede önemli değişimlerin uğrak noktası olmuştur. Bizce adlandırmanın temellendirilmesi için

nesne, mekân, mahiyet ilişkisi ile birlikte yer alan aklın kurucu fiilinin açığa çıkartılması gereklidir. Kant'ın felsefi çerçevesinde, kendinde bir nesnenin bilinemez olması ve sadece öznenin kurduğunu bilmesi, adlandırmanın pragmatik yönelimler doğrultusunda sürekli değişime tabi olmasıyla nihayetlenmiştir. Buna göre akıl sürekli olarak nesneyi farklı bütünlükler altında adlandırır. Bölümün içeriğinde de görüleceği gibi, mahiyetçe farklı bir mekâna devşirilerek bireysel bütünlüğüne kavuşturulmamış bir nesnenin kavramlarla farklı bütünlükler altında tutulması ne derece mümkün olduğu sorusu önümüzde durmaktadır. Kant'ın bu anlamdaki eksikliklerinin, aklın nesnenin bireyselliğini kazandığı mekânı kuran faaliyetinin iptal etmesinden kaynaklandığı öne sürülebilir. Benzer şekilde, kavramlar üzerinden nesnenin *bu şey* olarak kurulması veya bilgi edinilmesi de imkân dâhilinde gözükmemektedir. Söz konusu felsefi çizgi, ilerleyen süreçte, sadece dilin belirlediği şartlar içerisinde nesnelerden bahsetmek zorunda bırakılan bir fikri sınırlılığa neden olacak başlangıcı yapmış olmaktadır.

Bu bölümde, nesnenin kuruluşunda Kant'ın aklın kurucu fiilini ihmâl etmesiyle birlikte yerine nasıl bir düşünce ortaya koyduğu anlatılmaya çalışıldı. Bu amacı gerçekleştirmek adına, Kant'ın transandantal felsefesinin ana hatlarına birinci kritik çerçevesinde değinildi. Burada özellikle nesnenin kuruluş ve tecrübe ediliş sürecinde hangi yetilerin hangi şekilde çalıştığı gösterildi. Elde edilen sonuca göre, Kant'ın nesneyi söz konusu şekilde kuramayacağı fikrine ulaşmak mümkündür. Buna göre, Kant'ın üç katlı terkip faaliyetiyle anlattığı nesnenin kuruluş sürecinin zemininde aklın fiili olması gerekli gözükmemektedir. Aksi takdirde farklı kategorilere göre sentezlenmiş hissî malzeme aynı nesneye ait kılınamaz, başka bir deyişle, nesnenin görüsel karşılığı bireysel bütünlüğü içerisinde idrak edilemez.

Kısacası Kant, nesnenin kurulumunda aklın bir rolü olmadığını söylerken, aklın sadece düzenleyici bir ilke olarak ele alınabileceğini ifade eder. Söz konusu anlayışın Kant'ın felsefesi açısından ne gibi sorunlar yarattığına değinmekle birlikte kendisinden sonraki felsefenin de karşılaştığı sorunların temelinde yer aldığı iddia edilebilir. Bu açıdan, Kant'ın aklın kurucu fiilinin yerine ikame ettiği şeyin ne olduğuna ve bunun ne derecede geçerli olduğuna bakmak gerekecektir. Bu sebeple ilk olarak Kant'ın transandantal felsefesine kısa bir giriş yapmak uygun gözükmemektedir. Daha sonra tüm tecrübenin zemininde yer alan *saf ben*'in kuruluşuna odaklanılacaktır. Burada ele

alınan sorunlar nesne kurma faaliyetinde neyin eksik bırakıldığı üzerine düşünmeye sevk edeceğinden daha sonraki kısım Kant'ın felsefesinde nesne kurma ve tecrübe faaliyeti olacaktır. Nihayetinde, nesne kurma faaliyeti içerisinde hem Kant'ın kendi felsefesi açısından eksik bıraktığı kısımları hem de kısmen de olsa kendi fikri görüşümüzü sunabilme imkânına kavuşacağımız aklın kurucu işlevini gündeme getiren bir çerçeve sunmaya gayret edilecektir.

1.1. KANT'IN TRANSANDANTAL FELSEFESİNE GENEL BİR BAKIŞ

Bu bölüme başlarken Kant'ın transandantal felsefesinden kısaca bahsetmekte yarar bulunmaktadır. Kant, transandantal kelimesi ile nesnelere yönelik bilginin a priori olarak mümkün olduğu zemini kastetmektedir (B 25).² Bu çerçevede zihin (Alm. Gemüt), transandantal felsefenin kendine dayandığı zemindir. Nesne, zihnin dışında ve kendi başına bulunmaz. Aksine, nesne zihnin yetilerinin kurduğu şekilde vardır ve birinci kritiğin esas görevi bunun a priori zeminini göstermektir. *Saf Aklın Eleştirisi* (Alm. Kritik der Reinen Vernunft) kitabının önsözünde felsefe tarihinde bu zaman kadar görüşümüzün nesneye uyduğunu, kendi felsefesinde ise bunun aksine nesnelerin görüye uyması gerektiğini belirterek Kopernik devrimine benzer bir işe giriştiğini belirtir. Böylece nesnenin a priori bilinmesine dair bir zemine kavuşulacaktır (B XVI-B XVII). Burada bahsedilen görünümün de aklî veya entelektüel değil, hissetmenin görüşü olduğunu belirtmiştir.

Kant bir anlamda, düşünce deneyi yaparak, ampirik tecrübeden gelen malzemeyi sistemden dışarıya çıkardığında zihnin transandantal yapısına ulaşacağını düşünür. Bir başka deyişle, Kant söz konusu yetilerin ne olduğuna tecrübeyi teşrih ederek kavrayabileceğini düşünür. Böylece, nesnenin tesis edilme sürecinde görevi olan yetiler (hissetme, muhayyile, düşünme³) ortaya çıkarılacaktır. Nesnenin tecrübe edilmesi adına söz konusu üç yetinin beraber çalışması gerekir. Çalışmanın sonraki

² Bu kısımda yapacağımız alıntılar *Saf Aklın Eleştirisi*'nin A (1.) ve B (2.) yayımına ait sayfa numaralarına göre yapılmıştır. Bu sebeple, herhangi bir baskının sayfa numarasını vermeyi gerekli bulmadık.

³ Düşünme gücünün üç ciheti vardır: Anlama yetisi/Müdrake (Alm. Verstand), yargı gücü (Alm. Urteilskraft), akıl (Alm. Vernunft). İleriki bölümlerde bunu açıklayacağız.

kısımlarında önemli olacak bir şeyi burada vurgulamak gerekir: Kant, görüsel alanda idrak edilmiş olan üzerinden bir teşrih faaliyetine girerek yetilere ulaşmıştır, tesis edilenin bireysel bütünlüğünün nereden geldiğini ise açıklamamıştır.

Kant'ın çerçevesi açısından, söz konusu tecrübenin ortaya çıkışında yetilerin birbirine indirgenemeyecek şekilde çalıştığı bir durumdan bahsedilebilir. Bu açıdan üç yetiden hiçbirisi diğerinin yaptığı işlevi gerçekleştiremez. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi* kitabının iskeletini transandantal estetik ve transandantal mantık kısımlarından oluşturmaktadır. Transandantal estetik kısmında hissetme yetisi (Alm. Sinnlichkeit) ve onun işlevlerinden bahsetmiştir. Buna göre, tecrübemizin zemininde hissetme yetimizin saf a priori formları olan uzay (Alm. Raum) ve zaman (Alm. Zeit) bulunmaktadır. Fakat hissetme yetisinin formları sayesinde, tecrübenin ortaya çıkması için gerekli ama yeterli olmayan hissî malzemeye sahip oluruz. Tecrübenin kurulması için bunun yanında, Kant'ın transandantal mantık kısmında ele alıp işlevini açmaya çalıştığı, düşünme yetisine ihtiyaç vardır. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi* kitabında çoğu kişinin aşına olduğu “içeriksiz düşünceler boş, kavramsız görüler kördür” (A 51) tümcesiyle, tecrübe edilenin bilgisi için her iki yetinin birlikte ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Bir başka yerde ise kategorilerin düşünmek açısından yeterli olduğunu ama bilginin ortaya çıkması için söz konusu kategorilerin görülere ihtiyacı olduğundan bahseder (B 165). Kategoriler, mantıksal bir kullanıma sahip oldukları için düşünmenin içeriksiz bir formundan ibarettir. Müdrikenin herhangi bir kavramı, hissî (Alm. Sinnlich⁴) kılınmadığı takdirde anlamsız (Alm. ohne Sinn) olacaktır (A 240/ B 299). Söz konusu görü ve kavramın nasıl bir araya gelebileceği ise transandantal felsefenin esas konularından birini teşkil eder. Hatta, Kant'a göre şimdiye kadar felsefe tarihinde müdrikenin kavramlarının nesne için nasıl geçerli olduğunu açıklayan transandantal dedüksiyon kadar mühim bir şey yoktur (A XVI).

Kavram ile görü arasındaki bu bağlantıdan bahsetmeden önce, transandantal felsefenin temelinde yer alan görü ve kavram ayırımına Kant'ın nasıl ulaştığını anlamak oldukça mühimdir. Leibniz, görüsel olan ile kavramsal olan arasında bir süreklilik olduğunu ve aralarında sadece bir derece farkı bulunduğunu düşüncesindedir (Çitil, 2021, s. 23).

⁴ Kant'ın burada kullandığı şekliyle Sinn kavramını Frege'nin felsefesindeki Sinn (Anlam) ve Bedeutung (Gönderim) ayrımı ile birlikte düşünmek gerekir. Aradaki bağlantıyı ileriki bölümlerde açmaya gayret edeceğiz.

Kant'a göre, Leibniz'in varsaymadığı şekilde, görü ve kavramsal bilgi arasında birleştirilemeyecek bir ayrım bulunmaktadır. Kant, söz konusu görüşe Leibniz'in uzay anlayışında ortaya çıkan bir paradoksun farkına varmasıyla ulaşır.

Leibniz aritmetikteki niceliksel eşitliğin geometride bir karşılığı olmadığını düşünerek *örtüşme* (Lat. congruentiam) kavramını ortaya koymuştur. Bu anlayışa göre *örtüşme* duyuşal görüde değil, aksine, mantıksal olması hasebiyle kavramda temellenir (Gözkân, 2006, s. 47). Leibniz'e göre zaten bir süreklilik arz eden görü ve kavram içerisinde, iki şeyin parçalarının birbirleriyle olan ilişkileri ve dizilişleri aynı olduğu takdirde, iki cisim örtüştürülebilir. Leibniz bu görüşe, mutlak uzay fikrinden uzak bir anlayışa sahip olarak, temsillerin bir kendi başınlığı olduğu ve söz konusu temsillerin bir araya gelmesiyle uzayın oluştuğu fikrinden ulaşmıştır. Bu sebeple, iki şey arasındaki fark da kavramsal olarak açıklanabilir. İki şey içsel olarak yani kendi parçalarının birbirlerine göre dizilimi ve konumu itibarıyla aynı ise özdeş, değil ise farklıdır. Kavramsal olana dayalı olan bu anlayışa kısaca, *ayrıt edilemezlerin özdeşliği* (İng. identity of indiscernibles) ilkesi adı verilir.

Leibniz'in çerçevesinde görü ve kavramın bir süreklilik arz etmesi, uzay ve zamanın da kavramsal olarak anlaşılabilmesi düşüncesine yol açar. Kant ise daimi olarak kavramsal analizle uğraşsak bile uzay ve zamanın belirlenimlerine ulaşamayacağını iddia eder (Deleuze, 2007, s. 138). Başka bir deyişle, uzayda (ve zamanda), düşünme yetisi ve kavramlar vasıtasıyla çözümlenemeyen, her daim görünün devreye girmesi gereken bir yapı söz konusudur. Bu minvalde, yönlülük ve konum arasında ciddi bir fark bulunmaktadır. Misalen, sağ ve sol elin aynı özelliklere ve parçaları üzerinden aynı sıralamaya sahip olduğunu söylesek dahi birbirleriyle karşılaştırılmaları mümkün değildir. Bunlara örtüşmeyen eşler (Alm. inkongruentes Gegenstück) adını verir. İçsel özellikleri bakımından aynı olan iki şey uzaydaki yönlülüğünden dolayı örtüşemezler (Gözkân, 2018, s. 77). Başka bir deyişle, iki şeyin özellikleri, parçalarının sırası ve birbirleri arasındaki ilişki aynı olsa dahi uzayda örtüşmelerinin mümkün olmadığını Leibniz görememiştir. Kant, *Prolegomena*'da söz konusu farklılığı şöyle açıklamaktadır:

Eğer iki şey, herbirinde ayrı olarak bilinebilecek tüm parçaları bakımından (büyüklüğe ve niteliğe ait tüm belirlenimleri bakımından) tamamen aynı iseler; bundan, her birinin her durum ve ilişkide diğerinin yerine konabileceği sonucunun çıkması gerekir. Gerçekten de bu, geometrideki bütün düz şekillerde

böyledir; ancak çeşitli küresel şekiller –bu iç uyuşmaları bir yana- dış ilişkide yinede öyle bir farklılık gösterirler ki, biri diğerinin yerine konamaz. Örneğin iki yarım kürede bulunan ve ekvatorun bir yayını ortak taban alan iki küresel üçgen, hem kenarları hem de açıları bakımından tamamıyla aynı olabilir, öyle ki, her birinin ayrı ama tam betimlenmesinde diğerinde olmayan hiçbir şey bulunamaz; buna rağmen biri diğerinin yerine konamaz. İşte burada, iki üçgen arasında hiçbir anlama yetisinin bir içten farklılık olduğunu söyleyemeyeceği ve kendisini sadece uzamda ki dış ilişkide açığa vuran bir iç farklılık vardır (...) Bu nedenle biz, benzer veya aynı, ama yine de birbiriyle örtüşmeyen şeyler (örneğin, ters yönlere doğru dönen helezonlar) arasındaki farkı hiçbir kavramla anlaşılır hale getiremeyiz, sadece sağ ve sol el arasındaki dolaysız görüşe dayanan ilişki aracılığıyla anlaşılır kılabiliriz (Kant I. , 2002, s. 35-36).

Kant’a göre, duyuusal alanda ortaya çıkan eşlerin, birbiriyle örtüştürülemediği durumlar olduğuna göre temsiller kendi başlarına bulunamazlar. Bu bakımdan uzay, Leibniz’in düşündüğü gibi, temsillerden türetilen bir şey olamaz. Eğer uzay, kendi başına olan temsillerin toplamı olsaydı, eşlerin her daim örtüşmesi gerekirdi (Çitil, 2021, s. 18). Buradan yola çıkarak uzayın; kendi içerisinde yönlülüğün ve temsillerin ortaya çıktığı hissettmenin a priori bir formu olduğu sonucuna ulaşır. Özne hiçbir zaman temsillerle kendi başına olduğu haliyle karşılaşamaz. Aksine, temsilleri uzay-zaman elbisesinde gördükleri halleriyle edinir.

Bir nesnenin kurulması ve tecrübe edilme sürecinde ise mevzubahis yetiler şöyle birbirinden ayrılmaktadır: Hissetme yetisi, kendinde şey (Alm. Ding an Sich) alanından temsilleri (Alm. Vorstellung) uzay-zaman formu içerisinde alır, müdrike yetisi ise nesnenin düşüncesinin biçimine sahiptir. Zihninin birer yetisi olarak; hissetme, zihninin alıcı (Alm. Rezeptivität) ve edilgen cihetini, müdrike ise, zihninin idrak etmedeki kendiliğinden (Alm. Spontan) ve etkin tarafını gösterir (A 51). Kant, yaptığı bu ayrımla iki yetinin işlevlerini birbirinden ayırır. Bu sebeple, hiçbir yeti diğerinin işlevini yerine getiremeyeceğini düşünür. Hissetme yetisinin sahip olduğu uzay ve zamanın saf görüşü (Alm. Anschauung) sayesinde hissî malzeme edinilir. Kant, ampririk görünün belirlenmemiş nesnesine tezahür/ görüngü (Alm. Erscheinung) adını verir. Buna göre insan, hissetme yetisiyle bir şeyin farkında olabilir fakat bu şeyin bilinmesi ve nesne haline gelmesi için hissî malzemenin terkip edilmesi ve belirli bir düzene göre (müdrikenin kategorilerine göre) kurulması gerekir.

Kant, tezahürde hissedilir olanı tezahürün maddesi, tezahürdeki çokluğu belli ilişkilerde düzenlemeyi ise tezahürün formu olarak adlandırır (A 20/ B 34). Bu anlamda, tezahürün maddesi a posteriori olarak veriliyorken, formu zihinde

duyarlılığın biçimleri olarak a priori (zaman ve uzay/mekân) bulunuyor olması gerekir. Böylece Kant, kendisinden önceki felsefeden farklı olarak formu zihne yani özneye bağlamış olur. Bir başka deyişle, sözgelimi Aristoteles'in felsefesinde mekân ve zaman gibi formlar cevherin yani somut nesnenin kendisindeyken; Kant, bu formları öznenin kendisine hasretmiştir. Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nin transandantal estetik bölümündeki amacı da söz konusu formların öznelliğinin transandantal bir yapı taşıdığını göstermektir.

Transandantal mantığın analitik kısmında ise düşünmenin unsurları olan kategorilerin çözümlenmesi yapılmaktadır. Özellikle dedüksiyon kısmında, görü ile düşünme arasındaki bağlantının hangi hakla (Lat. Quid Juris) kurulduğu incelenmiştir. Bu açıdan, transandantal mantığın genel mantıktan farklılığı bulunmaktadır. Genel mantıkta, görünün elde ettikleri soyutlanarak içerik olarak boş olan kavramların arasındaki ilişkiye odaklanılır. Kant'a göre, Leibniz'in yukarıdaki paragrafta bahsetmeye çalıştığımız hatası da buradan kaynaklanmaktadır. Oysaki Kant, transandantal mantığında, görü ve kavram arasındaki ilişkiye bakarak nesnenin kurulumunun a priori unsurlarını açığa çıkarmaya çalışmaktadır (Gözkân, 2018, s. 86). Kant, buradan yola çıkarak metafiziğin sınırlarını da çizmiş olur: Zamana ve uzaya yani görü mekânına aşkın olan hiçbir şeyin bilgisine sahip olamayız.⁵ Aksi bir iddia ancak transandantal yanılsama (Alm. Schein) ile sonuçlanmak durumundadır. Bu durumu, transandantal mantığın diyalektik kısmında ele alır.

Kant'a göre duyular hiçbir şekilde yanılsamaya düşmez çünkü hissetme yetisi yargı veren bir yeti değildir (A 293/ B 250). Yanılsamanın olması için müdrikenin veya aklın yargı belirtmesi gerekir. Ancak Kant, müdrikenin kendiliğinden ve zorunlu bir fiil icra ettiğini düşündüğü için esas olarak aklın yanılsamasıyla ilgilendiğini belirtir. Çünkü müdrikenin içine girdiği yanılsama ampriktir, muhayyilenin zamanda akan imgeleri eşleyememesinden kaynaklanır. Kant'ın esas ele almak istediği ise aklın içine düştüğü yanılsama olan transandantal yanılsamadır. Kant, söz konusu yanılsamanın aklın kurucu bir işleve sahipmiş gibi düşünülmesinden kaynaklandığını iddia eder.

⁵ Görü alanını aşan bir nesne kurulamayacağı anlayışı daha sonra analitik felsefenin Ortodoks çizgisinde kendine yer bulmuştur. Kavramsal olanı çözümleme süreci sonucunda görüsel bir temele ulaşılacağı anlayışı hâkim olurken görü alanını aşan önermelerin doğru veya yanlış değil, anlamsız olduğu fikrine varmışlardır.

Yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi, akıl nesneyi kuran değil ama onları düzenleyen bir işleve sahiptir. Kant'ın buradaki düşüncesini ve eleştirisini anlamak için akla biçilen rolü anlamak gerekir: Klasik metafizik⁶ anlayışı, aklın, ampirik olana uygulanan kategorileri aşan bir şekilde faaliyette bulunduğu eğilimindedir. Söz konusu metafizikte akıl nesneyle doğrudan bir bağ kurar. Nesne kendinde ve oradadır, akıl ise bunu dolaysızca idrak etmektedir. Kant'a göre bu anlayış tamamen transandantal yanılsama içerir. Nesne ancak, hissetme yetisinin formları içerisinde müdrikenin saf kavramlarına göre kurulabilir. Bir şeyden nesne olarak bahsedebilmek için öznenin sahip olduğu uzay-zaman formlarını kuşanması ve müdrikenin kategorilerine tabi olarak terkip edilmesi gerekir. Akıl ise sadece koyduğu ilke ile tecrübe edilmiş olan tikel nesneyi farklı bütünlükler içerisine alabilir.

Kant transandantal estetik kısmından sonra tecrübenin ortaya çıkmasında ikinci bir etken olan saf kavramları, yani kategorileri ele aldığı transandantal mantık kısmına geçer. Genel mantıkta nasıl kavramlar ve yargılar varsa transandantal mantıkta da vardır. Genel mantıkta bir bilgiden başka bir bilginin nasıl çıkarıldığına dair muhakamenin mantıksal biçimi üzerinde durulur. Transandantal mantıkta ise düşünmenin biçiminden ziyade nesnelerinin kurulumunda yer alan a priori kavramlar yer almaktadır. Bu açıdan, transandantal mantığa *a priori içeriksel* mantık adı da verilebilir (Grünberg, 2005, s. 93) Fakat Kant'a göre, aklın transandantal bir çıkarımı olamaz. Aklın nesnel olarak geçerli olan bir bilgi üretmesi mümkün olmadığından ancak bir yanılsama mantığı olan transandantal diyalektiği oluşturur (A 131/ B 170). Bu sebeple, *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinde aklın kendi nesneleriyle (Alm. Object) olan ilişkisinin ele alınamayacağını belirtir. Akıl sadece deneyimde ortaya çıkan görüsel karşılıkların (Alm. Gegenstand)⁷ çerçevesi dahilinde düzenleyici bir işleve konu edilebilir. Böylece, klasik metafiziğin yanılsamalarından kurtulmak mümkün hale gelirken aklın kullanımının sınırları da çizilmiş olur. Başka bir deyişle, aklın saf kavramları olan *Ruh*, *Kosmos* ve *Tanrı* gibi idelerin görüsel karşılığı olmadığından,

⁶ Söz konusu klasik metafizik tanımlamasını; Platon, Aristoteles, Yeni-Platonculuk gibi birçok farklı felsefi çizgiyi içine alan bir tabir olarak kullanıyoruz. Bu farklı felsefi çizgilerin müşterek yanı, aklın sahip olduğu fiilin, fenomenal alanı açacak bir şekilde nesne ile doğrudan ilişkide olduğu konusundaki ortaklıklarıdır.

⁷ Kant; yargı fiilinde kurulan nesne için *Object* terimini kullanmıştır. Söz konusu nesnenin görüdeki karşılığı için ise *Gegenstand* kelimesini uygun görmüştür. Daha fazla bilgi için bkz: (Çitil, 2012, s. 25). Ayrıca bkz: (Koç, 2008, s. 90)

düşünülebilir ama idrak edilemezler. Söz konusu saf kavramlar aklın transandantal ideallerdir ve deneyimin kurulmasında bir payları yoktur. Fakat, tikel deneyimlerimize birlik ve mutlak bütünlük veren düzenleyici bir işlevleri vardır.

Kısacası Kant, transandantal felsefesinde, nesnenin tesis ve idrak etme faaliyetini müdrikenin ve onun hissetme yetisinde ortaya çıkan temsillerle bağlantısı içinde sınırlandırmıştır. Bu aynı zamanda klasik metafizik anlayışın tasfiyesi anlamına gelmektedir. Söz konusu anlayışın zemininde aklın sahip olduğu fiil (Yun. νόησις) sayesinde nesnesini doğrudan yakaladığı/ idrak ettiği varsayımı yer almaktadır. Kant ise akıl ile nesne arasındaki bağlantıyı ortadan kaldırarak yerine hissetme yetisinin formu olan görü ile müdrikenin kategorileri olan kavramları geçirmiştir. Bu çerçevede, müdrike, zihnin etkin yetisi olarak aklın yerine nesneyi kuran bir yeti olarak ikâme edilmiştir. Müdrikenin sadece amprik ve tikel nesnelere yönelik bir karşılığı bulunmaktadır. Kant'a göre, bu sınırın haricinde nesne tesis edilemez. Sözelimi transandantal mantığın ilkelerinin görüde bir karşılığı olmaması durumunda diyalektiğe düşülmüş olur. Veyahut aklın, görü mekânındaki sınırı aşıp nesnesini doğrudan tutması ancak transandantal yanılsama ile sonuçlanacağı görüşündedir.

Kant'a göre tecrübenin gerçekleşmesi için hissetme yetisinin edindiği malzeme yeterli değildir. Nesnenin tecrübe edilmesi için zaman ve mekân formlarına gelen hissî malzemenin işlenmesi de gerekir. Söz konusu işlem ikinci bir yeti olan müdrikenin kavramlarının altına getirilerek nesne tecrübe edilmiş olunur. Fakat bu durumun gerçekleşmesi için hissetme yetisinin edindiği çoklu malzeme bir üçüncü yeti olan muhayyile tarafından sentezlenmesi gerekir. Bir bakıma muhayyile, birbiriyle ilişkisi olmayan hissetme yetisiyle müdrike arasındaki bağı kurar. Sentezlenen çoklu, müdrike tarafından bir kavramın temin ettiği kuralın altına düşürülerek nesne bilinir hale gelir (A 78). Burada anlatılmaya çalışılan nesne tecrübesinin tamamının zemininde ise asıl düşünme yetisi yer alır ki Kant'a göre bu Apperzeption fiilidir. Bu fiil, “deneyimin olanağını sağlayan mekânı tesis eden” (Gözkân, 2018, s. 65) transandantal bir fiildir. Özetle söylenilirse, hissetme yetisi sahip olduğu a priori formlar sayesinde hissî malzemeyi bir çoklu (Alm. Mannigfaltig) olarak edinir. Muhayyile yetisi söz konusu çokluyu sentezler. Apperzeption (tamalgı) fiili ise sentezlenmiş olan terkibe birlik verir. Düşünme faaliyetinin bir başka ciheti olan akıl ise nesne kuramaz fakat müdrikenin tikel idraklerini alarak onları bir araya getirir ve onlara bütünlük (Alm.

Totalit t) verir. Buradaki  er evenin Kant'ın transandantal felsefesi açısından, sözgelimi bir sonraki kısımda yer alan *saf ben*'in kurulması bakımından ne derecede uyumlu olduğu merak konusudur.

1.2. TECRÜBENİN MEK Nİ OLARAK SAF BEN'İN KURULMASI

Buraya kadar, Kant'ın yetilerin nasıl birbirine indirgenemeyece ini ve belli işlevleri yerine getirdiğini kısaca anlatmaya gayret edildi. İleriki paragraflarda nesnenin nasıl kurulduğunu ve öznenin nesneyi nasıl tecrübe ettiğine dair bir anlatım da sunulmaya çalışılacaktır. Gelineen nokta itibarıyla Kant'ın, aklın kurucu faaliyetini ve diğer yetilerle olan ilişkisini iptal ettiğini; ve sadece hissetme, muhayyile ve müdrikenin çalışmasıyla ortaya çıkan bir tecrübe faaliyetinden bahsettiği söylenilebilir. Aklın işlevi ise tikel yargıları düzenleyerek onlara bütünlük vermekle sınırlanmı tı. Kant'a göre, bütün bu tecrübe sürecinin dayandığı mekân ise aslî düşünme fiili olan Apperzeption'un (tamalgı) sonucunda ortaya çıkan *saf ben*'dir (A 116). Fakat, Kant'ın transandantal felsefesinin çerçevesinde d   n ld  nde, *saf ben*'in kurulu u mümkün müdür? Yoksa bu da bir yanılsama/Schein midir? Bu soruların sorulması, *saf ben*'in kurulmasına analogik olarak, nesnenin kuruluşunda aklın kurucu işlevini yeniden gündeme getireceği düşünülebilir.

Temsilin kendisinde birlik bulunmadığı için müdrikenin fiili olan yargı, temsil  oklu unu düşünmenin birliği altına getirir (Kant I. , 2002, s. 76). Bu itibarla, temsiller  oklusunun bir nesne kılınması için yargı verme fiiline sahip bir bilinç gereklidir. Başka bir deyişle, tüm yargılar Apperzeption fiiline ba lı olmalıdır çünkü "her birlik verme fiili (yani nesne tesis etme fiili), kendinin birliğinin idrakini (bilincini) gerektirir" (Gözkân, 2018, s. 67). Kant'a göre, bir şeyin bilincinde olmanın, yani görüdeki  oklunun sentezlenerek nesne olarak tesis edilmesinin zemininde öznenin kendi birliğinin idraki vardır. Şöyle ki, görüde ortaya çıkan  oklunun bilgi nesnesi haline ulaşması için hissetme, muhayyile ve düşünme yetilerinin aynı ve tek bir öznede birliğe kavu maları gerekir.

Bütün temsillerin, kategorilerin ve uzay-zamanın birlik kazandığı mekân ise *saf ben*'dir. Bu çerçevede aslî düşünme fiili olan Apperzeption fiilinin üzerinde durmak

gerekir: Kant’a göre *saf ben*, transandantal Apperzeption fiilinin hissetmenin formları olan uzay-zamanı bir arada tutması ve muhayyilenin bu fiili canlandırmasıyla kurulur (Gözkân, 2018, s. 221). Kant’ın felsefesi açısından, zamanın akışına tabi olmayan ve uzayın amprik görüşünde teşhis edilemeyen bu mekânın tüm tecrübenin zemininde yer aldığını da söylemek gerekir.

Transandantal felsefenin kendisine dayandığı *saf ben* verili bir töz değil, aksine kurulan bir mekân olarak ortaya çıkar. Bir başka deyişle, *saf ben* kendi kendisini ayakta tutan bir yapı değil, aslî bir düşünme fiiliyle (transandantal Apperzeption) kurulan bir mekândır. Bu sebeplerle, temsillerin mekânını önceleyen bir kurucu fiile ihtiyaç vardır. Kant, *saf ben*’i mümkün kılan bu fiilin transandantal Apperzeption fiili olduğundan ve ‘düşünüyorum’ yargısı ile idrak edilebileceğinden bahseder. ‘Düşünüyorum’ ile ortaya çıkan yargı kendini kendine temsil etme faaliyetidir ve bu saf bir temsildir. Bu sebeple, görüsel bir karşılığı yoktur. Saf temsil olması onun hissî değil düşünsel bir temsil olduğu anlamına da gelir (Gözkân, 2018, s. 117). Başka bir deyişle, buradaki düşünme faaliyetinin yöneldiği malzeme a posteriori değil a priori ve saf (uzay-zaman)⁸ bir malzemedir. Bütün deneyimin zemininde yer alan *saf ben*, görüsel karşılıktaki tikel olanları terkip ederek parçadan bütüne ulaşılan şekilde değil, aksine basit bir bütün olarak kurulan bir mekândır. Bu itibarla, *saf ben* hissî hiçbir parçayı terkip ederek ulaşılamayacak bir bütündür. Kant’ın kendi felsefesinde dile getirdiği nesnenin kurulma koşullarına bu anlayışın ne kadar uyduğu ise merak konusudur. Bütün deneyimin zemininde yer alan mekânın görüye gelmeyen koşulsuz bir bütünlük olduğunu savunurken, nesnenin koşullu olanlar içerisindeki temsilleri terkip etmekle kurulabileceğini düşünmenin tutarsızlık içerdiği kolaylıkla düşünülebilir.

Kant’ın klasik metafiziğe yönelik eleştirisini bir kez daha hatırlamak gerekirse; Kant, aklın sadece düzenleyici bir işleve sahip olduğunu ve tikel yargılar arasında bağlantılar kurarak, onları farklı bütünlükler altında sınıflandırdığını düşünür. Klasik metafiziğin akla kurucu bir işlev atfetmesinin deneyimin sınırını aştığını ve diyalektik bir kullanımla birlikte yanılsamaya düştüğünü ifade etmiştir. Bu sebeple, hiçbir tecrübe görü mekânını aşacak bir şekilde oluşturulamaz. Fakat burada ilginç bir durumla karşı

⁸ Hissetmeyi mümkün kılan, ancak kendisi hissî ve amprik olmayan.

karşıya kalınır. *Saf ben* bütün deneyim koşullarının bulunduğu mekân olması hasebiyle hiçbir koşula tabi olamaz, bütün koşulları kuşatır. Başka bir deyişle, transandantal Apperzeption fiili, uzay ve zamanı bir arada tutan fiil olarak onları da kuşatan bir mekânın (*saf ben*) kurulmasına yol açar. Bu sebeple, *saf ben*'i kuran transandantal Apperzeption fiili müdrikede olduğu gibi parçaları terkip ederek bütüne ulaşmaz. Aksine, bütünün basitliğinin idrakını temin eden bir aslî düşünme fiilidir (Gözkân, 2018, s. 127). Ancak Kant, *saf ben*'in kuruluşuna benzer olarak, nesnenin kuruluşunun zemininde yer alan aklın bir şeyi karşısına koşulsuz (mutlak ve uzay-zamana tabi olmayan) olarak koyduğunu görememiştir. Bu konu, bir sonraki kısımda tafsilatlı bir şekilde ele alınacağı için şimdi *saf ben*'in kurulumuna dönülebilir.

Saf ben, transandantal Apperzeption fiilinin terkihiyle kurulan bir mekân ise bu fiilin nasıl ortaya çıktığını ve failinin kim olduğu bir başka sorun olarak ortaya çıkar. Her terkip etme fiilinin arkasında bir fail bulunması gereklidir. Kant'a göre söz konusu aslî düşünme fiilin sahibi *transandantal özne=x*'tir. Kant, ben'in değişimde aynı kalan bir cihetini korumak adına kendinde şey (Alm. Ding an Sich)⁹ olan *transandantal özne=x* fikrini ortaya koyar çünkü bilginin ortaya çıkması için temsillerin aynı ve kalıcı bir öznde toplanması gerekir. Söz konusu aslî düşünme fiili gerçekleştirenin *transandantal özne=x* gibi temsil ve idrak edilemez bir failde gerçekleşmiş olması Kant'ın kendi eleştirdiği yanılsamanın içinde yer almasına neden olur (Gözkân, 2018, s. 183). Bir başka deyişle, Apperzeption fiili görüde temsil edilemez. Böylece, bütün temsillerin mekânı olan *saf ben*'in kendisi de bir temsil olarak ele alınamayacağı için bilgisine sahip olunamaz. Tüm sisteminin temelinde duran *saf ben*'in, onu ortaya çıkaran failin ve onu kuran fiilin temsil edilememesi ve bu nedenle bilgisine sahip olamamamız Kant'ın felsefesi açısından bir çelişki taşıdığını söylenebilir. *Transandantal özne=x* gibi temsile gelmeyen bir failin icra ettiği fiilin zamansal olmaması, böyle bir fiilin tüm deneyimin zemininde yer alan mekânı inşa ettiğini

⁹ Kant'tan sonra gelen Alman idealistleri, sözgelimi Fichte, *ben*'in inşa edilen bir mekân olmasına ve dolayısıyla kendinde şey fikrine karşı çıkmıştır. Ona göre, *ben* kendi faaliyeti doğrultusunda kendini ortaya koyarak var eder. Bu sebeple, *ben* mutlak bir bütünlük olarak kendini vaz ederken, diğer bütün varolanlar da kendi varlığını *ben*'in varlığına borçludur.

söylenilmesi, Kant'ın felsefesinde ortaya koyduğu ilkelerle çatıştığını da belirtmek gerekir.

Kısacası Kant, bütün tecrübenin yani koşullu olanın zemininde onlara birlik veren bir koşulsuz mekânın, eş deyişle *saf ben*'in kurulması gerektiğini belirtmiştir. Kendisi kategorilere tabi olmayan *saf ben*, parçasız bir bütünlük veren aslî fiille ortaya çıkar. Aslında *saf ben*'in kuruluşunda da aklın ve kavramlarının kurucu bir işleve haiz olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Fakat Kant, *saf ben*'in kuruluşunda eksik bıraktığı düşünüş biçimini nesnenin kurulumunda tamamen iptal etmiştir. Oysaki, *saf ben*'in ortaya çıkışında olduğu gibi, öncelikle aklın söz konusu koşulları kuşatan bir koşulsuz mekân kurması gerekir. Bu sürecin sonrasında kavramların tayin ettiği koşullardan bahsetmek mümkün hale gelebilir. Sözü edilen nesne mekânı bir sonraki kısımda açıklanmaya çalışılacaktır. Bununla birlikte, nasıl ki bütün tecrübenin zemininde görüye gelmeyen bir mekân olan *saf ben* var ise benzer şekilde nesnenin kuruluşunun zemininde de aklın kurduğu bir mekân bulunmalıdır.

1.3. KANT'IN TRANSANDANTAL FELSEFESİNDE NESNE KURULUŞU VE TECRÜBESİ

Kant *Saf Aklın Eleştirisi* adlı kitabında esas olarak nesnenin kuruluşunu ve tecrübe edilmesinin transandantal koşullarını vermeye çabalar. Söz konusu transandantal koşullar tecrübeye zorunlu olarak uygulanan ama kendileri amprik tecrübeye bulunmayan unsurlardır. Bunlar; hissetme yetisinin saf görüleri (uzay-zaman), muhayyile yetisinin şemaları, müdrike yetisinin saf kavramları olan kategorilerdir. Kant'a göre düşünme yetisinin üç ciheti bulunmaktadır. Onlardan biri olan müdrike, hissetme yetisinin edindiği temsil malzemesini, muhayyile gücünün terkip edip canlandırması sayesinde sahip olduğu kategoriler vasıtasıyla belirli koşullar altına alarak birlik verir.

Kant, bilginin üç katlı terkibe/senteze bağlı olduğunu belirtir çünkü ona göre hiçbir bilgi terkip olmadan ortaya çıkamaz.¹⁰ Buna göre, bir şeyin bilgisinin başlangıcında¹¹ zamandaki anların ayırt edilmesi ve terkip edilmesi yer alır. Tüm görüler bir çokluya sahip olarak ele alınabilir ancak anlar birbirinden ayırt edilmediği takdirde her bir temsil mutlak birlik olarak gözüktür (A 98-99). Başka bir deyişle, zamanda iki ayrı anı ayırt etmeden temsildeki çokludan bahsetmek mümkün değildir. Zamanları ayırt etmenin de temelinde aslî düşünme fiili olan Apperzeption bulunur. Buna göre, tüm anların akışında o anları ayırt edebilen bir kendilik algısı vardır. Nesnenin birliğinin ortaya çıkışında da (A 105) kategorilerin birliğinin zemininde (A 106) de bilincin transandantal birliği bulunmaktadır. Tamalgı veya ilk kavrayış olarak da ifade edilebilen söz konusu Apperzeption fiili, anların akışına tabi olmayan ama anları birbirinden ayırt edip bir birlik içinde tutan kendilik bilincini temin eder. Burada anılan terkip faaliyeti saf bir terkiptir, bunun nedeni ise hissetme yetisinin formları olan uzay ve zamanın çoklularını sentezliyor olmasıdır. Bu safhada sadece temsildeki bir çokludan bahsetmek mümkündür. Kant üç katlı terkinin bu adımına Apperzeptionun terkiibi adını da verir (A 99). Fakat terkinin her katında hissetme yetisi, muhayyile ve Apperzeption fiilinin işlevlerini yerine getirdiğini de belirtmek gerekir. Görüde edinilen malzemenin bir çoklu içerdiğine ulaşmak için Apperzeption fiiliyle anların ayırt edilip terkip edilmesine ihtiyaç vardır. Ancak anların ayırt edilmesi sayesinde hissetme yetisinin edindiği malzemenin çoklu olarak tasarımlanmasından bahsedilebilir (A 99). Terkinin ikinci katı olarak anabileceğimiz kısımda, muhayyile belirli bir anda edinilen temsilleri terkip ederek zamanın bir sonraki anına taşır, yeniden üretir.¹² Başka bir deyişle, muhayyile yetisi bir andaki imgeyi (Alm. Bild)

¹⁰ İlginç bir şekilde Kant, A yayımında üç katlı terkip faaliyetinden bahsetmekle birlikte B yayımında söz konusu terkip faaliyetini anmamış ve ruhun yetilerini özellikle muhayyile yetisini arka plana atmıştır. Bunun nedeni üzerine düşünmek Kant'ın fikri çizgisi açısından büyük bir önem arz ettiğini düşünmekle birlikte çalışmamızın sınırlarının dışında kaldığından şu an için ilgililerin dikkatini çekmekle yetiniyoruz.

¹¹ Buradaki başlangıç kelimesini zamansal olarak kullanmıyoruz. Tecrübenin ortaya çıkması için gerekli olan üç katlı terkipte her bir katın diğerine bağımlı olduğunu belirtmek için bu tabiri kullandık.

¹² Bir önceki anda edinilen temsillerin bir sonraki ana taşınması için hafızanın bir dahli olması gerekir. Kant, hafızanın işlevini görmezden gelerek söz konusu işlevi de muhayyile yetisine hasretmiştir. Kant'ın andığımız anlayışı kendi transandantal felsefesi açısından bir eksiklik taşıdığını söylemeliyiz. Ancak hafızada tutulan, muhayyile tarafından yeniden üretilebilir. Bkz: (Koç, 2014, s. 147). Ayrıca bkz: (Kovanlıkaya, 2002, s. 65-66) [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi].

daha sonraki bir anda ortaya çıkan imge ile bir araya gelecek şekilde yeniden üretir. Kant'a göre, farklı anlardaki söz konusu iki imge birbiriyle uyduğu zaman bir kavramın altında tanınmış olur. Muhayyile yetisinin imgeleri yeniden ürettiği bu süreç, müdrikenin sahip olduğu saf kavramlara, yani kategorilerin getirdiği kurallılığa dayanmaktadır. Kant, kavramı evrensel olarak birlik veren bir kural olarak görür (A 106). Kısacası, kategoriler, muhayyile yetisinin temsil çoklularına dayanarak ürettiği imgelerin kuralını temin eder. Fakat söz konusu kategoriler düşünmenin formları olduklarından dolayı içerik olarak boşurlar. Ancak, muhayyilenin temsil çoklularını yeniden üretmesi sayesinde kavramlara içerik sağlanmış ve görüş ile kavram arasındaki bağlantı kurulmuş olur. Böylece, kategorilerin ne hakla (Lat. Quid Juris) görüsel karşılıklar üzerinde bir geçerliliğe sahip olduğunun açıklaması da verilmiş olur. Başka bir deyişle, tecrübenin ve bilginin nesnelliğinden bahsetmek mümkün hale gelir. Terkibin son safhası olan söz konusu aşamada, muhayyilenin yeniden ürettiği temsiller bir kavramın altında birlik kazanarak tanınmış ve nesne kurulmuş olur.

Kant, görüsel karşılığın nasıl olup da müdrikenin kavramlarıyla temas ettiğinin felsefi bir açıklamaya ihtiyaç duyduğunu belirtir. Aksi takdirde nedenselliğin açıklanamaması ve bu sebeple bilimlerin bir temele oturtulamaması tehlikesiyle karşı karşıya kalınacaktır. Kant'ı bu yola iten Hume'un nedensellik eleştirisi olmuştur ki Kant, söz konusu durumu dogmatik uykudan uyanmak olarak tasvir eder (Kant I. , 2002, s. 8). Şöyle ki, müdrikenin sahip olduğu nedensellik ve benzer kategoriler, ne hakla (Lat. Quid Juris) görüde karşılığı olanlar için zorunlu ve evrensel bir şekilde geçerli olabilir? Kant bu sorunun açıklığa kavuşturmasının transandantal dedüksiyon ile mümkün olduğu görüşündedir (A 85). Bu doğrultuda, nesnenin kurulmasında kategorilerin a priori ve nesnel bir geçerliliğe sahip olduğu açıklığa kavuşturulmalıdır. Daha önce de belirtildiği gibi Kant'a göre, felsefe tarihinde müdrikenin saf kavramlarının dedüksiyonu kadar mühim bir araştırma yoktur (A XVI). Müdrikenin sahip olduğu kategorilerle hissetme yetisinin edindiği temsiller belirli bir türdeşlik içerisinde ele alınmalıdır. Peki bu türdeşlik ne hakla sağlanabilir sorusuna, Kant'ın cevabı transandantal şema olmuştur (A 138/ B 177). Transandantal muhayyilenin kurduğu şemalar sayesinde, hissetme yetisinin edindiği temsiller canlandırılarak ve müdrikenin sahip olduğu kavramlar görüselleştirilerek temsil cihetinden türdeş kılınırlar.

Aynı meseleyi, yargı-kavram-nesne ilişkisi üzerinden incelemek mümkündür. Kant'ın yargıyı, düşünme yetisinin üç cihetinden birisi olarak gördüğü belirtilmişti. Fakat, Kant'a göre yargı yetisi aynı zamanda düşünme yetisiyle bir ve aynı şey olarak da anılır (A 81). Kant, *Saf Aklın Eleştirisinin* farklı yerlerinde, müdrike yetisinin tüm fiillerinin yargı yetisine indirgenebileceğini (A 69) ve aklın çıkarımlarının da yargıdan başka bir şey olmadığını (B 364) belirtmiştir. Bu pasajlara bakıldığında zaman tüm düşünme yetisinin yargıyla anılabileceğini söyleyeme imkânına kavuşulur. Kant'ın felsefesinde yargı yetisi, bir başka açıdan, yani kendiliğinden (Alm. Spontan) ve sevkedici (Alm. Diskursiv) olarak da ayrılabilir. Kendiliğinden kısmı müdrikeye ait olup hissetme yetisinin elde ettiği temsillere birlik verir. Akıl ise sevkedici bir cihete sahip olup bir tikel yargıdan diğerine geçişi sağlayan muhakeme fiilini gerçekleştirir (Çitil, 2012, s. 32).

Kant, *Yargı Gücünün Eleştirisinde* (Alm. Kritik der Urteilskraft) iki tür yargıdan bahseder. Determinatif (belirleyici) yargı (Alm. Das bestimmende Urteil) olarak adlandırdığı ilk yargı biçimi, belirli bir kavram altında, bir görüsel karşılığı (Gegenstand) belirleyen yargılardır. Belirleyici yargı devreye girmeden önce görüsel karılıktan bir nesne olarak bahsetmek mümkün değildir. Başka bir deyişle, determinatif yargılar görüsel karılığı bir cihetten idrak ederek alakalı kavramın altına getirirerek görüsel karılığı (Alm. Gegenstand) belirlemiş olur. İkincisi ise reflektif yargılardır (Das reflektierende Urteil). Kant *Yargı Gücünün Eleştirisi* kitabının giriş bölümünde eğer evrensel olan verilmişse determinatif yargıların devreye gireceğini ve tikeli evrensel altına alan belirleyici bir yargı vereceğini söyler. Öte yandan eğer tikel olan veriliyse, tikelden evrensele ulaşan reflektif yargıların devreye gireceğinden bahseder (Kant I. , 2007, s. 15 [179]).

Kant, üçüncü kritikte yargının gaye ile olan ilişkisinden bahsetmiştir. Bu çerçevede, Newton fiziğine uyumlu bir felsefe peşinde olduğundan Aristoteles'te görülen gaye anlayışının dışarısına çıkmıştır. Fakat bunun yanı sıra, Kant'ın asıl amaçlarından birisi bilime temel kazandırmak olduğu için düzenliliğin de hesabını vermek zorundadır. Aristoteles'te fiziksel unsurların içlerinde taşıdıkları bir gayesi, eş deyişle gitmek istedikleri bir yer vardır. Newton fiziğine göre ise doğaya atalet/eylemsizlik ilkesi hakimdir. Kısacası, Newton mekanik bir dünya tasavvuru geliştirerek doğanın bir gaye taşımadığını, ancak mekanik yasalara tabi olduğunu iddia eder. Bu durumda, Kant'a

göre gaye denilen şey doğanın kendisinde yoktur, ancak yargının bir ilkesi olarak vardır. Bu doğrultuda akıl, nesneleri sanki bir gayeye sahipmişçesine sınıflandırır. Akıl her geçen gün daha incelikli ve gelişmiş bir sınıflandırma peşindedir. Böylece, aklın mevzubahis çeşitli düzenleyişleri aynı nesneye farklı *adlar* vermemize, yani *adın* kendindeliğe sahip bir bireyi tutmadığı ama git gide gerçekliğe daha uygun bir şekilde adlandırma yapıldığı anlamına gelir. Akıl yaptığı sınıflandırmayla bir kendindeliliğin bilgisine ulaşamayacağı gibi, böyle bir teşebbüse girdiği takdirde yanılsamaya düşecektir. Bu çerçevede düşünen bir özne olarak insan kendi kurduğunu sınıflandırır, bilir ve adlandırır. Öte yandan, bilimlerin de gelişmesiyle her geçen gün aklın daha incelikli sınıflamalar yapacağı umulabilir.

Kant'ın felsefesinde yargı fiilinden bağımsız nesne ve kavramdan bahsetmenin bir anlamı bulunmamaktadır. Yargı fiili basittir¹³ ve birlik veren bir fiildir. Bu fiilin verdiği bütünlükten sonra söz konusu kavram ve nesnelerden bahsetmek mümkün hale gelir (Koç, 1997, s. 52). Bu açıdan, nesne ve kavramın mekânı¹⁴ kendini idrak eden bir öznenin yargısıdır.¹⁵ Nesne ve kavramı ancak bir zemin itibarıyla anlayabiliriz. Kant'ın felsefesinde söz konusu zemin, insanın zihinsel bir yetisi olan düşünce veya yargı yetisidir. Fakat, kavramlar zihninde bulunan entiteler değildir. Başka bir deyişle, nesne ve kavramlar yargıyı oluşturan unsurlar değildir. Yani, basit olanın (yargının), bileşenlere (nesne ve kavrama) önceliği vardır. Bu açıdan, kavram ve nesne yargının verdiği basit birlikten sonra zorunlu olarak bir arada ortaya çıkarlar.¹⁶

Kant'a göre nesne (Alm. Object) bir düşünme fiili olan yargı içerisinde ortaya çıkar. Duyusal alanda nesneler değil hissetme yetisinin edindiği temsiller bulunmaktadır. Kant, kavramın ise yargı itibarıyla duyusal alandaki temsillere birlik veren bir

¹³ Yani parçasızdır. Bu anlamda, mürekkep olandaki gibi cüzlerin (parçaların) mürekkebe önceliği yoktur.

¹⁴ 'Mekân' sözcüğünü nesnenin dayandığı yer, zemin veya dayanak olarak anlamak mümkündür. Bu açıdan fiziksel bir şeyin mekânı fiziksel başka bir şey olamaz. Bir şeyin mekân olması için nesne ile mekân arasında varlıksal bir mahiyet farkı olmalıdır (Koç, 1994, s. 14).

¹⁵ Dile dönüş sürecinde nesne ve kavramın mekânı konusu çeşitli değişimler yaşayacaktır. Temel olarak Kant'ın ruhuna sahip olduğunu düşündüğümüz bu sürecin yargı fiilini iptal eden bir anlayışa doğru gitmesi Kantçı düşünüş biçimi ile arasındaki en büyük farklardan birisini oluşturduğunu düşünüyoruz. İleriki bölümlerde mevzubahis konuya değinmeye gayret edeceğiz.

¹⁶ Buradaki öncelik-sonralık ilişkisi zamansal değil, ontolojik olarak ele alınmalıdır.

fonksiyon olduğunu belirtir (B 93). Yargı fiili içerisinde kurulan ve kavranılan nesne, muhayyilenin devreye girmesiyle birlikte görüde canlandırılır. Muhayyile yetisi, müdrikenin saf terkip kurallarına uygun bir şekilde söz konusu temsilleri canlandırmasıyla birlikte nesnenin (Alm. Object) görüsel karşılığını (Alm. Gegenstand) tesis eder. Başka bir deyişle, düşünme fiilinde kavramın sağladığı birlikle kurulandan hareketle görüdeki karşılık idrak edilir. Her bir kavram ise nesnenin farklı bir yargı içerisinde farklı bir cihetten birlik içerisinde tutuluşu anlamına gelir. Söz konusu cihetlerin çokluğuna bütünlük kazandırıp muhakemeyi sağlayan ise akıldır.

1.4. AKLIN DÜZENLEYİCİ VE KURUCU İŞLEVİ

Klasik metafiziğin zemininde akıl ile nesne arasında doğrudan bir ilişki kurulmaktadır. Söz konusu durum Platon, Aristoteles ve onların çizgisindeki yer alan diğer düşünürler için de geçerlidir. Bütün bu anlayışlarda ortak olan şey, nesneyle dolaysız bir ilişki içerisinde olmayı sağlayan noesis (Yun. νόησις) gibi saf bir idrak fiilinin bulunmasıdır. Bu fiilin ele alınışı düşünürlere göre farklılıklar gösterse de söz konusu fiilin ihmâl edilmesiyle birlikte klasik anlayışta bir ontoloji tesis etmenin imkânı bulunmamaktadır. Nitekim Kant'tan sonraki felsefenin aldığı biçim de buna benzer olmuştur. Sözgelimi, 20.yüzyılın başında analitik felsefeye hâkim olmuş mantıkçı pozitivist düşünürler, dilin mantıksal analitiğine girilerek felsefeyi nesnesizleştirme girişiminde bulunmuşlardır (Altuğ, 2016, s. 72). Kant'ın aklın kurucu işlevini dahil etmeden tecrübenin teşrihine girişmiş olması ve sadece yetiler itibarıyla kurulanın tecrübe edilebileceği düşüncesi söz konusu nesnesizleştirme sürecinin başlangıcını oluşturmaktadır.

Platon, nesnenin bireysel bütünlüğüne psukhe'nin zaten sahip olduğunu, ve aklî görüşüyle hatırlayabileceğini (Yun. ἀνάμνησις) iddia eder. Aristoteles ise amprik olanı bütün canlıların duyumsadığını ama bazı canlıların ruhunda kalıcı izler bıraktığını belirtir (Aristoteles, 2005, 99b). Söz konusu izlerin tekrarlanması sayesinde tecrübe ortaya çıkar. Aristoteles, tecrübeye ortaya çıkan çoklukta, aynı olana, bilginin ilkesine ulaşılacağını belirtir. Aristoteles'in düşüncesinde aklın yakaladığı, şeylerin bireysel bütünlüğü değil amprik malzemenin içerisindeki ortak içeriktir. Başka bir deyişle akıl, amprik malzemenin içeriği olan tümeli (Yun. καθόλου) ilkenin kaynağı

olması nedeniye yakalamaktadır (Aristoteles, 2005, 100a-100b). Her iki düşünür ve onlardan yola çıkarak farklı bir şekilde hareket eden Yeni-Platonculuk gibi akımlar aklın fiilini farklı yorumlamalarına rağmen sistemlerinin içerisinde kurucu bir unsur olarak tutmuşlardır.

Kant'ın transandantal felsefesine göre, nesnenin (Alm. Object) evrensel ve zorunlu bir şekilde nasıl kurulmuş olduğu müdrikenin kategorileri çerçevesinde tecrübeyi teşrih ederek ve yetilerin işleyişini ortaya koyarak anlaşılmış olunur. Bu çerçevede, aklın kurucu bir işlevi bulunmamaktadır. Fakat Kant'ın nazarında müdrike sadece nesne ve görüsel karşılıkları tek tek tecrübe etmekle sınırlıdır (Gözkân, 2018, s. 189). Bir başka deyişle, müdrike sahip olduğu kurallar altında, tezahürlere birlik vermekle çerçevelenmiştir. Aklın görevi ise burada ortaya çıkan bilgi çoklularına ilkeler altında a priori bir birlik temin etmektir (B 359). Eğer sonuçta ortaya çıkan yargıda ilk yargı içeriliyorsa bu dolaysız ve müdrikenin çıkarımıdır. Fakat çıkarımı yaparken başka bir yargının bilgisine ihtiyaç duyuluyorsa bu dolaylı ve aklın çıkarımıdır (Altuğ, 2016, s. 58). Bu bakımdan denilebilir ki; temsil çoklusu müdrikenin malzemesidir. Müdrike, temsil çoklusunu bir kavram altında birleştirir. Buna benzer şekilde, müdrikenin idrak ettiği tikel bilgiler çoklusu da aklın malzemeleri olacaktır. Akıl bu malzemeler arasında bağlantılar kurarak müdrikenin tikel bilgilerini farklı bütünlükler altında ilişkilendirir. Bu bakımdan transandantal ideaların kurucu bir işlevi bulunmamaktadır (B 672). Aklın ideaları bir ilke olarak, müdrikenin idrak ettiği tikel yargıları birbirleriyle yakınlılaştırarak dizgeselleştirir. Bu anlamda, aklın meşru kullanımı sadece düzenleyici bir işlevle sınırlandırılmıştır. Buna göre, “aklın düzenleyici faaliyeti, anlama yetisinin kurduğu nesnelerin ve görüsel karşılıkların bağlantısına dizgesel birlik vererek ve bunların bir aradalığını, bu toplamı aşan mutlak bir bütünlüğe taşımaktır” (Gözkân, 2018, s. 203). Akıl sahip olduğu idea sayesinde idrak (bilgi) çoklularını kendi ilkesi altında düzenli hale getirir ve muhakemeyi olanaklı kılar.

Kant'a göre aklın söz konusu düzenleyici işlevinden başka bir kullanımının olduğunu söylemenin meşru bir yanı olmadığından aklın mutlak bir nesnesi de olamaz (B 698). Kant, *Saf Aklın Eleştirisi* kitabının bir başka yerinde de aklın kaçınılmaz bir biçimde ideayı bir nesneye karşılık geliyor olarak düşündüğünü fakat aklın saf ideasının mutlak ve kendi başına gerçek bir nesne olarak ele alınamayacağını ileri sürer (B 709). Kant, bu bakımdan aklın nesne ile dolaysızca bir ilişkisi olmadığını, aklın sadece müdrikenin

aracılığıyla amprik bir kullanıma sahip olabileceğini belirtir (B 671). Başka bir deyişle akıl, nesne kuramaz; ancak müdrikenin terkip ve tesis ettiklerini bir bütünlük içerisinde ilişkilendiren düzenleyici bir işlev üstlenir. Müdrikenin kurallarını birbirine yaklaştıran söz konusu ideaların bir nesneye karşılık geldiğini öne sürmek ise transandantal yanılsama (Schein) ile sonuçlanır.

Kant, aklın ilkesi altında bütün tikel bilgilerinin toplam olarak yığılmasından ziyade birbiriyle bağlantılı bir bütün haline geldiğini ifade eder. Burada kastedilen aklın transandantal ilkesidir ve bütün koşulların birliğini sağlayan, koşulsuz olan anlamına gelmektedir (B 379). Koşulsuz olma kavramı aynı zamanda saf aklın bir kavramıdır. Her saf akıl kavramı gibi temelini yine kendisinde bulur (Kant I. , 2002, s. 81). Ancak hatırlamak gerekirse, Kant'a göre aklın dolaysız olarak kavradığı bir nesne yoktur çünkü aklın kavramları tecrübeyi aşan kavramlardır. Aklın kavramlarına tecrübenin teşrihi yöntemiyle ulaşılamaz. Bu doğrultuda Kant, birinci kritikte kavram ve yargıların analitiğinden bahsetmekle birlikte, aklın idealarını transandantal diyalektik bölümünde ele almaktadır. Aklın transandantal kullanımı nesnel geçerliliğe sahip olmadığı için analitiği yapılamaz. Bu sebeple, aklın transandantal kullanımı bir yanılsama mantığı olan transandantal diyalektik içerisinde ele alınır (Kant I. , 1998, s. B 170). Kant'a göre akıl, müdrikenin tikel idrakleri arasında muhakeme faaliyeti yürütmekten ibarettir. Bu çerçevede, kategorilere nesneyi kuran yargı biçimlerinden; aklın saf kavramlarına ise akılçıkarmı biçimlerinden ulaşılır (B 378). Kant'a göre, klasik metafiziğin yaptığı şekilde, transandantal ideaları kategorilere uyan bir nesne gibi ele almak, aklın diyalektik kullanımıdır.

Aklın meşru kullanımı, müdrikenin kendindeliğiyle idrak ettiği tikel yargıları birbirine sevk ederek ve yargıda ortaya çıkan nesneleri birbiriyle bağıntıya sokarak bütünlük vermesindedir. Aksi takdirde, insan doğada hiçbir düzenliliğe ulaşamaz ve Kant'ın hiç istemeyeceği bir şekilde, bilim yapılamaz hale gelir. Buna göre akıl, birbirinden kopuk olan tikel idrakleri, farklı bütünlükler içerisinde ele alarak doğayı bir düzen içerisinde sistemleştirir. Kant, ideal bir sınıflandırma olmasa da, aklın sürekli olarak yeni sınıflandırmalar yaparak gerçekliği daha incelikli bir bütünlüğün altında tanıyabileceğini düşünür (Çitil, 2021, s. 171). Bilimsel ilerlemenin de zemininde yer alan bu görüşe göre, parçalar ve onların arasındaki kavramsal ilişkiler geliştikçe daha iyi bir şekilde sınıflandırmalar yapmak ve bütünlükler oluşturmak mümkün hale

gelecektir. Kant, akılçıkırımında ilk olarak müdrikenin bir kural belirlediğini, daha sonra yargının bir bilgiyi söz konusu koşulun altına getirdiğini, son olarak ise aklın bu bilgiyi a priori olarak belirleyeceğini söyler (B 360). Başka bir deyişle, aklın ideası, müdrikenin idrak ettiği tikel bilgilere birlik sağlarken onda görülen bilgiyi koşullar yığını olma halinden çıkartır ve zorunlu bir yasa haline getirir (B 673). Fakat aklın kurucu işlevi olmadan, bilimsel yasaları da içine alacak şekilde, müdrikenin tikel yargılarının nasıl a priori bir kural haline geldiği yeterince açıklanamamıştır.

Kant'a göre, akıl olmasaydı dahi hissetme yetisinin edindiği temsiller, muhayyilenin canlandırdığı imgeler ve müdrikenin kavradığı bir nesne olacaktır. Bu bakımdan, nesnenin kuruluşunda ve tecrübe edilmesinde aklın dahli yoktur. Başka bir deyişle nesne, varlığını aklın kurucu faaliyetine borçlu değildir. Aklın böyle bir transandantal işlevi olduğunu reddetmenin hem Kant felsefesi açısından hem de genel itibarıyla sonrasındaki felsefe açısından ciddi arızalara yol açtığını söylemek gerekir. Fakat bu bölümde sadece Kant'ın felsefi çerçevesinde konu ele alındığı için aklın iki kullanımı arasında kendi yaptığı ayırmadan bahsetmenin önceliği bulunmaktadır: Kant, ilk olarak aklın biçimsel kullanımı olan mantıksal kullanımından bahseder. Bu tür bir kullanımda akıl, bilgi içeriğinden soyutlanmıştır (Altuğ, 2016, s. 58). İkincisinde, yani gerçek kullanım olarak adlandırılan kullanımda ise akıl kendi saf kavramlarını üretir (B 355). Kant, aklın gerçek kullanımını meşru olmadığını iddia ederek esasen transandantal felsefesini eksik bırakmıştır çünkü aklın gerçek kullanımından söz etmeden mantıksal kullanıma geçmek imkân dahilinde değildir. Mantıksal kullanımın gerçekleşebilmesi için onun zeminindeki kavramların meydana çıkması gereklidir. Bu bakımdan, aklın gerçek kullanımının mantıksal kullanıma önceliği olmalıdır.

Müdrikenin idrak ettiği tikel yargıları birbirine sevk ederek ve ilişkilendirerek bir bütünlüğe kavuşturması, aklın mantıksal kullanımını teşkil etmektedir. Fakat böyle bir mantıksal kullanımın gerçekleşebilmesi için tikel idraklerin ilişkilendirileceği bir bütünlüğün kurulmuş olması gerekir. Bir başka deyişle, aklın mantıksal kullanımı yani müdrikenin idrak ettiği tikel yargıları kendi önüne katarak (sevk ederek) ve diğer tikel yargılarla bağlantılandırarak bir akıl çıkarımı yapması için, zeminde bütünlüğü kuran bir faaliyetin olması gereklidir. Bu çerçevede, Kant'ın transandantal felsefesinin; aklın düzenleyici kullanımının zemininde yer alan tecrübenin ve nesnenin bütünlüğünü

kurucu faaliyetini es geçmesi nedeniyle, arızalı bir felsefe olduğunu söyleme mecburiyeti doğar.

Tikel yargıların birbirleri arasında bağlantılar kurulmasını sağlayan nesne, hiçbir koşula ait olmayan ve malzemesi uzay-zamana tabi olmayan nesnedir. Yani parçasız ve mutlak bir bütünlüğe sahiptir. Ancak bu bütün sayesinde ki tikel yargıların aralarında bir bağlantı kurulabilmesi ve birbirine sevk edilmesi mümkün olur. Bu bütünlüğü kuran fiil ise müdrikeye değil, akla aittir (Gözkân, 2018, s. 190). Söz konusu bütünlük, koşulsuz ve parçasız bir mutlak bütünlüğe sahip olması nedeniyle, parçaları terkip etme işlevine sahip müdrikeye gelemmez. Müdrike sadece tikel olanı yani uzay-zamanın koşullarına tabi olanı kurabilir. Aklın söz konusu nesnesi ise müdrikeye gibi görüsel karşılığı olan ve parçaların terkihiyle kurulan bir nesne değildir.

Kant'a göre akıl, koşullu olanları mutlak bir bütünlüğe yani koşulsuza kavuşturmayı ister. Bu doğrultuda, koşulların toplamının mutlak olarak koşulsuz olanı verecekmiş gibi düşünüldüğünü belirtir (B 436). Fakat koşullar toplamının zemininde bulunan koşulsuza aklın mantıksal kullanımıyla ulaşamaz. Kant'a göre, koşullardan koşulsuza yükseliş, sentetik bir ilkeye ihtiyaç duyar. Sentetik bir ilkenin olması aklın transandantal bir düşünme fiilinin neticesinde nesne kurmasını gerektirir. Burada kurulması gerekliliğinden bahsedilen nesnenin görüsel bir karşılığı olmayan ve bu nedenle müdrikenin kurduğundan farklılaşan bir *tümel nesne* olduğu söylenmelidir (Gözkân, 2018, s. 205). Söz konusu *tümel nesne* ampirik olarak tecrübe edilmemesine rağmen (*saf ben* gibi) tüm tecrübe ve nesne tesisinin zemininde yer alır. Bu bakımdan, *tümel nesne*ye müdrike yetisinin idrak ettiği tikel yargıları sentezleyerek ya da parçaları birleştirerek ulaşamaz. Aklın kurduğu söz konusu *tümel nesnenin*, parçası olmayan bir bütünlük olduğunu belirtmek gerekir.

Aklın mantıksal kullanımının zeminde yer alan gerçek kullanımını açıklığa kavuşturmak gerekir: Koşulsuz olanın koşullu olana önceliği bulunduğu göre müdrike yetisinin kategorileri genişletilerek ve sentezlenerek koşulsuz olana ulaşılması mümkün gözükmemektedir. Kant, tümel ve koşulsuz olanın kuruluşunu anlatmadan, tümelin (veya koşulsuzun) tikel olan (veya koşullu olan) ile ilişkisini açıklamaya çalışmıştır. Bu çerçevede, aklın mantıksal kullanımı içerisinde, koşulların genişletilerek koşulsuza yükselineceği gibi, kategorilerin koşulsuza genişletilmesiyle

de transandantal idealara ulaşıldığını ileri sürer (B 436). Oysaki, zeminde yer alan aklın kurucu fiilinin müdrike yetisine, gerçek kullanımın mantıksal kullanıma, koşulsuzun da koşullu olana önceliği olması gereklidir. Tecrübeyi mümkün kılan *tümel nesnelere*, kullanımı sadece tecrübenin kuruluşu ile sınırlanmış olan kategorilerin sentezlenmesiyle ulaşılamaz (Gözkân, 2018, s. 208). Bir şeyleri varsaymak itibarıyla zemini görmezden gelmek, Kant'ın transandantal felsefesinin büyük bir hatası olarak karşımıza çıkmaktadır. Gözkân söz konusu zeminden şöyle bahseder:

koşulların bir arada tutulması, koşullara birlik verilmesi, koşulsuz olanın kavranmasını (kuruluşunu) öncelikli olarak gerektirir. Koşullardan koşulsuz olana yükselmek (İlke) sentetik bir fiil sonucunda kurulanın ifadesidir. Aslında yükselme, sadece kullanım olarak kendisini gösterir. Çünkü öncelik koşullardan, koşulsuza yükselmekte değildir. Gerçek kullanımda önce koşulsuz olanın kuruluşu söz konusudur ve mantıksal kullanım bu kuruluşa bağlıdır. Ama gerçek kullanımın nesnesi, hiçbir şekilde görüde (ve, düşüncede) verilemeyeceğinden, kendini akıl çıkarımlarında göstermektedir. (...) Başka bir deyişle, anlama yetisinin deneyimin *içine* (görsel karşılığı kurmaya) dönük tüm faaliyetlerinin birbiriyle bağlantı içine sokulmasını sağlayan şey, aklın deneyim *dışı* (bütünü) itibarıyla “şeylerin bütünlüğü”nü kurmasına bağlıdır (Gözkân, 2018, s. 215).

Alıntıda da görüldüğü gibi, koşulsuz olanın kuruluşu ve aklın gerçek kullanımı, koşullu olana ve aklın mantıksal kullanımına öncelikli olmalıdır. Aksi takdirde, aklın mantıksal kullanımı itibarıyla mümkün olan muhakame faaliyeti gerçekleştirilemez. Aklın mantıksal kullanımını açıklamaya çalışırken koşulludan koşulsuza yükseldiği sadece varsayılır. Esasen koşulludan koşulsuza yükselmenin sentetik bir fiil gerektirmesi, bir nesnenin kurulmuş olmasını gerektirmektedir. Aklın gerçek kullanımında ortaya çıkan nesne, görüde verilmediğinden kendisinin farkına ancak akıl çıkarımlarında varılır. Yani, aklın kurduğu bir *tümel nesne*¹⁷ olmadan nesne kuruluşundan ve muhakeme faaliyetinden bahsetmek mümkün değildir.

Kant, ontolojik zemini tam olarak kuşatamayan şekilde, nesneyi kavramlar cihetinden birlik halinde tutup, kavramların da akıl tarafından birbiriyle ilişkilendirilmesi sonucunda bütünlüklere ulaşabileceğini düşünür. Fakat Kant'ın dile getirdiği yetiler itibarıyla (hissetme, muhayyile ve Apperzeption) bir bütünlüğe ulaşmanın imkânı yoktur. Kant'ın mevzubahis (ontolojik) zemini geride bıraktıktan sonra söylediklerine

¹⁷ Burada dile getirilen tümel kavramı esasen bütün nesne kuruluşunun temelinde yer alır. Buna daha sonraki paragraflarda değinmiş olmakla beraber söz konusu tümelin bir şeylerin bireyselleşmesini sağlayan mekân olduğunu söyleyebiliriz.

katılmakta sakınca yoktur. Akıl, bireyselliği içerisinde teşekkül etmiş nesneyi farklı bütünlükler altında sınıflandırabilir. Bu durum epistemolojinin alanına girer ancak söz konusu (ontolojik) zeminin unutulması yapılmış olan bilginin de arızalı olduğunu gösterir. Aklın farklı sınıflandırmalar yapmasının ya da bir nesnenin farklı kavramlarla farklı cihetlerinden terkip ve idrak etmesinin zemininde aklın nesneyi bireysel bir bütün olarak tutması yer almaktadır. Bir şey, mutlak bütün olarak akıl tarafından teşkil edilmediği müddetçe onları yargı içerisinde farklı cihetlerden idrak etmekten ya da haklarında muhakeme faaliyeti yürütmekten nasıl bahsedilebilir?

1.5 NESNENİN BİREYSEL BÜTÜNLÜĞÜ VE MEKÂNI

Kant'ın transandantal felsefesi itibarıyla *saf ben*'in kuruluşu bir yanılsama ile sonuçlanırken nesnenin bireysel bütünlüğü de kuşatılamamıştır. Kant, tecrübenin teşrihinine görüde bireysel bir bütün olarak kavranılmış olan görüsel karşılıklardan başlamıştır. Bu durum, nesnenin bireysel bütünlüğünün transandantal zemini hususundaki araştırmayı ihmâl etmesine yol açmıştır (Çitil, 2012, s. 45). Başka bir deyişle, görüsel karşılıkların bireysel bütünlüğünün nereden geldiğine dair bir açıklama vermeden, tecrübede zaten ortaya çıkmış olanı merkeze alarak araştırmasını yürütmüştür. Terkip ve tesis edilmiş olan görüsel karşılıkları esasa alarak, tecrübe teşrih edildiği takdirde sadece müdrikenin kategorilerine ulaşılabilir. Fakat görüsel karşılıkların bireysel bütünlüğe sahip olması için önce akıl tarafından bireysel bir nesne olarak tesis edilip, sonra muhayyilenin saf kalıpları ile canlandırılması gerekir. Müdrikenin saf kavramları olan kategoriler ise ancak bireysel bütünlüğe dayanması itibarıyla bir işleve sahiptir: “Görüsel karşılığın terkip edilmesinde kategorilerin icra ettiği işlev, ancak söz konusu görüsel karşılığın, bireysel bir bütünlüğe sahip olmasına istinaden bir anlama sahiptir” (Çitil, 2012, s. 78).

Müdrikenin idrak ettiği tikel bilgiler aklın faaliyeti olmaksızın birbirinden bağımsız bir yığın olarak dururlar. Bu sebeple, tezahürleri birlik halinde tutup, tikel yargıları düzenleyen ve onları bir ilkenin altında birbiriyle bağlantılandıran aklın sevkedici faaliyeti olmadan deneyim bir bütünlük kazanamaz. O zaman şu soru sorulmalıdır: Tikel idraklerin aynı bütünlük içerisinde birbiriyle bir yakınlık ve alakaya sahip olması

için tikel olanların terkip ve tesis edilmesine önceliği olacak şekilde onları birbiriyle bağlantılı kılan bütünlüğün kurulması gerekmez mi? Bize göre; aklın ideasıyla sağladığı birlik, müdrikenin bütünü'nün formu olması ve her bir parçanın diğeriyle olan ilişkisini belirleyen koşullara sahip olduğundan dolayı, tikel idraklerin zemininde bulunuyor olmalıdır. Bütünlüğü temin eden olarak ideanın, parçaları oluşturan tikel idraklere önceliği bulunmaktadır.

Nesneyi farklı kavramlarla tutmak, idrak etmek mümkündür. Fakat kavramlar vasıtasıyla idrak edilen nesneden ancak dışsal olarak bahsedilebilir ve her bir dışsal idrakin kendisine dayandığı aynı bireysel bütünlüğe sahip bir nesne olmalıdır. Başka bir deyişle, akıl müdrikenin farklı kategorilerce idrak ettiği nesneye içsel¹⁸ bir tutuşla birlik verir (Çitil, 2012, s. 46). Ancak bu içsel birlik zemine alındığı takdirde kavramlar vasıtasıyla farklı cihetlerden idrak edilme imkânı bulunur. Bu sebeplerle, hiçbir kavram çokluğu bir nesnenin bireysel bütünlüğünü tesis etmeyi sağlayamaz. Yani, müdrikenin kavramları vasıtasıyla elde ettiği idraklerin zemininde çeşitli kavramlarla tutulmuş olan nesnenin bütünlüğünün akıl tarafından kurulmuş olması gereklidir. Eş deyişle, bir nesnenin bireysel bütünlüğü müdrikeden değil, ancak akıldan gelebilir (Çitil, 2012, s. 65-66). Söz konusu bireysel bütünlük ortaya çıktıktan sonra kategoriler işlevlerini yerine getirebilirler. Görüde ortaya çıkan malzemenin kategorilerin altında sentezlenmesiyle nesnenin bireysel bütünlüğünün kurulması imkân dahilinde değildir. Aksine, kategorilerin dayandığı bir zemin olarak aklın tuttuğu bireysel bütünlüğün bir önceliği olması gereklidir.

Müdrike nesneyi farklı kavramlar altında, yani hissî malzemenin farklı cihetlerden terkip edilmesi sonucunda dışsal olarak kavrar. Fakat, nesnenin dışsal ve parça bakımından kavranılması için aklın nesneyi içsel bir bütünlükte kurması önceliklidir. Mezkûr içsel tutuşla birlikte kurulan ve idrak edilen nesne daha önce anılan tümel nesnedir ki tikel nesnenin mekânını da teşkil eder (Çitil, 2012, s. 82). Söz konusu içsel tutuş ele alınmadan nesneler farklı kategoriler altında birlik içerisinde kavranamaz. Bu bakımdan, kategorilerin kendisine dayandığı, aklın içsel tutuşu itibarıyla teşkil olan nesnenin bireysel bütünlüğünün önceliği vardır.

¹⁸ Buradaki içsel-dışsal ve tümel nesne terimlerini A. Ayhan Çitil'in *Matematik ve Metafizik: Kitap 1: Sayı ve Nesne* isimli kitabında kullandığı şekliyle ele alıyoruz. Söz konusu terimler, çalışmamızın diğer bölümlerinde de önemini koruyacaktır.

Her nesne bir mekânda bulunur. Mekân nesnenin varlıksal zeminini teşkil eder. Nesne ile mekân arasında ise varlıksal bir mahiyet farkı bulunması gereklidir. Nesnenin mahiyetini anlayıp onu adlandırmak da ancak onun mekânını açığa çıkarmakla mümkündür (Koç, 1994, s. 14-15). Kant, tikel nesnenin kuruluşunun mekânı olan *tümel nesne* ile arasındaki bağlantıyı açma gayretini göstermemiştir. Oysaki, tikel nesnelerin tecrübe edilmesinin zemininde *tümel nesne* yer almaktadır. *Tümel nesne* kurulmadan söz konusu ilişkiden bahsedilemez: “tikel ve tümel arasındaki bağlantının kurulabilmesi için, tikel ve tümelin öncelikle kuruluşu gerekir. Yargıgücü bu bağlantıyı sağlar; ancak tümelin kuruluşu, sentetik bir fiil olmayan refleksiyon vasıtasıyla gerçekleşemez; bunun için aklın tümel nesneyi kuran faaliyeti gereklidir” (Gözkân, 2018, s. 214). Bu sebeple, Kant’ın yaptığı gibi, bir nesne kuramayan reflektif yargılar vasıtasıyla tümele ulaşılacağını düşünmek mümkün değildir.

Muhayyilenin, müdrikenin verdiği kurallara göre terkip etmiş olduğu şeylerde cüzlerin idraki mürekkebe önseldir. Fakat aklın içsel tutuşla yakaladığı söz konusu *tümel nesnenin* ontolojik olarak tikel nesneye önceliği vardır. Başka bir deyişle, tikel nesnenin idrakinin dayandığı ontolojik dayanak basit bir birlikle yakalanan *tümel nesne*dir. Tikel olanın mekânı olan *tümel nesne* terkip ile ortaya çıkmaz. Bir örnek vermek gerekirse, bir A nesnesinin bir B nesnesiyle terkip edilip mürekkep (bileşik) bir yapı haline geldiğini düşünelim. Terkibe giren A ve B gibi cüzlerin ‘A+B’ gibi bir yapıya önceliğini düşünmek mümkündür. Benzer, şekilde parça-bütün ilişkisi de terkip esasında ortaya çıkar. Bütün, parçaların terkibinden meydana gelir. Fakat hiçbir bütün, parçanın mekânı olamaz. Parçanın bütünde bulunduğu söylenilse de bütün, parçanın mekânı değildir (Koç, 2008, s. 111). Nesnenin mekânı ise basittir. Basit olanda bir parça bulunmaz. Nesnenin mekânından bahsetmek için söz konusu nesneyi mevzubahis mekâna iç kılan aklın fiiline ihtiyaç vardır. Aklın burada dillendirilen içsel tutuşu bir yığma veya derleme bağıntısı olmadığı gibi, dışsal bir terkip olarak da anlaşılamayacağının altını çizmek gerekir. Bu sebeple, *tümel nesne*, mürekkep (terkip edilmiş) bir yapı olarak ele alınamaz. Nesne ile mekân arasındaki ilişki iç-dış ilişkisidir. Bu ilişki, parça ve bütün arasındaki ilişkiye tahvil edilemez (Koç, 2008, s. 142).

Adlandırma meselesinin doğru bir zemine kavuşturulamamasının arkasında Kant’ın *tümel nesne* mekânını görememesinin büyük bir rolü olduğunu düşünülebilir. Söz

konusu es geçmenin de zemininde aklın kurucu fiilini iptal edilmesi yatmaktadır. Duyusal alanda temsil olarak karşılaşılan şeylerin bireysel bütünlüğe sahip bir nesne olarak kavranılması ve adlandırılması için hissetme yetisinin edindiği malzemeden hürleştiği bir mekâna devşirilmesi gerekir. Bize göre söz konusu mekân aklın kurucu fiili sonucunda ortaya çıkan *tümel nesne* mekânıdır. Buradaki *tümel nesne*, ben'in nesneleri bireysel bütünlüğe sahip olarak karşısına koyduğu mekândır.

Tümel nesneyi işaret ve adlandırma çerçevesinde *bu tümeli* olarak anmak mümkündür. İnsanın bir şeyi *bu tümelinin* içsellğinde karşısına koyduğu mekân ile fiziksel şeylerin bulunduğu mekân arasında bir mahiyet farkı vardır. Fiziksel şeyler zamandaki değişime tabidir ve neden-sonuç ilişkisi içerisindedir. Oysa adlandırmanın yapıldığı mekân, uzay-zamana tabi olmadığı için değişime de uğramaz.¹⁹ Burada nesne bireysel bir bütünlüğe kavuşarak kendi-başına-şeyden elde edilen malzemeden hürleşir ve koşulsuz, mutlak bir bütünlüğe²⁰ ulaşır. Mevzubahis mekânsal devşirme faaliyeti gerçekleşmeden yani nesne kalıcı hale gelmeden bir *adın* bir nesneyi tuttuğunu söylemek mümkün değildir.

Hissî olarak karşılaşılan şeylerden bir tikel nesne olarak bahsetmek olanaklı değildir çünkü duyusal alandaki şeyler sürekli değişim içindedirler. Bu sebeple, tikel olandan bahsetmek için değişimden azade olan bir mekâna, yani tümel olanın mekânına geçmek gerekir. Şöyle ki, adlandırmanın olması için, aklın mutlak bir bütünlük verip şeyi uzay-zamandan ari kılarak kalıcı ve özdeş hale getirmesi elzemdir. Eğer aklın mezkûr kurucu fiili olmasaydı hissî olarak farkına varılan şeyler hakkında dilde konuşamaz hale gelinirdi. Burada andığımız nesnenin bireysel bütünlüğü kurulduktan sonra, akıl nesneyi farklı cihetlerinden tutup çevirerek farklı sınıflandırmalar içerisinde ele alması mümkün hale gelir.

Aklın içsel tutuşu dışarıda bırakıldığı için, çağdaş felsefede kümenin (tümel nesne) nasıl ortaya çıktığı konusunda da sınırlılıklar yaşanmaktadır. Bu çerçevede, elemanları dışsal olarak bir araya getirip yığarak bir küme teşkil edilemeyeceği ortadadır.

¹⁹ Kripke'yi ele alacağımız bölümde *adların* nasıl bir şekilde katı gösterici olarak var olduklarını daha farklı bir perspektiften gösterirken eksikliklerinden de bahsetmeye çalışacağız.

²⁰ Mutlak bütünlük ile kategorilere tabi olan tüm dışsal özelliklere öncelikli olarak kurulan bireyselleşmiş nesneyi anlıyoruz.

Kümenin teşkil edilmesi için elemanların içsel bir birliğe ait kılınmaları gereklidir. Yani, Kant'ın felsefi dizgesine geri dönülürse, müdrike yetisinin kavramlarının altına düşürülen bilgiler aklın sınıflandırmasıyla küme oluşturamaz. Aklın içselliği tutan fiilinin, kavramlara göre terkip edilen temsillerin zemininde bulunması gerekir. Saf kavramlar yani kategoriler, bir şeyi bireysel bütün olarak ortaya koyduktan sonra mevzubahis bireyselleşmiş nesneyi farklı cihetlerden idrak etmemizi sağlar. Bize göre, akıl ilk olarak nesneyi böyle bir bütünlüğe sahip kılmalıdır. Ancak bu bütünlükten sonra kavramlarla nesneyi farklı cihetlerden tutmak mümkündür. Farklı kategoriler itibarıyla birlik içerisinde tutulan şeylerin aynı nesneye ait kılınması için söz konusu bireysel bütünlüğün öncelikle kurulmuş olması gerekir.

Tikel yargıları dizgesel hale getirmek ve bütünlük vermek için ilk olarak *tümel nesnenin* kurulmasına ihtiyaç vardır. Buradaki *tümel nesne* parçasız bir birliğe sahiptir ve muhayyile sayesinde *saf ben*'de temsil edilir (Gözkân, 2018, s. 227). *Tümel nesneyi* bir küme olarak düşünmek de mümkündür. Ancak, yukarıda da belirtilmeye çalışıldığı gibi kümeyi belli şartları sağlayan tikel nesnelerin toplamı olarak düşünmek imkân dahilinde değildir. Aksine, burada kullanılan *tümel nesne* (küme) kendisine işaret edilen her şeyi içsel parçası olarak tutan bir nesnedir. Bu sebeple, nesnelere *ad* verilmesinin temelinde *bu tümeli* diye adlandırılan bir *tümel nesne* mekânı yer almaktadır. Bunu ancak aklın söz konusu içsel tutuşu başarabilir. Bu sebeple, bir şeylerin yığılması (A+B+C....) ve dışsal niteliklerin ortaklığı üzerinden küme teşkil edilemez.

Kısacası, *tümel nesne* (küme), tikel olan nesnenin mekânı olarak ele alınmalıdır. Ancak bundan sonra dilin hakkında konuşabileceği ve başka yüklemeleri yükleyeceği bir nesneden bahsetmek mümkündür. Aklın kurduğu söz konusu *tümel nesne* ontolojik olarak nesnelerin mekânını teşkil eder. Aklın, tekilleşmiş nesneyi hangi bütünlük altına alacağı meselesi ise ikincil ve epistemolojik bir meseledir. Ontolojik kısmın gözden kaçırılması haricinde Kant'ın anlattıklarına uygun bir durum olduğunu söyleyemek mümkündür. Nesne bireysel bütünlüğüne kavuşturulduktan sonra farklı kavramlar tarafından farklı cihetler itibarıyla seyredilebilir. Veyahut akıl, bireysel bütünlüğü olan nesneyi farklı bütünlükler veya kümeler içinde sınıflandırabilir. Fakat, ifade edilmeye çalışıldığı gibi söz konusu durumlar epistemolojik bir boyut içerir ve zemininde aklın, nesnesini *bu tümelinin* içinde tutması vardır.

Kant'a göre ise, söz konusu tüm klasik metafizik anlayışlarında dil üzerinden yapılan bir tespitten varlık alanına geçiş yapılmış, aklî görü fiilinin nasıl olup da amprik olanla ilişkiye geçtiği açıklanamamıştır. Bu sebeple Kant, bütün bunları görüsel bir karşılıkları olmadığı için transandantal yanılsama/Schein olarak adlandırmıştır. Kant'a göre, hissetme yetisinin elde ettiği hissî malzemenin muhayyile tarafından sentezlenmesi ve kavramlarla ilişkilendirilmesi sonucunda nesne kurulmuş ve tecrübe edilmiş olur. Fakat, bir şeyi mutlak bütün olarak ben'in karşısına koyulmadan Kant'ın anlattığı söz konusu süreçle idrak edilebileceği iddiasının niçin mümkün gözükmediğini açıklığa kavuşturulmalıdır. Kripke'nin felsefesini ele alırken de görüleceği gibi *ad*ın dolaysız olarak tuttuğu bir şey olduğuna göre nesnenin mutlak bir bütünlüğe sahip olarak ben'in karşısına konulmasının kategorilere ve söz konusu yetilere önceliği olduğu çıkarımını yapılabilir.

Kısacası epistemolojik kaygılar ile kurulmuş olan transandantal felsefe, tecrübenin ve nesnenin kuruluş zeminini kuşatmakta yetersiz kalmıştır. Kant'ın felsefesi, aklın kurucu işlevini iptal etmekle birlikte, tikel nesnenin bireysel bütünlüğünü ve kurulma sürecini açıklayamamakla nihayetlenmiştir. Mevzubahis iptalin Kant'ın kendi felsefesinde eksikliler oluşturduğunu söylemek mümkündür. Fakat daha da önemlisi kendisinden sonraki felsefede; nesne, ontoloji ve adlandırma ilişkisi üzerine düşünmenin imkânını kısıtlı hale getirmiş olmasıdır. Sonraki bölümlerde, adlandırma ile Kant'ın yol açtığı şekilde ontolojik anlayıştaki daralmanın ilişkisi açıklanmaya çalışılacaktır.

BÖLÜM II

FREGE’NİN ANLAM KURAMI VE ADLANDIRMA

Gottlob Frege esasen bir matematikçi olmakla birlikte, felsefe tarihi açısından önemi şüphesiz ki onun dile ve mantığa getirdiği yeniliklerde aranmalıdır. Araştırmasının çıkış noktasını aritmetik oluştursa da mantık ve dille ilgili alacağı tavır kendisinden sonraki felsefeyi derinden etkilemiştir. Bu çerçevede, hem modern mantığın hem de analitik felsefenin kurucusu olarak anılmıştır. Mantık alanına getirdiği en önemli yenilik, Aristoteles’in terimler ve kategorik önermeler üzerine kurduğu anlayışı değiştirmek olmuştur. Söz konusu değişikliği yaptığı ilk kitap *Begriffsschrift*, yani *Kavramyazısı* adlı eserdir. Bu açıdan, kimileri eserin önemini ortaya çıkarmak adına, *Kavramyazısı*’nın mantık tarihi açısından sadece Aristoteles’in *Birinci Analitikler*’iyle kıyaslanabilir olduğunu öne sürmektedir (I.M.Bochenski, 1961, s. 268). Kimilerine göre ise eser, sadece mantık alanında değil, bütün modern düşünce açısından matematiğin temeline dair yaptığı açılım nedeniyle bir milat olarak görülmüştür (Mendelsohn, 2005, s. 2).

Frege’nin *Kavramyazısı* ile getirdiği yenilikleri iki sınıf altında toplamak mümkündür. İlk yenilik, kavramsal içeriğin kesin ve açık bir şekilde ifade edilmesini sağlayan biçimsel bir dizge geliştirmektir. İkincisi ise, aritmetiksel ifadeleri Aristoteles’in kıyas mantığına göre daha iyi biçimde analiz etme imkânı yakalanmış olmasıdır. Böylece “şeylerin niceliklerinden bahseden tümcelerin eksiksiz ve kesin bir şekilde biçimlendirilmesi sağlanmıştır” (Fennell, 2019, s. 49). Fakat bütün bunlardan daha da önemlisi Descartes ile başlayan özneye bağlı epistemolojik yaklaşımı yerinden etmesidir. Bu açıdan kendisinden önceki felsefeyle çağdaş felsefe arasında ciddi bir karşıtlık oluşturduğunu da söylemek mümkündür (Dummett, 1978, s. 89). Bu karşıtlığın zemininde, yargı veren özne perspektifinin terk edilmesi ve felsefenin temeline dilin mantıksal yapısının geçmesi yer almaktadır. Söz konusu bu temel

değişiklikten sonra çağdaş felsefenin önemli bir bölümü dilsel unsurların çözümlenmesi üzerinden kurulan bir dünyayı ele almışlardır. Artık kendinde bir gerçeklik veya öznenin transandantal unsurlarla kurduğu bir gerçeklik yerine dilin mantığının sınırlarında bir gerçeklikten bahsedilmeye başlanmıştır.²¹ Frege, kendinde gerçeklikle arasına koyduğu mesafe bakımından Kant'ın kritik projesini andırsa da aralarında ciddi bir fark da bulunmaktadır. Kant, gerçekliği yargı veren öznenin tecrübesinin teşrihi üzerinden bir nesnellığe ulaşmaya çalışırken, Frege sadece dilin mantığına bakarak bir nesnellik sunulabileceği düşüncesindedir. Bu çerçevede ortaya çıkan ontolojiye göre, nesneler dilin içerisinde belirtilen bir şartı sağlayan olarak ortaya çıkar. Dil içerisinde ifade edilen bir koşul, küme oluşturur ve nesneler ancak bu kümenin şartını yerine getirdiklerinde ortaya çıkarlar. Bir başka deyişle nesne, yüklem üzerine kurulan bu mantıksal yapı içerisinde kavramın kaplamında yer alan olarak ortaya çıkar. Bu açıdan Kant'ın transandantal felsefesinde görünümün oluşturduğu imkânı Frege'de kavramın kaplamı sağlamaktadır. Bu çerçevede gerçeklik, dilin kurduğu bir modele göre vardır. Frege, hem klasik metafiziğin üzerine kurulduğu aklî hem de Kant'ın nesnelerini inşa ettiği saf ve amprîk görü anlayışını terk ederek dilin imkânı içerisinde gerçeklikten bahsetmeye başlamıştır. Böylelikle terimler mantığı önemini kaybederken Frege ile birlikte niceleme veya yüklem mantığı olarak adlandırılan modern mantık yükselişe geçmiştir.

2.1 FREGE FELSEFESİNİN ANA ÇİZGİLERİ

Frege, özellikle kavramsal içeriğin en kesin ve açık bir şekilde sunulması gerektiği düşüncesindedir. Bu doğrultuda, doğal dilden hareket etmekle birlikte doğal dilin üzerini örttüğü mantıksal yapıyı ortaya çıkarmaya çalışır (Gözkân, 2017, s. 14). Söz konusu kavramsal içeriğin doğal dilde farklı şekillerde ifade edilmesinde bir mahsur yoktur. Aynı kavramsal içerik sözgelimi hem Almanca hem de Türkçe olarak doğal dillerde farklı şekillerde tümceye dökülebilir. Benzer bir biçimde, Türkçe olarak dile

²¹ Bu anlayışın en önde gelen temsilcilerinden birisi Wittgenstein'dır. Burada onun sözlerini hatırlamakta yarar bulunmaktadır: “Dilimin sınırları, dünyanın sınırlarını imler. Mantık dünyayı doldurur; dünyanın sınırları onun da sınırlarıdır” (Wittgenstein, 2013, 5.6 / 5.61).

getirilen iki tümce aynı kavramsal içeriğe sahip olabilir. Henüz doğal bir dil içerisinde ifade edilmemiş olanaklı düşünce içeriği olan önermenin (Alm. Satz) birden fazla şekilde dile getirilmesi, tümce haline dökülmesi mümkündür. Önerme bu açıdan içsel bir birliğe sahiptir, tümce ise bu birliği farklı şekillerde dışsal halde ortaya çıkarır. Frege, bu durumun farkına vararak iki tümcenin aynı kavramsal içeriğe sahip olabileceğini düşünmüştür. Böylece kavramsal içeriği yansıtacak ve doğal dilin belirsizliklerini aşacak bir formel dilin peşine düşmüştür. *Kavramyazısı*'nda gerçekleştirilmek istenen böyle bir dilin içerisinde mantıksal yasalarını göstermektir.

Doğal dil, onu kullanan veya maruz kalan kişinin psikolojik etkilerine açık bir yana sahiptir. Bunun en büyük nedeni doğal dilin kültürel, tarihsel ve toplumsal birçok unsur barındırmasıdır. Bu itibarla doğal dil, her kişinin zihninde tasarladığı idelerle doludur. Frege'nin amacı, dili söz konusu psikolojik öğelerden arındırarak kavramsal içeriği nesnel bir şekilde sunmaktır. Bu sebeple, bir terimin anlamı (Alm. Sinn) ile öznel tasarımı (Alm. Vorstellung) arasında ciddi bir fark ortaya koymaktadır. Söz konusu öznel tasarımların mekânı her kişinin kendi zihnidir. Bu açıdan hiçbir öznel tasarım diğer kişiye açık değildir, paylaşılamaz. Fakat iki farklı kişi aynı ideye veya öznel tasarıma sahip olamasalar da aynı anlamı idrak edebilirler (Frege, 1989, s. 9). Frege, dilin nesnel bir zemine kavuşmasını istediği için dilin çözümlenmesi kişiye has öznel tasarımlar yerine kendisine nesnel olarak ulaşılabilecek anlamlar üzerinden yapılması gerektiğini öne sürer.

Frege, tümcelerin nesnel içeriği olan anlamından ise *düşünce* (Alm. Gedanke) olarak söz eder (Frege, 1989, s. 10). Düşünceler, öznel tasarımların aksine, öznen ve düşünme süreçlerinden bağımsız olarak vardır. Onlar düşünme fiiliyle meydana getirilemez ancak bu sayede kişi düşünceyi kavrar hale gelir. Düşünceler bir zihinsel faaliyetin sonucunda ortaya çıkmadığı gibi onları fiziksel nesneler gibi gözlemlemek de mümkün değildir (Frege, 1984, s. 368). Başka bir deyişle, düşünceler ne öznel tasarımlar gibi her bir kişinin zihninde içsel olarak sahip olduğu ne de uzay-zamanda gözlemleyebildiğimiz fiziksel nesneler gibidir. Düşünceler, söz konusu iki mekânın da dışında yer alır. *Kavramyazısı* ile yapılmak istenen, kitabın adının tamamından da anlaşılacağı gibi (Begriffsschrift- eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens), kavramsal içeriğin kesin ve açık bir şekilde ifade edilebileceği saf düşüncenin biçimsel dilini oluşturabilmektir. Frege, günlük dilin örttüğü kavramsal

içerikleri ve onlar arasındaki mantıksal bağıntıları açığa çıkaran bir sembolik dil oluşturmaya çabalamıştır. Böylece doğruluk için yargı veren bir özneye muhtaç olma durumu olan psikolojizmden kurtulma imkânı doğacaktır. Frege'nin burada Kant'ın transandantal felsefesine karşı bir tavır almakta olduğu söylenebilir. Özellikle aritmetik açısından ilerleyen tartışmada, Frege, önermelerin doğrulanması için öznenin transandantal unsurlarına yerine, dilin mantığına bakılarak doğruluğun anlaşılabilirliği düşüncesindedir.

Kant ve Frege nesne ontolojisi açısından kıyaslandığında temel olarak şöyle bir resim ortaya çıkmaktadır; Kant, görü mekânında temellenen tecrübeyi teşrih ederek müdrikenin sahip olduğu kavramların çözümlemesini yapmaktadır. Bu çerçevede, genel mantık ile transandantal mantık arasında bir fark olduğunu belirtmiştir. Genel mantık, muhakemede bulunmanın içeriksiz formuyla ilgilenir. Transandantal mantıkta ise tecrübe edenin sahip olduğu a priori kavramların nesnenin kuruluşundaki rolleri açığa çıkarılmaya çalışılmaktadır. Kant'a göre bilginin genişlemesi yargının devreye girdiği böyle bir mantık içerisinde mümkün olmaktadır. Bu çerçevede ortaya çıkan ontolojide yargının, nesne ve kavrama bir önceliği bulunmaktadır. Kant'ın felsefesinde, yargının birliği *saf ben*'i de kuran algılayanın kendini idrak fiilinde (Tamalgı, Alm. Apperzeption) temellenmektedir (Gözkân, 2017, s. 31). Kant'a göre söz konusu fiil, tecrübeye birlik ve bütünlük veren transandantal bir ilkedir. Hem nesnenin bir yargı fiilinde kuruluyor olması hem de söz konusu yargının *saf ben* ile ilişkili olması sebebiyle Frege, psikolojik bir yan taşıdığını düşündüğü transandantal felsefenin anlayışını bilginin nesnelliği açısından sorunlu bulur. Bu doğrultuda düşünmenin analitiğini transandantal mantığa dayandıran perspektife eleştirel yaklaşır ve biçimsel dilin analitiğinde bilginin genişleyebileceğini iddia eder. Transandantal zeminden kopup sadece kavramsal olanı temele alan genel mantıkla düşüncenin analitiğini gerçekleştirmeye çalışır (Gözkân, 2010, s. 182). Başka bir deyişle, söz konusu psikolojik perspektiften kaçınmak için düşünce içeriğinin analitiğini düşünme fiili üzerinden değil, dilsel yapılardan, yani biçimsel dizgelerden yola çıkarak yapmayı tercih eder. Bu da nesneyle a priori form ve kavramların ilişkisini irdeleyen transandantal mantıktan kopmak anlamına gelir. Böylece, tecrübe eden perspektifi dışarıda bırakarak sadece dilsel olana bakarak ve genel mantıktan hareket ederek bir çözümleme yapmaya gayret etmiştir. Dikkat etmek gerekir ki burada belirtilen dil,

herhangi bir doğal dil ve onun gramatik yapısı değildir. Daha ziyade, fiziksel ve zihinsel olanın dışında düşüncelerin ortaya çıktığı üçüncü bir mekânı ifade etmektedir (Denkel, 1989, s. 35).²² Düşünceler zihinsel bir faaliyet olan düşünme fiiliyle ortaya çıkmadığına göre sadece genel mantığın kavramları arasındaki bağıntısal ilişkilerine bakarak bir ontoloji geliştirmek mümkün hale gelmiştir.

Frege'ye göre, içerisinde öznel ve psikolojik unsurların olduğu bir dil, nesnel içeriği ifade edemez. Doğal dil söz konusu unsurları barındırdığı için düşünce içeriğini formel bir dile dökmek gerekir ki bu zaten *Kavramyazısı*'nı teşkil eden endişedir. Bu doğrultuda klasik mantığın da üzerine kurulduğu, yargıyı özne-yüklem ilişkisi içerisinde ele almanın esasen psikolojik bir tavır içerdiği düşüncesindedir. Söz konusu özne-yüklem ayrımı, gramatik yapıda ortaya çıkan farklılıklara dayanır. Dili kullananların yapmak istediği vurguya göre özne ve yüklem yer değiştirmektedir. Fakat mantıksal form bakımından bir farklılık doğurmamaktadır. Frege bu konu hakkında iki tümceyi karşılaştırır: “Yunanlılar Plataea’da Perslileri mağlup etti” ile “Persliler Yunanlılar tarafından Plataea’da mağlup edildiler” tümcesini ele alır. Buna göre, tümceler arasında anlam olarak ufak bir farklılık olsa da her iki tümce aynı kavramsal içeriğe sahiptir (Frege, 1967, s. 12). İlk tümcenin, özne görevinde bulunan Yunanlılar hakkında olduğu düşünülse de esasen yüklem görevindeki Persliler hakkında da bir şey dile getirmektedir. Aynı durum edilgen hale getirilmiş ikinci tümce için de geçerlidir. Bu açıdan, iki tümce arasındaki ayrım konuşmacının vurgu yapmak istediği terime göre değişime uğramaktadır. Bununla birlikte her iki tümcenin de kavramsal içerik açısından farklılığı yoktur. Frege açısından önemli olan kavramsal içeriği doğru bir şekilde sunabilmek, doğal dilin ürettiği psikolojik farklılıkları mantıksal bir dil içerisinde ayıklamaktır. Bu sebeple, özne-yüklem biçimindeki yargıların sadece gramatik açıdan önemi bulunduğunu söylemiştir.

Frege'nin mantık alanına getirdiği yeniliklerin en başında fonksiyon-argüman analizi gelmektedir. Söz konusu analiz; aritmetik, mantık ve anlam kuramı üzerine geliştirdiği düşüncenin temelinde yer almaktadır (Beaney, 2011, s. 34). Bu yenilik, dilin gramatik bir ayrımla özne-yüklem olarak çözümlenmesi yerine mantıksal olarak fonksiyon-

²² Frege, düşüncelerin ne olmadığını söylemekle beraber ne olduğuna dair yeterince açıklama yapmamıştır. Onların ne zihinde ne de fiziksel ortamda mekân tutmadıklarını söylemiş, fakat nerede mukim olduklarını belirtmemiştir.

argüman biçimi üzerinden analiz edilmesidir. Böylece, özne görevinde olan tek bir terime, yüklem görevinde olan terimin yüklenmesi sınırlılığı ortadan kalkmıştır. Özellikle bağıntısal bir durumu dile getiren tümcelerin çözümlenmesinde fonksiyon-argüman analizi oldukça üstünlük sağlamıştır. Bu, özne-yüklem ayırımından kopmak anlamına geldiği gibi, aynı zamanda *ad*ların öncelikli olduğu bir mantıksal yapı yerine bağıntının öne çıktığı mantıksal yapının ilanıdır.

Frege, bağıntıların bütünlüğünü temsil eden sabit bileşene fonksiyon; bağıntılarda yer alan nesnelere gönderimde bulunan ve diğerleriyle ikâme edilebilir olanlara ise argüman demiştir (Frege, 1967, s. 22). Buna örnek olarak;

(1) Hidrojen karbondioksitten daha hafiftir.

önermesini ele alır. Klasik mantıkta ‘hidrojen’ terimi özne, ‘karbondioksitten daha hafif’ ifadesi yüklemidir. Bu iki öğeyi birbirine bağlayan ise –dır, yani kopüladır. Fakat Frege, klasik mantıktan farklı olarak iki unsuru birbirine bağlayan kopülayı felsefi çerçevesinin dışarısına çıkarır. Önermenin çözümlenmesinin sonucunda fonksiyon ve argüman olarak iki yapının ortaya çıkacağını ileri sürer. Söz konusu fonksiyon ve argüman, biri boşluğa sahip diğeri ise o boşluğu dolduran olarak birbirini bütünleyecek bir yapıya sahiptirler. Buna göre, yüklem boşluklu bir yapıya sahip olarak; ‘... karbondioksitten daha hafiftir’ fonksiyonu şeklinde ele alınabilir. Bu durumda, ‘Hidrojen’ terimi ise bu fonksiyonu dolduran argüman olarak bulunmaktadır. Aynı kavramsal içerik farklı fonksiyon-argüman analizlerine tabi tutulabilir:

(2) Karbondioksit, hidrojenden daha ağırdır.

Bu tümcede ‘Karbondioksit’ terimi önermenin argümanyken, “... hidrojenden daha ağırdır” ifadesi fonksiyon olmaktadır. Tümcede yer alan fonksiyon ve argüman, yer değiştirebildiği gibi birden çok boşluklu bir fonksiyona da dönüştürülebilir. Sözelimi, yukarıda ifade edilen ‘Hidrojen karbondioksitten daha hafiftir’ önermesini bir fonksiyon (karbondioksitten daha hafiftir) ve bir argüman (Hidrojen) olarak çözümleyebileceğimiz gibi, iki boşluklu bir fonksiyon olarak da çözümlemek mümkündür. Aynı önerme; “..., daha hafiftir ...’dan” şeklinde çözümlenebilir. Bu boşluklara sırasıyla Hidrojen ve Karbondioksit argümanları yerleştirilebilir.

Fonksiyon-argüman şeması tarafından sağlanan birden çok boşluklu fonksiyon analizi, önermenin teşrih edilmesine esneklik getirdiği gibi tümcelerın mantıksal yapılarının ve kendi aralarındaki yapısal benzerliklerin ortaya çıkartılmasını sağlamaktadır (Fennell, 2019, s. 58). Sözelimi, hidrojenin sırasıyla; karbondioksitten, hidroklorik asitten ve amonyak gazından daha hafif olduğunu dile getiren üç önerme düşünelim. Özne-yüklem ayırımına göre bu önermeler üç farklı yüklemle ele alınır: ‘karbondioksitten daha hafif’, ‘hidroklorik asitten daha hafif’, ‘amonyak gazından daha hafif’. Bu yüklemeler sırasıyla x, y ve z olarak gösterilebilir. Fakat bu durumda aralarındaki ilişkinin ne olduğu hakkında hiçbir fikir edinilemez. Oysaki söz konusu yüklemeler daha hafif olmak konusunda ortaklırlar. Özne ve yüklem arasında kategorik bir ilişki olduğunu öne sürerek, özne görevinde bulunan *adın* temelde olduğu ve ancak *ada* yüklenen nitelikler olarak yüklemelerin olduğu terimler mantığında, üç tümcenin aynı bağıntıya ama farklı nesnelere sahip olduğunu göstermek zorlaşacaktır. Fakat fonksiyon-argüman analizinde aynı önermeler ‘daha hafiftir’ ifadesini bir fonksiyon olarak “...’dan daha hafiftir” şeklinde çözümlenir. Böylece tümce kategorik yüklemlemeden ziyade iki nesne arasındaki bağıntıyı temele alması nedeniyle tümcelerin benzer bir mantıksal yapıya sahip olduğu kolaylıkla gösterilebilir: “...’dan daha hafiftir” ifadesini F fonksiyonu olarak gösterelim. Karbondioksit k, hidrojen h, hidroklorik asit i, amonyak gazına ise a diyelim. Fhk, Fhi ve Fha ifadeleri sayesinde hidrojen ile diğer gazların aynı bağıntıyı (daha hafif olmak durumunu) dile getirdiği, terimler mantığına nazaran kolaylıkla gösterilebilir.

Frege’nin tesis ettiği mantığın faydalarından birisi de *bazı*, *tüm* gibi niceleyicilerin kullanımında ortaya çıkmaktadır. Aristoteles’in kıyas mantığında söz konusu ifadeler sadece öznenin bir parçası olarak kullanılabilir. Başka bir deyişle, klasik mantıktaki özne-yüklem ayırımına dayanarak, aritmetikte yaygın olarak karşılaşılan, çoklu nicelemenin bulunduğu önermeler çözümlenememektedir. Oysa bu kısıtlılığın aşılması aritmetiği mantığa indirgeme projesi açısından son derece önem taşır. Çünkü söz konusu ifadelerin “tatmin edici bir açıklaması keşfedilmediği sürece, aritmetik yasalarının da tatmin edici bir mantıksal analizinin mümkün olmadığı açıktır” (Sluga, 1999, s. 83). Klasik mantık ise çoklu genellik içeren ve birbirlerinin içerisine yuvalanmış önermelerde sorun yaşamaktadır. Frege, bu problemi çözmek adına yüklemeleri iki veya daha fazla boşluklu fonksiyonlar olarak ele almış ve söz konusu

boşlukların *ad*lar veya niceleyiciler ile doldurulabileceğini belirtmiştir (Fennell, 2019, s. 60). Böylece aritmetiksel ifadelerin ve birden çok niceleyici içeren önermelerin çözümlenmesi sorununa bir cevap bulunmuş olur.

Frege'ye göre fonksiyonun boşluğu iki şekilde doldurulabilir. İlk yol, fonksiyonun bir argüman olarak kullanılan *ad* ile doldurulmasıdır. İkincisi ise, söz konusu fonksiyonun bir argüman gibi davranarak, ikinci düzey bir fonksiyon olan niceleyici ifadesinin tamamlamasıdır. (Kenny, 2000, s. 27). Sözelimi 'İsmet Özel, şairdir' ifadesini ele alalım. Burada '... şairdir' ifadesi fonksiyon, 'İsmet Özel' *ad*ı ise fonksiyonun argümanıdır. Bu, ilk duruma bir örnektir. Ancak bunun dışında fonksiyon, bir niceleyici ile de tamamlanabilir: 'En az bir x için x şairdir' önermesinde 'En az bir x için' ifadesi birinci dereceden fonksiyonun boşluğunu tamamlayan özel *ad* değil, fakat bir niceleyicidir. Burada farklı düzeyde olmalarına rağmen her ikisi de boşluklu birer fonksiyon olan yapılar birbirlerini tamamlayarak bir önerme ortaya çıkarırlar. Genelliği ifade etmek için kullanılan x değişkeni ise *ad*ların yerini tutmasına rağmen *ad*lar gibi belirlenmiş bireyleri ve tekil şeyleri tutmaz. Değişkenler daha ziyade nesnelerin fonksiyonlardaki boşluklara oturacağı genel sınırları çizer (Fennell, 2019, s. 60). Örnek olarak verilen önermede 'en az bir x ' ifadesi, içerisine İsmet Özel, Rainer Maria Rilke, Ezra Pound gibi önermeyi doğru değerine götürebilecek *ad*ları içine alabilecek bir sınır çizer.

Peki Frege, nesneleri özellikle de bir matematikçi olarak aritmetiksel nesneleri hangi tür mantıkta ele almalıdır? Bu meseleyi göz önüne alarak yeni bir tür mantık arayışına girmiştir. Frege'ye göre, burada geliştirilen mantık sayının nasıl tanımlanması gerektiğine dair bir çözüm sunabilecektir.

2.2 KAVRAMYAZISI'NDAN ARİTMETİĞİN TEMELLERİ'NE

Bir önceki kısımda önermelerin fonksiyon-argüman olarak çözümlenmesi aritmetiğin mantıksal ifadesini kolaylaştırdığından bahsedilmişti. Esasen bir matematikçi olan Frege'nin amacı, aritmetiği mantığa indirgeyerek ona sağlam bir temel hazırlamaktır. Frege, söz konusu hazırlığa *Kavramyazısı* ile başlamışsa da bunun daha eksiksiz bir sunumu için *Aritmetiğin Temelleri*'ni beklemek gerekmiştir (Kenny, 2000, s. 5). Bu doğrultuda ilk olarak aritmetiğin en temel nesnesi olan sayının tanımını vermeye

çalışmıştır. Kant'ın sentetik a priori projesinde sayı, zamanın saf görüşüne dayanılarak yargıda inşa edilen bir nesnedir. Frege'de ise sayı, genel mantıkta tanımı verilebilecek, kavramın özelliğini ifade eden mantıksal bir nesnedir.

Frege, Kant'a benzer bir şekilde nesnelerin kendi başına bireysel bir nesne olarak ele alınamayacağını ancak yargının içerisinde ortaya çıkacağını düşünür. Fakat ona göre, aritmetiği ve dolayısıyla sayıyı, öznenin saf görüşüne ihtiyaç duymadan, yani psikolojik unsurlardan temizleyerek mantıksal zeminde tanımlamaya çalışmak gerekir: “Matematik, psikolojiden gelecek her türlü desteği nasıl reddetmek zorunda ise, mantıkla olan yakın beraberliğini de öyle kabul etmelidir” (Frege, 2017, s. 84). Frege'ye göre, yargının kavramsal içeriğine dilin mantıksal analiziyle ulaşılabilir. Bu amaç doğrultusunda Frege, transandantal mantığa ve yargı veren özneye gerek kalmadan genel mantıktan yola çıkarak aritmetiğin bir temele oturtulabileceğini düşünmüştür. *Kavramyazısı* adlı kitap söz konusu endişe ile kaleme alınmıştır. Kitabın önsözünde bir şeyin doğruluğunun, ya saf mantıksal çıkarımlarla ya da deneyimlere dayalı olmak üzere iki türlü şekilde ispatlanabileceğini belirtir. Burada belirttiği gibi gerçekleştirmek istediği esas amaç bu ilk yolla, yani sadece mantıksal çıkarımlarla aritmetikte nereye varılabileceğini görmektir. Bu sebeple, *Kavramyazısı*'nda sadece çıkarımlar ile sıra kavramına ulaşmaya çalışır. Ayrıca bu sürece hiçbir görünüm sızması gerektiğini belirtir (Frege, 1967, s. 5). Kısacası, bütün süreç kavramlar arası mantıksal çıkarımlara dayanmalıdır. Sonrasında bu yöntem ile yürüteceği çalışmalarda aritmetiğin temel terimleri olan sayı ve buna benzer diğer terimleri açıklığa kavuşturacağını iddia eder (Frege, 1967, s. 8). Kant'a göre, mantığın temelinde yer alan analitik a priori önermeler bilgi vermezler. Frege, bu görüşe karşı çıkarak analitik önermelerin bilgiyi genişletebileceği iddiasındadır. Aritmetiği mantığa indirgeme projesi, analitik a priori önermelerin bilgiyi genişletici yanlar taşıdığı düşüncesi üzerinde kurulmuştur.

Frege, *Kavramyazısı*'nda başladığı projesine *Aritmetiğin Temelleri* (Alm. Die Grundlagen der Arithmetik) adlı kitap ile devam eder. Bu doğrultuda aritmetiğin üzerine kurulduğu yasaların mantıksal yasalara indirgenebileceğini göstermeye çalışır. İlk olarak aritmetiğin en başat kavramı olan sayıyı hem a posteriori (Mill) hem de a priori (Kant) görüş zemininden kopararak sadece kavramlar arası mantıksal çıkarımlar ile tanımlamayı amaç edinmiştir (Gözkân, 2017, s. 19). Frege'ye göre sayı, ne dış

dünyada olgusal olarak fiziksel şeylerin özelliği ne de zihinde psikolojik bir unsur olarak bulunur. Aksine, sayı her ikisinden de farklı olan düşünceler âleminde mantıksal nesne olarak tanımlanmaktadır. Sayıyı ifade eden rakamlar ya da doğal dildeki sözcükler ise söz konusu mantıksal nesnenin kendisi değil, birer temsilidir.

Sayal sayının²³ tanımlanmasında kullanılan ilkeler daha sonra Frege'nin anlam kuramı için birer dayanak noktası oluşturacaktır. Bu doğrultuda, *Aritmetiğin Temelleri*'nde dile getirdiği üç ilke şöyledir:

Psikolojik olanı mantıksal olandan, öznel olanı nesnel olandan keskin biçimde ayırmak;

Sözcüklerin anlamını/gönderimini [Bedeutung] tek başına değil, ancak bir tümce bağlamında ele almak;

Kavramla nesne [Gegenstand] arasındaki ayrımı asla gözden kaçırmamak (Frege, 2017, s. 85).

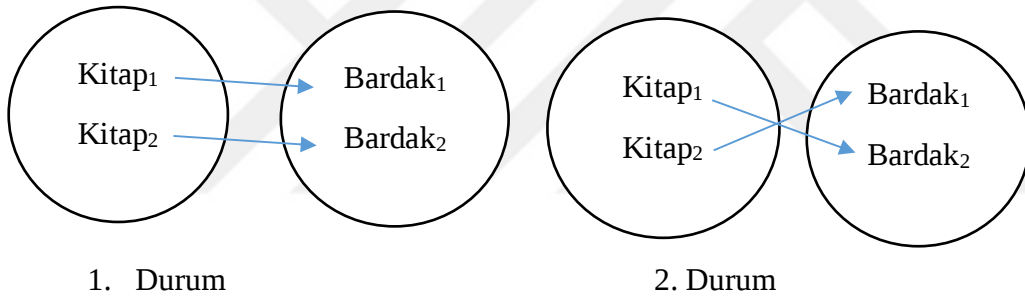
Kant'ın felsefesinde aritmetiksel nesne ile onu belirleyen kavramın ilişkisini uzayın saf görüşü sağlamaktaydı. Frege, aritmetiğin saf mantıksal ilişkiler içerisinde ele alınabileceğini savunduğu için görünün mantıksal dizgeye sızması gerektiğini savunmuştur. Fakat kavram ile nesne arasındaki ilişkiyi kuran görü gibi bir aracı olmaksızın geçişin nasıl yapılacağını da göstermek durumundadır. Bu sebeple, kavram ile nesne arasındaki bağıntıyı sağlamak adına görü yerine kavramın kaplamı düşüncesini geliştirir. Bunun için ilk olarak altına nesne düşen kavramlar ile altına kavram düşen kavramları iki farklı düzey olarak belirtir. Sayal sayılar ikinci düzey kavramlardır. Sözelimi 'masadaki bardak sarıdır' gibi bir önermede sarı kavramının altına bardak nesnesi düşmektedir. Buradaki kavram birinci düzey olarak ele alınır. Fakat 'masadaki bardakların sayısı ikidir' gibi bir önermede birinci düzey bir kavram olan 'masadaki bardakların sayısı' kavramı ikinci düzey bir kavram olan 'iki (2)' sayısının altına düşer. Başka bir deyişle sayı, mantıksal nesne olması itibarıyla hiçbir nesneye yüklenemez sadece birinci düzey kavramları niteleyebilir.

Frege, sayıların nesneleri değil kavramları nitelediği konusunda oldukça kesin bir görüşe sahiptir: "Bir sayı tümcesi bir kavram hakkında bir bildirim içerir" (Frege, 2017, s. 142). Başka bir deyişle, bu tür önermelerde sayılar kavramları nitelemektedir. 'Masada iki bardak var' önermesinde iki sayısı bardak nesnesine değil, her iki

²³ Bir kümenin kaç ögesi/elemanı olduğunu gösteren sayıdır.

nesnenin de altına düştüğü bardak kavramını nitelemektedir. Sayının nesnenin değil kavramın niteliği olduğunu şuradan da anlaşılabilir; sayılar nesnenin bir özelliği olsaydı her bardağın iki sayısını ayrı ayrı taşıması gerekirdi.

Frege, söz konusu iki kavramın kaplamalarını birbirine eşleyerek özdeşlik bağıntısı üzerinden sayıyı bir tanıma kavuşturmayı düşünür. Buna göre, “sayı kavramını elde edebilmek için, bir sayısal eşitliğin [Zahlengleichung] anlamını saptamamız gerekir” (Frege, 2017, s. 155). Başka bir deyişle, sayının tanımlanabilmesi için özdeşliğin (Alm. Identität), aritmetikteki ifadesiyle ise eşitliğin (Alm. Gleichheit) anlaşılması gerekir. Buradaki eşitlik, kavramların yani sayal sayıların kaplamaları arasında eşdeğerlik ilişkisinin olması anlamına gelmektedir. Birbirine eşleyebilmenin zemininde ise farklı gösteriş biçimlerinin aynı mantıksal nesneye (varsayılan duruma göre, iki sayısına) gönderimde bulunması yer almaktadır.

Yukarıda varsayılan duruma göre, ‘masadaki bardak sayısı’ kavramı ile ‘çantadaki kitap sayısı’ kavramının kaplamasında bulunan nesnelerin birebir eşlenebildiği sonucu ortaya çıkar. Başka bir deyişle, iki kavram arasında eşdeğerlik bağıntısı olduğu görülür. İki kavram arasındaki hangi nesnenin hangi nesneyle eşlendiğinin ise bir önemi yoktur. Burada bardak₁’in kitap₁ ile veya bardak₁’in kitap₂ ile eşlenmesi önemli değildir. Önemli olan her iki kavramın kaplamasında eşleştirilmemiş hiçbir nesnenin kalmamasıdır.²⁴

²⁴ Burada dile getirilen örnek meselenin anlaşılması için amprik alandan verilmiştir. Frege, saf kavramsal olandan hareketle eşdeğerlik bağıntısından bahseder.

İki kavramın kaplamaları arasında bu özdeşlik bağıntısı kurulursa farklı göstergelerle aynı nesneye (2 sayısına) gönderimde bulunulmuş olacaktır.²⁵ Böylece aritmetik, görü aracılığı olmaksızın mantıksal bir zemine kavuşabilecektir. Eğer “bir kavramın altına düşen nesnelerle bir diğer kavramın altına düşen nesneleri birebir eşleyebilme olanağı” varsa (Frege, 2017, s. 180), yani iki kavram eşsayılıysa, sadece kavramlar arası mantıksal bağıntılara bakılarak sayı tanımlanabilir. Kavramların kaplamaları arasındaki eşsayıllık yani sayal sayıları eşit olan kümeler üzerinden nesneler arasındaki özdeşliği tanımlamak mümkün hâle gelir. Gözkân bu durumu şöyle açıklamaktadır:

Frege, ‘eşsayılı olma’ gibi bir eşdeğerlik bağıntısından, mantıksal nesne olarak sayal sayılar arasındaki aynılığa geçiyor. Böylelikle, “F kavramı, G kavramı ile eşsayılıdır” önermesinden, “F kavramına ait olan sayal sayı, G kavramına ait olan sayal sayı ile aynıdır” önermesine, buradan da “F kavramına ait olan sayal sayı “F kavramıyla eşsayılı” kavramının kaplamıdır” tanımına, yani kavramlar arasındaki bir bağıntıdan, nesneler arasındaki bağıntıya geçiş yapıyor (Gözkân, 2010, s. 180).

Frege bu sistemi kullanarak sayal sayıları tanımlamaya başlar. İlk olarak sıfır sayısını tanımlamak üzere, altına hiçbir nesne düşmeyen ‘kendisiyle özdeş olmayan’ kavramına başvurur. ‘En az bir x vardır ki kendisiyle özdeş değildir’ gibi bir tümcede niceleyiciler değişkeni yani x’i nicelerler. Bunun yanında, ‘altına hiçbir nesne düşmeyen kavram olma’ kavramı ise ikinci düzey bir kavramdır. Burada ise niceleyiciler yüklemeleri nicelerler. Söz konusu iki farklı düzeydeki kavramın kaplamaları dolayısıyla birebir eşlenebilir olması sayesinde sıfır (0) sayısı tanımlanır. Başka bir deyişle, sıfır sayısı kaplamına hiçbir nesne düşmeyen yüklemelerin ikinci düzey niceleme mantığında birebir eşlenebilmesi sayesinde tanımlanır.

Bir (1) sayısı ise sıfır (0) üzerinden tanımlanır. ‘Sıfır (0) sayısı ile özdeş olma’ kavramıyla birebir eşlenebilen kavramın kaplamı bir (1) sayısını vermektedir çünkü söz konusu kavramın kaplamında sadece bir nesne yani sıfır (0) sayısı bulunmaktadır. İki (2) sayısı ise ‘sıfır (0) ve bir (1) sayıları ile özdeş olan’ kavramıyla birebir eşlenebilen kavramın kaplamı olarak tanımlanır.

Frege bütün diğer sayal sayıları da benzer şekilde tanımlar. Ona göre bütün kümelerin kökeninde boş küme bulunmaktadır. Boş küme ise esasen dilde ifade edilen çelişki

²⁵ Buradaki ayrım, Frege’nin daha sonra anlam (Alm. Sinn) ve gönderim (Alm. Bedeutung) arasında yapacağı ayrımın izlerini taşımaktadır.

koşulunu sağlayan olarak ortaya çıkar. Eş deyişle, boş kümenin de dâhil olduğu bütün ontoloji dilde ifade edilen koşula dayandırılmaktadır.

2.3 ANLAM-GÖNDERİM AYRIMI

Özdeşlik bağıntısı Frege'nin aritmetiği mantığa indirgeme projesi için kilit bir rol oynamaktadır. Hem sayının tanımlanması hem de aritmetiksel ifadelerin arasındaki eşitlik (=) ilişkisinin anlamlı hale gelmesi için özdeşlik bağıntısının açığa çıkartılması gerekir. Bu sebeple ilk olarak özdeşliğin ne ile ilgili olduğuna karar verilmelidir. Nesnelerin arasında ve imler/işaretler arasında olmak üzere iki tür özdeşlikten bahsedilme imkânı vardır.

Frege ilk olarak *Kavramyazısı* adlı eserinde özdeşliğin nesneler arasında değil işaretler arasında olduğunu düşünmüştür. Özdeşlik dilsel imler ya da işaretler arasında değil de nesneler arasında olsaydı, özdeşliği ifade eden önermelerin öğretici olamazlardı (İnan, 2013, s. 40). Fakat özellikle aritmetik yargılar göz önüne alındığında bir sorun çıkmaktadır. Sözgelimi, 'a=a' gibi bir ifadede özdeş olan şey işaretler arasında olabilir. Fakat aritmetikte 'a=a' gibi ifadelerden ziyade 'a=b' gibi özdeşlik ifade eden önermeler yer almaktadır. Buna göre, 'a' ile 'b' işaret olarak farklıyken de aynı şeyi gösterdiklerine dair gibi bir sonuç çıkmaktadır. Frege, bu sorunu gördüğü için *Kavramyazısı*'ndan sonra birtakım değişiklikler yaparak yeni bir çözüm arayışına gitmek zorunda kalmıştır. *Kavramyazısı*'ndaki ilk çözümün hatalı olduğunu düşünen Frege'nin söz konusu yeni çözümü, özdeşlik ifadelerinin nesneler hakkında olduğu görüşüdür. Bununla birlikte, özdeşliği belirten önermelerin bilgiyi genişletici bir yapıya sahip olması onun için önem arz etmeye devam etmektedir. Buna göre 'a=a' ve 'a=b' gibi iki özdeşlik ifadesi bilişsel değer olarak farklılıklar içermektedir. Frege, bu bilişsel farkın açıklanması gerektiği düşüncesindedir (Solerno, 2011, s. 24).

Bir nesnenin kendisiyle aynı olduğunu işaretlerin aynılığı üzerinden ifade eden önermeler, yani 'a=a' gibi ifadeler totolojik olarak yer alır ve bilgiyi genişletmez. Frege'nin üzerinde durmak istediği ise 'a=b' gibi ifadelerin özdeşlik belirtmesinin yanında nasıl olup da bilgilendirici olabildiğidir. Bu doğrultuda Frege, işaretlerin anlamı (Alm. Sinn) ve gönderimi (Alm. Bedeutung) arasında bir ayrıma giderek yeni

bir çözüm geliştirir. Sinn-Bedeutung ayrımı olarak anılan bu durum, iki işaretin aynı nesneye gönderimde bulunmakla beraber farklı anlamlara sahip olabileceğini ortaya koymaktadır. Buna göre özdeşlik, işaretlerin gönderimde bulundukları nesnenin kendisiyle arasında olmakla birlikte nesnenin başka şekillerde sunuluyor olması anlam bakımından farklılık oluşturmaktadır. Özdeşlik belirtmesine rağmen bilginin genişlemesine neden olan söz konusu farklılık işaretlerin anlamından kaynaklanmaktadır. Aritmetiksel eşitliklerde bunun örneğiyle çokça karşılaşılır. İmler/işaretler ile onların yerini tuttukları nesne arasında bir ayrım bulunmaktadır. Farklı özel *ad*lar aynı sayıya gönderimde bulunsa da anlam farklı olacaktır (Frege, 1988, s. 14). Sözelimi farklı aritmetiksel ifadeler aynı sayıyı gösterebilirler, ' $2^6 = 4^3$ ' eşitliğindeki gibi. Eşitliğin her iki yanındaki ifadeler temsil ediliş biçimleri, yani anlamları bakımından farklıdır. Fakat her ikisi de aynı nesneye (64 sayısına) gönderimde bulunmaktadır.

Doğal dilden bir örnek vermek gerekirse; 'Bursa'da zaman şiirinin şairi, Huzur romanının yazarıdır' ($a=b$) gibi bir tümceyi ele alalım. Bir kişi, 'Bursa'da zaman şiirinin şairi'ni bilirken, o kişinin aynı zamanda 'Huzur romanının yazarı' olduğunu bilmediği bir durumu düşünebiliriz. İki ifade birbiriyle özdeştir ve aynı nesneyi adlandıırırlar. *Bir dili* kullanan kişi bu iki ifadenin gönderiminin özdeş olduğunu belirli bir zaman geçtikten sonra öğrenmiş olabilir. Başka bir deyişle, özdeşlik ifadeleri bilgiyi genişletici de olabilir. Aynı nesnenin sonsuz çeşitlilikte sunulma biçimi olabileceğinden her temsil edilme biçimi (anlam) dili kullanana yeni bir bilgi verme imkânı taşır.

Anlam ve gönderim ayrımı sadece *ad*lara has bir ayrım değildir. Frege, dilin en temel unsuru olarak gördüğü tümceler için de aynı ayrımı uygulamaktadır. Buna göre, bir tümcenin anlamı düşüncedir ve söz konusu düşünce doğruluk değerini almaya uygun bir yapıya sahiptir (Solerno, 2011, s. 54). Tümcenin gönderimi ise doğruluk değeridir. *Aritmetiğin Temelleri*'nde belirttiği bileşimsellik ilkesine (İng. principle of compositionality) dayanarak; tümcedeki bir sözcüğü aynı gönderime fakat başka bir anlama sahip sözcükle değiştirildiğinde tümcenin doğruluk değerinde bir değişiklik olmadığını ileri sürer (Frege, 1989, s. 12). Eş deyişle, gönderimi aynı olan sözcüklerin birbiri yerine kullanılması sonucunda tümcenin doğruluk değeri aynı kalacaktır. Frege,

bu sonuca dayanarak tümcenin gönderiminin doğruluk değeri olduğunu açıklığa kavuşturduğuna inanır.

Frege açısından doğruluk, dilsel ifadelerin anlamlı ve gönderim sahibi olmalarını açıklayabilecek en temel kavramdır. Bu yüzden, tümceler düzeyinde yapılan “Sinn ve Bedeutung ayrımı da *doğruluk* şemsiyesi altında yapılmaktadır” (Gözkân, 2010, s. 175). Doğal dilin yanıltmalarına karşın korunabilmek adına neyin doğru veya yanlış olduğunun hesabının verilebilmesi gerekir. Bu açıdan, Frege’nin incelemesinin odağında yer alan birim, doğruluk değeri alabilen bildirim tümceleri yani önermelerdir. Bir anlamı olmasına rağmen gönderimi olmayan tümceler de bulunmaktadır. Gönderimi bulunmayan bir *ad*ın olduğu tümceler bir düşünceye sahip olsalar da doğruluk değerine sahip olamazlar. Sözelimi, ‘Nasreddin Hoca elinde bir yoğurt bakracıyla göle maya çalmaya gider’ tümcesinde yer alan ‘Nasreddin Hoca’ *ad*ının bir gönderimi yoksa tümcenin de bir doğruluk değeri olmayacaktır. Frege, söz konusu tümcelerin kurgusal olan sanat eserlerinde olabileceğini fakat gerçekliğe ilişkin araştırmada gönderime yani doğruluk değerine ihtiyaç olduğunu belirtir. Anlamanın yeterli olmaması aynı zamanda onun bir gönderiminin de olması gerektiği düşüncesi, Frege’nin bilimsel bir araştırma içinde olmasından ve doğruluk değerini bunun için gerekli görmesinden kaynaklanmaktadır (Frege, 1989, s. 11).

(1) Bursa’da Zaman şiirinin şairi 1962 yılında vefat etmiştir.

(2) Huzur romanının yazarı 1962 yılında vefat etmiştir.

Yukarıdaki (1) ve (2) numaralı tümceler aynı gönderime yani aynı doğruluk değerine sahipken farklı düşünceleri dile getirmektedirler. Nesne hakkında *bir dil* içerisinde farklı sunuluş imkânları olduğu için farklı anlamlar bulmak da mümkündür. Bu durum, nesne hakkındaki bilginin genişlemesini de sağlayacaktır. Fakat gönderimde bulunan nesne *dile* aittir.²⁶ Frege, benzer bir durumdan sayının tanımında da bahseder. Nasıl ki Kuzey Denizi’nin nesnelliği ona *bir dil* içerisinde keyfi olarak bu *ad*ı vermemize bağlı değilse (Frege, 2017, s. 118), aynı şekilde sayının nesnelliği de farklı rakam ve işaretlerle adlandırılmasından etkilenmez. Başka bir deyişle, aritmetiğin nesneleri bir öznenin düşünme faaliyetine muhtaç değildir. Bu açıdan

²⁶ Dil ve bir dil ayrımı ilerleyen paragraflarda daha açık hale gelecektir. Söz konusu ayrım hakkında daha fazla bilgi için bkz: (Koç, 2014, s. 134-153).

nesneler, *bir dilin* psikolojik zemininde değil; *dilin* mantıksal zemininde ortaya çıkmaktadır. Nesnenin kendisi düşünceler âleminde, eş deyişle *dilde* tanımlanırken, *bir dilde* imler ve işaretler söz konusu nesnenin yerini tutarlar. Sözelimi Arap (٣) ve Romen (III) gibi farklı rakamsal gösterimler aynı aritmetiksel nesnenin yerini tutabilmektedirler, aralarındaki farklılık ise *bir dil* düzeyindedir. Kısacası aynı nesneyi birçok farklı işaretle adlandırmak mümkündür.

Frege'nin anlam ile kastettiği gönderimin sunuluş biçimi, *bir dilde* ortaya çıkar. Gönderim ise *bir dilde* ortaya çıkan anlamın *dildeki* yani düşünceler âlemindeki karşılığıdır. Bu açıdan aritmetiğin temel kavramı olan sayı da dâhil olmak üzere nesneler, *bir dil* içerisinde değil, *dil* içerisinde tanımlanır (Gözkân, 2010, s. 183). *Bir dilde* sözelimi Türkçe'de aynı nesneye birçok sunulma yolu olduğu gibi farklı *bir dilde* de farklı sunulma yolları bulunmaktadır. *Kavramyazısı*'ndan itibaren yapılmak istenen *bir dildeki* gramatik farklılıkları eleyerek *dilin* mantıksal yapısını ortaya çıkarmaktır. 'Bu bir masadır' önermesi Almanca'da 'Das ist ein Tisch', İngilizce'de ise 'This is a table' tümceleri ile sunulabilir. *Dilde* aynı nesneye gönderimde bulundukları için *bir dil* bakımından doğan farklılık nesnellik açısından sorun teşkil etmez. Sözelimi yukarıda ifade edilen Almanca ve İngilizce tümceler, önümüzde bir masa nesnesi varsa ve ona işaret ediyorsak doğru değerini, böyle değilse yanlış değerini alacaktır.

Frege, anlam ve gönderim arasında yaptığı ayrımın yanına bir üçüncü olarak öznel tasarımı koyar. Gönderim ile nesnenin kendisini, anlam ile nesnenin sunulmuş biçimini anlayan Frege, öznel tasarımla ise öznenin sahip olduğu ideyi anlamaktadır. Burada verdiği benzetmeyi dile getirmek konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır: Teleskopla yapılan bir gözlemde ayın gözlemlendiğini düşünelim. *Adın* gönderimi, gözlemlenen nesnenin yani ayın kendisidir. Söz konusu *adın* anlamı teleskopun merceğine düşen gerçek görüntüdür. Söz konusu görüntü birçok kişi tarafından aynı şekilde kullanılma imkânı taşıması hasebiyle nesneldir. Gözlem yapan öznenin sahip olduğu retinal imge ise öznel tasarıma denk düşmektedir (Frege, 1989, s. 9). Frege, yaptığı bu ayrımla anlamı, öznel tasarım ve gönderim arasına yerleştirir. Böylece psikolojizmi engelleme amacındadır. Buna göre, felsefe nesnel olanın peşinden gitmesi gerektiği için anlam ile ilgilenmelidir. Öznel tasarımlar ise çağrışım yoluyla her özneye farklı bir ideye yol açması nedeniyle felsefenin değil psikolojinin konusudur.

Bu kesimde son ele alacağımız mesele, Frege ile Kant arasındaki ilişki olacaktır. Frege'nin anlam/Sinn ve gönderim/Bedeutung arasında yaptığı ayrım, Kant'ın transandantal felsefesinden esinler taşımaktadır. Bu paralellik, hem Almanca diline has terimsel benzerlik (Sinn-Bedeutung) olarak hem de kendi felsefeleri itibarıyla terimlere yüklenmiş olan işlevler açısından gerçekleşmektedir:

Bedeutung tabiriyle Kant'ın sistematiği içerisinde anlaşılması icap eden, "kavramın (görüşel karşılığın terkibi üzerinden) kavradığı nesne"dir. Frege'nin sistematiği bakımından ise "işaretin terkibi üzerinden kastedilen nesne"dir. *Sinn* tabiriyle Kant'ın sistematiği içerisinde anlaşılması icap eden, "görüşel karşılığın terkibi üzerinden kavranılanın hissi ciheti"dir. Frege'nin sistematiği bakımından ise "işaretin terkibi üzerinden kastedilenin düşünsel ciheti"dir (Çitil, 2012, s. 43).

Frege'ye göre, gönderimin her zaman düşünsel, Kant'a göre ise hissî bir cihete ihtiyacı bulunmaktadır. Bu sebeple, klasik metafizikteki benzer bir şekilde, *adın* doğrudan bir gönderimi veya aklın nesnesini doğrudan idrak ettiği söylenemez. Bu açıdan iki ismin görüşleri ortaya koyulduğunda, Kant'ın felsefesinde duyusal alandan edinilen temsillerin terkip edilip, görüşel karşılık olarak idrak edilmesi için düşünsel olanda imgeyi oluşturacak kuralların birliğinin olması gerekir. Başka bir deyişle, temsillerin müdrike yetisine ait kavramların birliği altında tanınacak şekilde terkip edilmiş olması gerekir. Bu itibarla, Kant'ın transandantal mantığı, hissiyeti kapsayan şekilde müdrikenin mantığıdır. Frege de bir nesneden bahsedilebilmesi için belirli kuralların altına getirilmesi gerektiğini düşünür, ama o müdrikenin kategorileri yerine dilin mantıksal zemininden hareket etmiştir. Bu doğrultuda, nesnenin teşkil olması için gerekli olan kurallar birliğinin işaretlerin terkibi ile, yani bizatihi dilin ve önermelerin imkânları üzerinden ulaşılabilirliğini düşünür.

Kant, tecrübenin kuruluşunu ifade ederken aklî görüyü iptal etmiş ve nesneyi uzay-zaman formları ve müdrikenin kategorileri dolayımında bilinebileceğini savunmuştur. Buna göre, nesnenin bilinmesi kendinde olduğu hâli ile değil, uzay-zaman formuna, yani hissî cihetten sunulmuş olmasıyla mümkündür. Başka bir deyişle, nesnenin hissî cihetten sunulmuş biçimi bilgi edinme açısından aslî bir rol oynamaktadır. Yukarıdaki alıntı göz önüne getirilirse, bu çerçevede gönderim, kavramın kavradığı nesne olarak; anlam ise kavranılan şeyin hissî ciheti olarak ele alınır. Kant için hissî ciheti olmayan şeylerin nesne olarak tesis ve idrak edilmesi mümkün değildir. Bu sebeple, hissî ciheti olmayan şeyler hakkında nesneymiş gibi muhakeme ve yargıda bulunmak yanılsama

(Schein) ile sonuçlanır. Başka bir deyişle, bu tip yargılar anlamsızdır. Kant bütün bu çıkarımlarını öznenin tecrübesini merkeze alarak ortaya koymuştur.

Frege ise mantıksal bir dili ve işaretleri temele almasına rağmen benzer bir terimsel şemaya ulaşır. Kant'ın felsefesinde, nesnenin bilinebilmesi için hissî bir cihete ihtiyaç duyulması, Frege'nin anlam kuramını ve özellikle anlam-gönderim ayrımını geliştirmesinde etkili olmuştur. Ona göre gönderim, işaretlerin terkihiyle atıfta bulunulan nesne, anlam ise söz konusu nesnenin düşünsel bir cihetidir. Bu da demek oluyor ki dilin dünyayla olan ilişkisinde bir dolayımına ihtiyaç vardır. Terimler dünyaya doğrudan gönderimde bulunmazlar, sahip oldukları anlamlar (düşünsel cihetler) vasıtasıyla gönderimde bulunurlar (İnan, 2013, s. 41). Kısacası, tecrübenin kuruluşunda aklî görünümün iptal edilmesinin dilde ortaya çıkardığı sonuç terimlerin anlam dolayımında gönderimde bulunmasıdır. Kant'ın felsefesindeki hissî cihetin yerini burada düşünsel cihet almaktadır.

Frege'ye göre bütün *adlar*, anlamları yani düşünsel cihetleri vasıtasıyla gönderime sahiptirler. Buna *dolaylı gönderim kuramı* (İng. indirect reference theory) da denilir. Buna göre, gönderimin tam olarak kapsamlı bir bilgisine ulaşmak mümkün değildir. Eğer bu başarılabilseydi *adın* hangi anlamlara sahip olduğu da söylenebilirdi (Frege, 1989, s. 8). Bir *adın* anlamı dolayımıyla bir nesneyi bir düşünsel cihetten yakalamak mümkünse de ve bu cihet bir bilgi içeriği sunsa da nesneyi eksiksiz bir biçimde bilmek mümkün değildir. Bu durum, Kant'ın kendinde nesne diye bir şeyin bilgisinin olamayacağını ve sürekli olarak hissî bir cihete ihtiyaç duyduğunu hatırlatmaktadır. Başka bir deyişle, Kant'ın nesnenin kuruluşunda aklın dahlini iptal etmesiyle Frege'nin *adı* bir önerme bağlamında düşünsel bir cihetten ele alması birbiriyle ilişki içerisinde düşünülmelidir.

Frege'ye göre, nesneyi adlandırmak, onun hakkında dil içerisinde konuşabilmek ve muhakeme faaliyetini yürütebilmek için nesnenin bir düşünsel cihetini yakalamak gerekir. Söz konusu anlayış, bir nesneye farklı temsil etme biçimleri dolayımında farklı adlandırmalar yapma olanağı sağlar. Anlamlar, nesneleri *bir dilde* temsil etme işlevi görürler. *Dilde* 'Ahmed Hamdi Tanpınar' *adının* gönderimde bulunduğu nesne, *bir dilde* temsil etme şekli olarak 'Bursa'da Zaman şiirinin şairi' olarak adlandırılırken, diğer yandan 'Huzur romanının yazarı' olarak adlandırılabilir. Fakat *adın* gönderimde

bulunduğu nesne hakkında tamamen eksiksiz bir bilgiye sahip olmak mümkün değildir. Frege, anlam ve gönderim²⁷ makalesinde bu durumu şöyle açıklar:

Özel bir adın anlamı ait olduğu dille ya da belirlemeler topluluğunun tümüyle yeterince içli dışlı olan herkes tarafından kavranır; fakat bu, onda bulunduğunu varsaydığımız yönletimin, yalnız bir tek yönünü aydınlatmaya yarıyor. Yönletimin tam kapsamlı bilgisi, verilen herhangi bir anlamın ona ait olup olmadığını hemencecik söyleyebilmemizi gerektirirdi. Bilginin böylesine hiç bir zaman ulaşamıyoruz (Frege, 1989, s. 8).

Kant'ın transandantal felsefesini ortaya koyarken kendinde nesnenin bilinemeyeceği ve nesnenin ancak hissî bir cihetten tutularak bilinebileceği vurgusu, Frege'nin yukarıda dile getirdiği pasajda yankılanmaktadır. Buna göre, gönderimin tam kapsamlı bilgisi, yani onunla ilişkilendirilen tüm anlamları bilmek mümkün değildir. Başka bir deyişle, işaretlerin terkibi üzerinden kastedilen nesnenin sadece düşünsel cihetlerinden idrak edildiği kadarıyla bilgi sahibi olunabilir. Doğal dilde terimlerin bir düşünsel cihete sahip olması ise bir tümce veya önerme bağlamında yer alması anlamına gelmektedir. Bu anlayış aynı zamanda Frege'nin anlam kuramını teşekkül ettiren temel anlayıştır.

2.4 FREGE'NİN ANLAM KURAMI VE PROBLEMLERİ

Frege'nin anlam kuramını; tümcedeki unsurların bütünle ilişkisi ve anlamlı bir şekilde nasıl bir araya geldiklerini açıklayan bir kuram olarak ele almak mümkündür (Denkel, 1989, s. 24-25). Bir matematikçi olarak aritmetiğin temelleri için ortaya koyduğu ilkeler, zamanla kendi anlam kuramının zeminini oluşturmuştur. Buna göre, terimler/adlar tek başına eksikli bir düşünceye sahiptir. Tam bir düşünceye sahip olabilmek için *adın*, kavram terimi ile beraber tümce oluşturması gerekmektedir. Tümce, boşluklu olan kavramın boşluksuz olan *ad* ile doldurulması sonucunda meydana gelir. Bunun sonucunda, tümcelerin tamamlanmış bir unsur olarak bir nesneye yani doğruluk değerine gönderimde bulunduğunu belirtir (Denkel, 1989, s.

²⁷ Bedeutung ve Sinn terimlerinin Türkçeye'ye tercüme edilmelerinde ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Özellikle Bedeutung teriminin hangi kelimeyle karşılanacağı Türkçe'de olduğu gibi İngilizce literatürde de ciddi tartışmalara yol açmıştır. Burada kullanılan tercümede Bedeutung terimi için 'yönletim' kelimesi kullanılsa da biz çalışma boyunca 'gönderim' terimini tercih ettik.

26). Böylece, doğru ya da yanlış değerini alabilecek bir önermenin temsiline kavuşuruz. Önermenin lafızlardan ve tümcelerden farklı olduğuna dikkat çekmek gerekir: Bir failin belirli bir zamanda belirli bir yerde ifade ettiği şeye lafız denir. Zaman-mekân ve faili işin içerisine katmadan sadece dilin gramatik yapısına bakıldığında tümceler ortaya çıkar. Doğal dillerdeki farklılıkları ve gramatik başkalıkları da soyutlandığında kavramsal içeriğin kendisini gösterdiği önermeden bahseder konuma erişilir.

Frege'nin *Aritmetiğin Temelleri*'nde bahsettiği ilkeler onun anlam kuramı açısından büyük önem taşımaktadır. Bunlardan biri olan bileşimsellik ilkesine göre terimler hangi tümce bağlamındaysa ona göre anlam ve onun dolayımında gönderim kazanır. Terimlerin kendi başına, bağlamdan soyutlanmış bir şekilde anlamlarından söz etmek mümkün değildir (Frege, 2017, s. 85). Öte yandan bir tümcenin doğruluk değerine sahip olabilmesi için tümceyi oluşturan bileşenlerin de gönderimlerinin olması gerekir. Bu açıdan, doğruluk değeri terimlerin anlamlarını kazanmasında kilit bir noktada durur. Bu durum, Frege'nin anlam kuramında bir kısır döngüye neden olur: Terimlerin anlamı, tümcenin doğruluk değerine bağlıken; önermenin doğruluk değeri kazanması da onu oluşturan bileşenlerin gönderimine bağlıdır. Ayrıca terimlerin kendi başlarına bir anlamları ve gönderimleri yoksa ve bunlar ancak önermenin doğruluğu altında ortaya çıkıyorsa tümceyi terkip eden terimlerin neye göre sıralandığı da bir muamma içermektedir. Çünkü tümce, doğruluk değeri ortaya çıkmadan önce terimlerin bir anlamları varmışçasına bir araya getirilerek oluşturulur.

Frege'nin bileşimsellik ilkesi özellikle önermesel tutumlar (İng. propositional attitude) söz konusu olduğunda bir sorunla karşılaşmaktadır. Sözelimi, bir kimsenin bir şeye inanması veya bir şeyi istemesi, arzu duyması gibi durumlar buna örnektir. 'Ali inanmaktadır ki Tanbûrî Cemil Bey, Mesûd Cemil Bey'in babasıdır' tümcesini ele alalım. 'Tanbûrî Cemil Bey' yerine aynı gönderime sahip 'şedâraban saz semaisinin bestekârı' belirli betimleyicisini koymak mümkündür çünkü bir kişi onu bu düşünsel cihetten idrak etmiş olabilir. Eş deyişle, 'Tanbûrî Cemil Bey' hakkında bildiği tek şey onun 'şedâraban saz semaisinin bestekârı' olduğunu bilmek olabilir. Önermesel tutumlarda şöyle bir tümceyle karşılaşmak mümkündür:

(1) Ali inanmaktadır ki, Tanbûrî Cemil Bey, Tanbûrî Cemil Bey'dir.

(2) Ali inanmaktadır ki, Tanbûrî Cemil Bey, şedaraban saz semaisinin bestekârıdır.

(1) ve (2) numaralı tümceler içindeki yan tümceler aynı gönderime sahip olmasına rağmen farklı anlamlar taşımaktadır. İlk tümce totolojik bir şekilde her zaman doğruyken ikincisi Ali'nin sahip olduğu bilgiye göre değişmektedir. Bileşimsellik ilkesine göre aynı gönderime sahip terimler (parçalar) yer değiştirdiğinde tümcenin (bütünün) gönderimi yani doğruluk değeri değişmemelidir. Fakat önermelere yönelik tutumlarda aynı durumdan söz edilemez. Ali'nin (1) numaralı tümceye inanması doğal bir durumken (2) numaralı tümceye inanması sahip olduğu bilgiye göre değişmektedir. Frege, bu sorunun çözümü olarak önermelere yönelik tutumların doğruluk değerine değil, anlamlarına gönderimde bulunduğunu ileri sürer. Önermesel tutumların içerisindeki tümce, doğrudan bir anlamı olmasa da dolaylı bir anlam taşımaktadır. Fakat dilde öyle terimler bulunmaktadır ki bu tür tümcelerde Frege'nin anlam kuramı sıkıntılar yaşar. Özellikle, somut bireyleri/nesneleri adlandıran özel *ad*lar ya da burası, şimdi gibi bağlamsal terimler veyahut bu, şu gibi işaret zamirleri söz konusu olduğunda, dolaylı anlam kuramı çıkmazlarla karşılaşmaktadır. Kısacası, Frege'nin anlam kuramı bu tür terimlerin semantiğini kuşatamamaktadır.

Söz konusu numaralandırılmış tümcelerde, yan tümceler bir önerme olmaktan çıkar ve anlamları olan bir terime dönüşür. Başka bir deyişle, 'Tanbûrî Cemil Bey'in şedâraban saz semaisinin bestekârı' olması bir terime dönüşür. Bu anlamda, yan tümcenin herhangi bir doğruluk değeri almasından bahsedilemez. Frege, mevzubahis yan tümceleri bir nesneye gönderimde bulunan ve bir düşüncüyü ifade eden belirli betimleyici tarzında ve *ad* gibi davranan bir terim olarak ele alır (Denkel, 1989, s. 39). Bu açıdan Frege, çözüm olarak basit tümceler ile önermesel tutumlar arasında aslı bir ayrıma gider.

(3) Tanbûrî Cemil Bey, şedâraban saz semaisinin bestekârıdır.

(3) numaralı tümce doğruluk değerine gönderimde bulunurken, (1) ve (2) numaralı tümcelerde, inanç tümcesi doğruluk değerine; yan tümce ise anlama gönderimde bulunur ve bir terim gibi davranır. Fakat Frege'nin anlam kuramı şöyle bir tümce ortaya konduğunda yeniden bir sorunla karşılaşır:

- (4) Ali inanmaktadır ki, Tanbûrî Cemil Bey nihavend saz semaisinin²⁸ bestekârıdır; ancak Tanbûrî Cemil Bey nihavend saz semaisinin bestekârı değildir.

Buradaki tümcede, Frege'nin anlam kuramına göre, 'Tanbûrî Cemil Bey' *adının* yerine 'nihavend saz semaisinin bestekârı' belirli betimleyicisi konulabilir. Ortaya şöyle bir tümce çıkacaktır:

- (5) Ali inanmaktadır ki, Tanbûrî Cemil Bey nihavend saz semaisinin bestekârıdır; ancak nihavend saz semaisinin bestekârı, nihavend saz semaisinin bestekârı değildir.

Frege'nin anlam kuramının sonucunda ortaya çıkan böyle bir tümce anlamsız olacak ve kastedilmek istenen şeyden oldukça uzak kalacaktır. Bu sorunun çözümü ancak *adın* doğrudan gönderime sahip olmasıyla halledilebilir gözükür.²⁹ Bu ise Frege'nin anlam kuramının bütün temelini sarsan bir sonuçtur.

Bir başka sorun ise bireylerin/nesnelerin özdeşliği konusunda ortaya çıkmaktadır. Frege, genel terimlerin anlamları dolayımında gönderimde bulunduklarını belirtmiştir. Sözelimi kalem genel bir terim olarak ele alındığında; ucu sivri olmak, yazı yazmaya yaramak gibi belirli alt kavramları olduğunu söylemek mümkündür. Nihayetinde, kalem belirli kavramların altına düşebilecek bir terim olarak gözükmektedir. Benzer şekilde, bir terimin anlam üzerinden gönderimde bulunuyor olması aritmetiksel ve soyut nesneler hakkında da sorun teşkil etmez. Fakat mesele somut dünyadaki bireyi tutan özel *ad*lara geldiğinde onun bir anlamı olup olmadığı sorun oluşturmaktadır. Bir özel *ad* ile karşılaşıldığında onun bir düşünsel ciheti olduğunu söylemek zorlaşır. Frege, buna rağmen, özel *ad*ların belirli betimleyicilerle bir anlama kavuştuğunu savunmaktadır. Buna göre *ad*lar, belirli betimleyicilerin sahip oldukları anlamlar vasıtasıyla gönderimde bulunur. Şöyle ki; herhangi bir *adın* sahip olduğu anlam bulunduğu bağlamda *ad* ile ilişkilendirilen belirli betimleyici vasıtasıyla gösterilebilen bir özelliktir.

Sözelimi, 'Aristoteles, Akademia'da on yedi sene ders almıştır.' tümcesinde 'Aristoteles' *adının* anlamı 'Akademia'da on yedi sene ders alan' belirli betimleyicisi

²⁸ Tanbûrî Cemil Bey'in nihavend saz semaisi adlı bir bestesi bulunmamaktadır.

²⁹ Kripke'nin çözümü *adın* doğrudan gönderimine yöneliktir. Bu durumu ileriki bölümde ele alacağımız için burada Frege'nin anlam kuramının eksikliklerini göstermekle yetindik.

olmuştur. Başka bir bağlamda, mesela ‘Aristoteles, İskender’in hocasıdır’ tümcesinde Aristoteles *adının* anlamı ‘İskender’in hocası’ belirli betimleyicisi ile karşılanır. Bu açıdan özel *adlar*, bağlamlarda kazandığı anlamlar üzerinden gönderimde bulunurlar. Bir başka deyişle özel *adlar*, doğrudan değil ama tümce bağlamlarında ortaya çıkan belirli betimleyiciler sayesinde bireye/nesneye gönderimde bulunurlar.³⁰ Bu sebeple Frege özel *adların*, çeşitli bağlamlarda ortaya çıkan belirli betimleyicilerin tümel evetlemesi sonucunda gönderimde bulunduğu görüşündedir. Eş deyişle *adlar*; bağlam₁, bağlam₂, ... bağlam_n gibi tümceler içerisinde yer alan belirli betimlemelerin toplamıdır.

Bu durum ontolojide kendinde bireyin/nesnenin, dile dönülecek olursa *adların* değil bağlamların ve olguların öne çıktığı bir ontolojiye sebep olmuştur. *Ad* kendinde olduğu haliyle bir bireye değil, bağlamlar içerisine oturduğu müddetçe ve olgular içerisinde kazandığı anlam vasıtasıyla gönderimde bulunur. ‘Aristoteles’ gibi bir *ad* ancak belirli bir zaman ve mekânda taşıdığı özelliğe göre bireye/nesneye gönderimde bulunabilir. Başka bir ifadeyle, ‘Akademia’da on yedi sene ders alan talebe’, ‘İskender’in hocası’ gibi kavramları dolduran nesne her ne ise ‘Aristoteles’ *adı* ona verilmektedir. *Adın* kaybettiği statüyü Frege’nin fonksiyon ve argüman ayrımından yola çıkarak ele almak da mümkündür: “... İskender’in hocasıdır” fonksiyonunu dolduran her ne ise ona ‘Aristoteles’ *adı* verilir. Buna göre, *ad* ve onun adlandırdığı bireysel bütünlüğe sahip birey merkezde değildir. Fonksiyon önceliklidir, *ad* bir fonksiyonu dolduran olarak varlık kazanır. Ontolojik önceliğin dönüşümünü anlamak adına vurgulamak gerekirse; *ad*, düşünsel cihetten kavranan şeylerin toplamına atfedilir.

Frege, nesneden bahsederken anlam üzerinden gönderimde bulunulabileceğini yani belirli bir düşünsel cihetten kavranabileceğini belirtir. Bu sebeple, farklı düşünsel cihetlerden aynı nesneye gönderimde bulunabiliriz. ‘Aristoteles’ *adının* taşıdığı gönderime sözgelimi ‘Metafiziğin yazarı’ teriminin anlamı ile veya ‘İskender’in hocası’ teriminin anlamı ile ulaşabiliriz. Fakat Frege’nin *adlar* hakkındaki kuramı özdeşlik açısından sorunlarla karşılaşmaktadır. Sözgelimi, ‘Aristoteles’ *adı* bu ve benzeri belirli betimlemelerin tümel evetlemesiyle, yani tüm belirli betimlemeleri

³⁰ Frege’nin birçok düşüncesinin kendisinden sonraki birtakım felsefeye etki ettiğini söyledik. Özellikle Wittgenstein’da bunun izlerini görmek mümkündür: “Ancak tümcenin anlamı vardır; ancak tümcenin bağlamında bir adın imlemi vardır” (Wittgenstein, 2013, s. 35).

sağlayan olarak ortaya çıktığını düşünelim. Fakat bu belirli betimlemelerden birisinin yanlış olduğuna dair yeni bir bilgiye ulaşıldığı takdirde aynı bireyden söz edebilme imkânı ortadan kalkacaktır. Frege'nin anlam kuramında, *ad*ın anlamını oluşturan bağlamlardan birisinin aslında doğru olmadığı anlaşıldığı takdirde aynı bireyden bahsetmek konusunda güçlükler yaşanacaktır.

J. Searle bu sorunu çözmek üzere, *ad*ın belirli betimlemelerin tümel evetlemesi ile değil, tikel evetlemesi ile anlaşılabilceğini öne sürmüştür. Başka bir deyişle, söz konusu belirli betimleyicilerden birisinin yanlışlanması halinde, herhangi tek bir belirli betimleyicinin doğru kalması aynı kişiden bahsedilmesi için yeterli olacağı düşüncesindedir. Fakat her iki durumda da sorun aynı şekilde durmaktadır. Esas sorun; *ad*ın, belirli betimleyicinin anlamı üzerinden bir gönderime sahip olduğu düşüncesidir. Tek bir belirli betimleyici yahut birçok belirli betimleyici üzerinden gönderime sahip olmanın arasında bu anlamda bir fark bulunmamaktadır.

Elimizde Tanbûrî Cemil Bey'e dair iki belirli betimlemenin olduğunu ve dolaysız bir gönderimin olmadığını varsayalım: Sözelimi, 'Mesut Cemil'in babası' ve 'şedâraban saz semaisinin bestekârı'. Burada iki türlü sorun açığa çıkar: İlkin, *ad* ile ilişkilendirilen belirli betimlemeler de bir başka *ada* dayanmaktadır. Tanbûrî Cemil Bey için düşünülen 'Mesut Cemil'in babası' betimlemesi 'Mesut Cemil' *ad*ına muhtaçtır. Diğerisi ise bu kavramları elde etmekle bir bireyi belirleme şansı bulunmamaktadır. Her belirli betimleyici bir küme teşkil eder. Bir nesnenin iki tane belirli betimleyiciye sahip olduğu düşünüldüğünde, nesnenin iki ayrı kümenin elemanı olarak düşünülmesi gerekir. Fakat iki bağımsız kümedeki elemanın nasıl özdeş olduğuna dair bir sorun çıkarmaktadır. Söz konusu iki belirli betimleyici üzerinden gönderimde bulunulan nesnenin özdeş olduğu, kavramın kapsamı anlayışıyla belirlenemeyecektir.

Bu ve benzeri sorunlar betimlemelerin dışında bir doğrudan gönderim fikrinin korunmasıyla çözüme kavuşabilir, fakat söz konusu anlayış Frege'nin bütün anlam kuramının aleyhine bir sonuç olacaktır. Benzer sorunlar çalışmanın sonraki bölümünde ele alınacak olan olgu karşısı durumlarda da ortaya çıkacaktır. Çünkü *ad*ın aksine, belirli betimlemelerin mümkün başka bir dünyada aynı bireyi/nesneyi tutması mümkün değildir.

2.5 ONTOLOJİK ARKA PLAN VE ADIN STATÜSÜ

Bu kısımda ilk olarak Frege'nin anlam kuramında *ad*ın aldığı statüden bahsedilecektir. Daha sonra ise bu kuramın bir önceki kısımda belirtilen eksikliklerini de hatırlatılarak, Frege'nin gözden kaçırdığı şekilde, *ad*ın terimler arasındaki ayrıcalığı vurgulanacaktır. Söz konusu ayrıcalığın nedeni Kant'ın transandantal felsefesinin anlatıldığı bölümde de vurgulanan tecrübenin ve nesnenin kuruluşuyla ilgilidir. Adlandırılan ya da eş deyişle şeylere *ad* verilen düzlemin tecrübede neye denk düştüğünün açıklanması gerekmektedir. Kant, klasik metafiziğin üzerine kurulduğu aklî görüşü iptal ederek tecrübenin kuruluşunu hissetme yetisinin formu olan görüler ve müdrikenin saf kavramları üzerinden açmaya çalışmıştır. Frege ise benzer bir çizgiden hareket etmekle beraber görüşü saf dışı bırakarak sadece kavramlar ve onlar arasındaki mantıksal bağıntılarla nesneden bahsedilebileceğini göstermek istemiştir. Böylece tecrübenin ve nesnenin kuruluşu gibi tartışmaların seyri tamamen dilsel zeminden ele alınmak durumunda kalmıştır. Bu sebepleri göz önünde tutarak; çalışmanın birinci bölümünde anlatılmaya çalışılan nesnenin bireysel bütünlüğünün kurulamamasının Frege'nin anlam kuramıyla arasındaki bağlantıya dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Böylece *ad*ın neyi adlandırdığının zeminine dair bir nazariyeye kavuşulacağı düşünülmektedir.

Felsefe tarihi içerisinde mantık ve ontolojinin iç içe geçtiğini söylemek mümkündür. Aristoteles ve klasik ontoloji ile Frege arasındaki ontolojik farklılık da mantıktaki değişimle yakından ilişkilidir. Aristoteles dile bakarak terimler içerisinde *ad*ın farklı bir statüsünün olduğunu düşünür. Buna göre, *ad*ın tuttuğu birincil cevherlere her şeyin yüklendiğini ama kendisinin hiçbir şeye yüklenmediğini belirtir. *Ad*ın temelde olduğu klasik mantık bu sebeple terimler mantığı olarak da anılmaktadır. Kant'ın transandantal felsefesinde ise aklın kurucu fiilinin iptal edilmesiyle birlikte kendinde nesne/bireyden bahsetmek zor hâle gelmiştir. Buna göre nesne, öznenin sahip olduğu transandantal unsurlar çerçevesinde bir yargı vasıtasıyla tesis ve idrak edilir. Nesnenin mekânının yargı fiili olması, terimler mantığının da sıkıntılarla karşılaşmasına neden olmuştur.

Frege, nesnenin kendi başına değil bir bağlam içerisinde var olması açısından Kant'ın felsefesini andırmaktadır. Fakat geliştirdiği biçimsel dil sayesinde yargı verici özneyi dışarıda tutmayı başardığını düşünür. Buna göre, nesne söz konusu biçimsel dilin içerisinde bir önerme mekânında ortaya çıkar. Kısacası, Aristoteles'in terimler mantığı saf görünün elenmesiyle, Kant'ın transandantal mantığı ise Öklid-dışı geometrilerin ortaya çıkması ve Frege'nin aritmetiği mantığa indirgeme projesiyle yara almıştır. Bu durum kendini dile bakış açısında da gösterir.

Frege'ye göre ontolojinin temelinde kendinden sonra olgu olarak da ifade edilecek düşünce (Alm. *Gedanke*) yer almaktadır. Buna göre düşünce, zihinsel süreç sonucunda ortaya çıkmadığından her türlü öznel perspektifin dışında nesnel bir gerçeklik olarak durmaktadır. Başka bir deyişle, dış dünyadaki fiziksel nesnelerin ve zihne ait idelerin haricinde üçüncü bir gerçeklik alanı olarak düşünceler bulunmaktadır. Bu açıdan onlar, fiziksel şeyler gibi duyular tarafından algılanmaz ama var olması ve doğrulanması için de hiçbir zihne ihtiyaç duymazlar. Başka bir deyişle, düşünce, ne ideler gibi öznenin iç dünyasına ne de duyular tarafından algılanabilen dış dünyaya aittir (Frege, 1984, s. 369).³¹ Bir düşüncenin kendinde olduğu haliyle doğru ya da yanlış olduğunu söylemek dahi mümkün değildir. Düşünce, düşünme fiilinden bağımsız bir şekilde, olduğu gibi vardır. Kendinde nasılsa öyle olan düşünce ancak bir özne tarafından yargıyla tutulursa doğru veya yanlışın konusu olur. Söz konusu yargının kavradığı şeyin *dildeki* karşılığı ise önermedir. Bu itibarla önermenin ortaya çıkışında hiçbir özneye ihtiyaç bulunmamaktadır. Önerme hiçbir *dile* dökülmemiş olanaklı düşünce içeriği olarak ele alınır, onun *bir dildeki* temsili ise tümcedir. Bu açıdan, düşünce, yargı, önerme ve tümce arasında düzey farklılıkları bulunmaktadır.

Frege'ye göre yargı, öznenin düşünceyi kendi tecrübesine sunması ile ilgilidir. Kant'ın felsefesinde olduğu gibi, nesne ve kavramın mekânı da yargıdır.³² Bu unsurlar kendi başlarına var olamazlar. Fakat Frege, bu unsurların bulunması hususunda, psikolojik

³¹ Bir kere daha dikkat çekmek gerekir ki, Frege, düşüncenin mekânı hakkında bir açıklamada bulunmamıştır. Düşüncenin ne olduğunu değil, ne olamayacağına dair bir görüş ileri sürmüştür.

³² Burada amprik nesneden değil yargıyla tutulan içerikte kavramın altına düşen nesne kastedilmektedir.

görüŖü ontolojiden ayıklamak adına temele yargının değil, önermenin koyulması gerektiği düşünceindedir. Gözkân söz konusu durumu Ŗu Ŗekilde ele alır:

Yargının nesne ve kavrama öncelikli olması Kant'ta transandantal tamalgı [Apperzeption] üzerinden açıklanırken, aynı öncelikliğe sahip çıkan Frege, bu önceliğin temelini, "doğru" iddiasında bulunabilen "Ŗey"e, yani önerme/tümceye vermektedir. Ama bu tümce herhangi bir dilin tümcesi değil, olanaklı düşünce içeriğidir. Bu "olanaklı düşünce içeriği" kavramı da, tıpkı Kant'ın "olanaklı deneyim" anlayışında olduğu gibi, ona doğruluk yüklenebilecek herhangi bir olanaklı düşünce içeriğini ifade etmektedir; bu olanaklı düşünce içeriği ise herhangi bir dilin kalıbına döküldüğünde dilsel hale gelmektedir (Gözkân, 2010, s. 182).

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere, önerme *bir dilde* (Türkçe, Almanca, İngilizce gibi) ifade edilen bir tümce değil daha ziyade *dilde* ortaya çıkan olanaklı düşünce içeriğidir. Bu içerik *bir dilin* getirdiği gramatik özelliklerden ârî olmakla birlikte, kendisini ancak *bir dile* döküldüğü takdirde gösterecektir. Başka bir deyişle, tümce, *dilde* ortaya çıkan olanaklı düşünce içeriğinin (önermenin) *bir dildeki* temsilidir.

Frege, *bir dildeki* tümceyi genel mantık zemininde analiz ederek, yargının kavradığı düşünce içeriğine ulaşma imkânı olduğunu ileri sürer (Gözkân, 2010, s. 181). Frege'ye göre, 'Bu çiçek sarıdır' tümcesiyle 'Sarı bir renktir' tümcesinde aynı terim yer aldığı varsayılsa da işlevsel olarak farklı terimler kullanılmıştır. İlk tümcedeki terim "... sarıdır" gibi boşluklu bir yapıya sahip olması nedeniyle bir kavram terimidir, ikinci tümcedeki 'sarı' terimi ise bir *ad* görevindedir. Terimlerin tümcedeki görev ve işlevlerine bakıldığında ikisinin farklı olduğunu, aralarında sadece yazımsal bir benzerlik olduğunu anlamak mümkündür. Bu açıdan terimlerin anlamları tümce içerisindeki taşıdıkları görevleri itibarıyladır:

sözcüklerin anlamları bir arada tümcenin anlamını oluştururlar, ancak bu bir aradalık olmadan da tam bir anlamlılık taşımazlar. Sözcüklerin tek başlarına tamamlanmış bir anlamlılığından söz edilemez (...) Sözcükler ancak bir tümce bağlamında anlam taşırlar. Onların anlamı, tümce içinde yüklendikleri işlev ya da görevden oluşur (Denkel, 1989, s. 25).

Yargı ve önerme, basit bir yapıdadır. *Bir dildeki* tümce ise kelimelerin terkip edilmesiyle meydana gelir. Başka bir deyişle, tümce terimlerden mürekkep olduğu için çokluk içerir. Frege, önermedeki basit birliği tümcedeki çokluğa bakarak

çözümlemeye çalışır.³³ Önermenin içsel olarak taşıdığı içeriğin, dışsal olarak terkip edilen unsurlardan oluşan tümcenin mantıksal çözümlemesi yoluyla anlaşılacağını öne sürmüştür. Bu doğrultuda Frege, *dilin* mantıksal yapısından hareketle önermenin çözümlemesi sonucunda iki tane unsurun varlığını bulduğunu belirtir. Birincisi, nesnenin *dilde* yerini tutan *ad* ya da özne, diğeri ise *adın* içine yerleştiği kavramın yerini tutan kavram terimi ya da yüklemidir. Bu açıdan, düşünsel içeriği kavrayan yargının, nesne ve kavrama; yargının *dildeki* karşılığı olan önermenin ise *ada* ve kavram terimine önceliği vardır. Başka bir deyişle, *ad* ve kavram önermeyi terkip eden unsurlar değil önermede bulunan bileşenlerdir.

Frege, özne ve yüklem görev yerlerinin değiştirebildiğini *Kavramyazısı*'nda ifade eder (Frege, 1967, s. 12). Varsayılan ayırım tamamen yargı veren kişinin tümcede vurgu yapmak istediği unsura göre değişir. Buna göre tümce, tek ve zorunlu bir özel *ad*-kavram ayırımına dayanmaz. Tümceyi farklı şekillerde çözümlemek mümkündür: “eldeki herhangi bir tümcenin özel adı ve kavram-terimi, bunları nasıl seçeceğimize bağlıdır” (Denkel, 1989, s. 27). Fakat özne ve yüklem olarak ele alınan ayrımlar, esasında *ad* ve kavram terimi arasındaki bir ayırımdır ve Frege'nin *ad* ile kavramın görev yerlerinin değişebileceği anlayışının ne kadar doğru olduğu soru işaretidir. İlk bölümde Kant'ın tecrübenin kuruluşuna dair eksik bıraktığı hususlar da göz önüne getirildiğinde mesele biraz daha aydınlık kazanacaktır. Bu bakımdan, Kant'ın *saf ben*'in kuruluşunda eksik bıraktığı, nesnenin kuruluşunda ise iptal ettiği aklın transandantal fiilini gündeme getirmek gerekmektedir. Başka bir deyişle, ilk bölümle bu bölümün arasında bir bağlantı kurmak adına, Kant'ın nesnenin bireysel bütünlüğüne dair eksik bıraktığı kısma geri dönmek durumundadır.

Hatırlanacak olursa, Kant'ın üç katlı sentezle kurulduğunu söylediği nesnenin bireysel bütünlüğü söz konusu yetilerden (Hissetme, Muhayyile, Apperzeption) gelemeyeceği çalışmanın ilk bölümünde ifade edilmişti. Başka bir deyişle, nesnenin tekilliği ya da bireysel bütünlüğü, müdrike ve onun saf kavramları olan kategorilerden gelmesi mümkün değildir. Nesne bireysel bütünlüğe kavuşmadan kategorilerin işlevinden ise söz edilemez (Çitil, 2012, s. 77-78). Söz konusu bireysel bütünlük ise aklın

³³ Analitik kesimde dil felsefesi adıyla anılan felsefi çizginin genel seyrinde burada atılan adım yatmaktadır. Özellikle Fregeci çizgiyi takip eden analitik düşünürler içsel olanı tümce gibi dışsal unsurlar üzerinden çözümlemeye çalışmışlardır.

transandantal fiilinin içsel tutuşundan gelmektedir. Bu içsel tutuş ile nesne, uzay-zamana tabi olmayacak bir mutlaklıkta tekillik kazanır. İçsel tutuşu zemin alarak, dışsal açıdan terkip edilen unsurlar kategoriler çerçevesinde farklı cihetlerden birlik içerisinde idrak edilebilirler (Çitil, 2012, s. 80). Bir başka deyişle, dışsal açıdan terkip edilmiş nesneye bir kategori giydirilmeden evvel nesnenin bireysel bütünlüğü içsel olarak tutulmak zorundadır. Ancak bu bireysel bütünlük içerisinde kategorilerden bahsedilebilir.

Tecrübede ortaya çıkan söz konusu önceliğin dilde karşılığına rastlanmaktadır. Yetiler, şeyleri bireyselleştirme ve bu itibarla adlandırma kuvvetine sahip değildir. Yetilerin tecrübede sahip olduğu işlevlerin gerçekleşebilmesi için bu faaliyete öncelikli bir şekilde nesnenin *ad* ile tutulması gerekmektedir (Çitil, 2016, s. 128). Bireysel bütünlüğün kurulmasının kategorilere önceliği olduğu gibi *ad*ın da kavramlara önceliği bulunmalıdır. Bize göre, *ad*ın adlandırdığı şey, aklın içsel olarak tuttuğu nesnenin bireysel bütünlüğüdür. Söz konusu bireysel bütünlüğün uzay-zamana tabi olmayacak bir mutlaklık içerisinde kurulması nedeniyle; *ad*, adlandırmış olduğu nesnesini her daim tutmaktadır. Ancak bireysel bütünlüğe sahip nesneyi tutan *ad* itibarıyla kavramlardan ve yetilerin işlevinden bahsetmek mümkündür.

Nesnenin bireysel bütünlüğünü müdrike kavrayamaz. Benzer bir durum *ad* için de geçerlidir. *Ad*ın bireysel bütünlüğü de önerme içerisinde kavranamaz. Önergeleri ortaya çıkaran esas yetinin müdrike olduğu düşünüldüğünde, önerme cihetinden *ad*, *dildeki* şeydir. Kavram ise önerme esasında, *ad*ın rasyonel yeti itibarıyla *dildeki* kavranılış cihetidir (Koç, 2014, s. 134-135). *Dildeki* esas nesne önermedir. *Dilde* kendi başına *ad* ve kavramdan bahsedilebilme olanağı yoktur. Bunlar ancak önermenin teşrihiyle, yani analitik a posteriori yoluyla meydana çıkarlar. Bu açıdan *bir dilde ad* ve kavram olarak kullanılan sözcüklerin kendi başına bulunuyor olması yanıltıcıdır (Koç, 2014, s. 135-136). ‘Masa’ teriminin bir *ad*, ‘özgürlük’ teriminin ise bir kavram olması *bir dil* itibarıladır.

Dil itibarıyla *ad* ve kavramdan ancak önerme bağlamındaki görevleri bakımından bahsedilebilir. Önergelerdeki farklılık *ad*lardan değil kavramlardan kaynaklanmaktadır çünkü *dil* açısından *ad*ların birbirinden bir farkı bulunmamaktadır. *Ad*lar açısından varsayılan farklılık tamamen *bir dildeki* (Almanca, Türkçe gibi)

kullanım cihetindendir. Sözelimi ‘Cevap kısadır’ önermesinde *ad* olarak görev yapan terim ‘cevap’, kavram olarak görev yapan terim ise ‘...kısadır’. Burada cevap terimi yerine *bir dilde* kullanım itibarıyla farklı olan ‘yanıt’ terimi tercih edilebilir: ‘yanıt kısadır’. Fakat her iki önermeye de *dil* itibarıyla baktığımızda *ad* görevinde olan sözcükler ‘dildeki şey’ olması itibarıyla aynıdır. Kavram ise *dilde* farklı kavrayış cihetleri sunar. Bu bakımdan, Frege’nin varsaydığı şekilde, önerme itibarıyla *ad* ve kavram birbirinin yerine geçebilecek şekilde ele alınamaz (Koç, 2014, s. 144-145).

Önermenin teşrihiyle ortaya çıkan *ad*, bireysel bütünlüğe sahip olan nesneyi tutamaz. Frege, önermeye iç olan *adı* bir kavram ile tasvir ederek teşekkül etmiş olan nesneye bağladığını varsayar. Fakat burada *adın* bağlandığı düşünülen nesne, önermenin gönderimi olan doğruluk değerinden ibarettir. ‘Bu yaprak yeşildir’ önermesinde bulunan ‘bu yaprak’ tekil terimi bir kavramsal cihet itibarıyla önermeye mahsus doğruluk değerine bağlanır. Başka bir deyişle önerme, nesnenin belirli bir düşünsel bağlamda gösterdiği yüklemine veya özelliğinin seyredilmesini sağlar. Önermede yer alan *ad*, önermenin niteliklerine bağlı olması sebebiyle teşekkül etmiş olan nesnenin sadece belirli bir kavramsal idrakinden ibarettir. Fakat *dile* ve onun nesnesi olan önermeye öncelikli olacak şekilde *addan* bahsetmek gerekir. Nesnenin teşekkül edildiği *ad* ile önermenin içerisinde bir kavram vasıtasıyla tasvir edilmesi sonucunda nesneye atıfta bulunulduğu düşünülen *adın* arasında bir fark bulunmaktadır. Bu bakımdan, ikincisi ilkinin tabidir.

Adın kavramsal tasvirleri aşan bir statüsünün bulunması, aklın transandantal fiiliyle, kavramsal cihetlere öncelikli bir şekilde, nesneyi içsel bir tutuşla bireysel bütünlüğüne kavuşturması sayesinde. Başka bir deyişle *ad*, bireysel bütünlüğü içerisinde teşekkül etmiş olan nesneyi adlandırdığı için nesnenin kavramsal bir cihetten idrak edildiği tüm bağlamlar ona dayanmaktadır. İkinci bir düzey olan önerme içerisinde ise sadece belirli bir kavramsal cihetten birlik içerisinde tutulabilir. Bu sebeplerle, önerme mekânında yer alan *ad* ile adlandırılan şey yani nesne arasında içsel bir bağlantı kurulamaz (Koç, 2008, s. 138).

Frege, *adın* doğrudan gönderimi hususunu gözden kaçırdığı için *adı* (kavram üzerinden) dil dışındaki belirli bir nesneye atıf yaptığını varsaymıştır. Başka bir deyişle Frege, *adın* bir bağlam içerisinde kavram dolayımında belirli bir nesneye gönderimde

bulunduğunu varsayar. Oysaki *ad*, *dile* öncelikli bir şekilde, aklın nesneyi *bu şey* veya *bir şey* olarak bireyselleştirerek karşısına koyması ile ortaya çıkmaktadır. Akıl nesneyi bireysel bütünlüğe sahip olarak teşkil ettikten sonra, *ad*lar önerme içerisinde belirli bir kavramsal cihetten tutularak tasvir edilirler. İkinci düzeyi esas kabul edenler, *ad*ların belirli betimlemelere indirgenecek işleve sahip olduğu düşüncesine sahip olmuştur. Önermeye iç olan *addan* kavranış cihetiyle bahsedilmesi, *ada* mahsus teşekkül etmiş nesnenin sadece bir düşünsel cihetten tasviri olarak kalır. Bir başka deyişle, söz konusu tasvir, *adı* da *adın* gönderimde bulunduğu nesnenin bireysel bütünlüğünü de kuşatmaya yetmez.

Frege, araştırmasına önermenin doğruluk değeri ile başlar. Bu çerçevede, bir önermenin doğru olduğu ifade edildiğinde onun bileşeni olarak nesnenin de var olduğu sonucu kabul edilmiş olur. Buna göre nesne/birey, kendi hakkındaki doğru önermelerin tümel evetlemesinden ibarettir. Fakat önermenin *adı* nesne kıldığını düşünmek, önermenin teşrihi cihetinden doğru olsa da varlıksal olarak mümkün değildir (Koç, 2014, s. 146). *Ad*, düşünsel bir cihetten tutularak dil içerisinde önermesel bağlam üzerinden kavranmasına öncelikli bir şekilde nesneyi doğrudan tutar. Ancak bu yapıldıktan sonra bir kavramla tutulup önerme mekânına taşınabilir. Buradaki öncelik zamansal olarak değil ama ontolojik bir önceliktir. Bu bakımdan, önerme itibarıyla yer alan *ad* ve onun temsil ettiği nesneden değil, nesne itibarıyla var olan *addan* ve onun hakkında teşkil edilen önermelerden bahsetmek gerekir. Buradaki yön, nesneden önermelere doğru olmalıdır. Başka bir deyişle, önerme esasında var olan nesneden/bireyden değil, aksine, bireyin yargı verici fiili itibarıyla var olan önermeden bahsedilebilir. Bu bakımdan, önermeyi yargı fiilinden soyutlanmış bir şekilde ele almak da mümkün değildir.

Önerme itibarıyla *ad*, ancak *dildeki* şey olarak ele alınabilir. Bu sebeple, doğruluk değeri *ad*ların adlandırdıkları düzeye ilişmeyecektir. Her birini diğerinden bir *bu şey* olarak ayırt edilen söz konusu düzlem, kavramsal bir inşa söz konusu olmadığı için doğru-yanlışın konusu da olmaz. Fakat bir başka düzey olarak önermelerde, *ad*ları bir kavramsal cihetten tutarak bir bağlama oturtmak ve doğruluk değerine bağlamak mümkündür. Bu açıdan, bir şeyi aklın fiiliyle *bu şey* olarak ayırt etmek ile müdrike itibarıyla birlik içerisinde tutmak bambaşka şeylerdir. Başka bir deyişle, *adın* nesneyle kurduğu bağıntı ile kavramın kurduğu bağıntı birbirinden farklıdır. Bu sebeple, *ad* ve

kavramın önerme içerisinde görev yerlerinin değiştirilebileceği hususu kabul edilemez. İlki ontolojik bir zeminle ilgili olarak *bu şeyin* teşkil edilmesi, yani *bu* ve bir haline getirilmesiyle alakalıdır. İkincisi ise, söz konusu *bu şeyin* bir kavramsal cihet ile tasvir edilerek belirli bir doğruluk değerine bağlanmasıdır. Bu açıdan, ikinci düzey ilkinin tabidir.

Nesne *bu şey* olarak teşkil edilip adlandırmadan önce onu kavramsal bir cihetten tutmak, başka bir deyişle nesneyi kavramın altına düşürmek mümkün değildir. Adın şeyleri *bu şey* olarak ayırdığı mekân ile kavramların tuttuğu önerme mekânı birbirinden farklıdır. Bu anlamda, ikinci mekân birincisine muhtaçtır. Nesnenin önerme mekânı olmadan önce de orada bulunduğunu söylemek gerekir. Aklın *bu şey* olarak diğerlerinden ayırdığı nesnenin üzerine konuşulamayacak olsa da önermeyle ifade edilmeden önce de orada bulunmaktadır. Adın adlandırdığı şeyin mekânını önerme olarak ele almak, önerme ağı içerisinde dildeki bir şartı sağlayan olarak nesnenin var olduğunu iddia etmek ontolojik zeminin unutulmasıyla nihayetlenir. Yapılacak felsefi araştırmalar, nesneyi/bireyi temele alan ve bu temel itibarıyla onun hakkındaki doğru önermeleri incelemek olmalıdır.

Bir sonraki bölümde dilin içerisinde hareket ederek Kripke'nin felsefesi itibarıyla adların söz konusu farklılığa nasıl sahip olduğunun üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Özellikle *adın* katı bir gösterici olması ve bütün mümkün/olanaklı dünyalarda aynı bireyi, üstelik aynı doğal türü/olguyu adlandırmasının yukarıdaki ontolojik çerçeveye uygun bir şekilde yorumlanmaya çalışılacaktır.

BÖLÜM III

KRİPKE'DE AD VE ADLANDIRMA

Saul Kripke, dil felsefesi ifadesiyle anılan felsefî disipline Fregeci fikirlerin hâkim olduğu bir dönemde çalışmalarına başlamıştır. Kripke'nin 1970 yılında özel *adlar* kuramını ortaya koyduğu konuşmaları, *Adlandırma ve Zorunluluk*³⁴ (Naming and Necessity) ismiyle kitaplaşmıştır. Söz konusu çalışma, Fregeci paradigmanın karşısında konumlanan bir kuram olarak kendisine birçok takipçi bulmuştur. 1960'ların sonuna kadar hâkim olan Fregeci tutum, Kripke'nin çalışmalarıyla başka bir yolda akmaya başlamıştır. Özellikle Aristotelesci özcü tutumun ve metafiziksel anlayışların yeniden gündeme gelmesi mevzubahis değişimlerin en önde gelenleridir. Bu değişimin odağında yer alan meselelerden birisi ise adlandırma ve *adın* kazandığı statüdür. Kripke'nin felsefesinin bir diğer önemi, hem yazıldığı dönemde olumsuz bir tavırla bakılan metafiziğe yeniden dönülmesini sağlaması hem de felsefî düşünme yoluyla şeylerin içsel doğalarına, başka bir deyişle özlerine ulaşılabilceğine dair görüşlerin ortaya çıkmasıdır (Ahmed, 2007, s. 2-3).

Kripke'nin felsefî mantığa bulunduğu katkının en başında *adların* katı gösterici olarak semantiğini yapması gösterilebilir. Bunun yanında, kendisinden sonra *doğrudan gönderim kuramı* (İng. direct reference theory) olarak anılan fikri geliştirmiştir (Chapman & Routledge, 2009, s. 168). Öte taraftan, olumsal a priori ve zorunlu a posteriori gibi geleneksel sınıflandırmaya uymayan önermelerden bahsedilmeye başlanmıştır.

Kripke'nin özel *adlara* getirdiği kuramın kabul edilmesine yol açan en önemli etken onun modal mantık ve mümkün dünya semantiğine dair önerdiği semantik çözümlerdir. Bu durum metafiziğin yeniden ama farklı bir biçimde tartışmalarda yer

³⁴ *Adlandırma ve zorunluluk* kitabı Kripke'nin 1970 yılında Princeton Üniversitesi'nde yaptığı üç konferansın yazılı bir metin haline getirilmesi ile teşekkül etmiştir.

almasına neden olmuştur. Metafizik disiplini, olandan daha ziyade olanın nasıl olduğu ile ilgilendiği için zorunluluk ve imkân kavramları söz konusu tartışmalarda önemli rol oynamıştır. Gerçeklikte var olan şeylerin içerisinde nelerin zorunlu nelerin ise mümkün olduğu meselesi dil felsefesinde de Kripke ile beraber çok mühim bir rol oynamaya başlamıştır. Modern mantığın klasik kanadında³⁵ hâkim olan kaplamsal anlayış, zorunluluk ve imkân gibi durumların konuşulmasıyla mümkün dünyalara genişletilmiştir.

Mümkün dünya fikri kendini ilk olarak Leibniz'in felsefesinde göstermektedir. Leibniz'e göre var olan dünya, Tanrı'nın sonsuz mümkün dünyadan en iyisini irade etmesiyle fiilî kılınmıştır. Bu durum, Leibniz'in zorunlu ve mümkün arasında bir ayrıma gitmesine neden olmuştur. Söz konusu ayrıma göre, çelişki düşünilemeyen önermeler zorunlu, çelişki yaratmayanlar ise mümkündür. Başka bir deyişle, bir önermenin mümkün olması en az bir mümkün dünyada doğru olması anlamına gelir. İmkânsız olması hiçbir mümkün dünyada doğru olmaması, zorunlu olması ise her mümkün dünyada doğru olması şeklinde anlaşılır. Olumsal olması ise en az bir durumda doğru olmaması, yani önermenin zorunlu olmaması anlamına gelmektedir (Lenzen, 2004, s. 40). Anlaşılabileceği üzere mümkün dünyalar fikri tamamen önermeler düzeyinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir.³⁶ Bir bakıma önermeler taklîdî bir dünya teşkil etmektedirler.

Leibnizci modal mantıkta içeriği olan önermeler zorunlu olarak ele alınamazlar. Bu durum, Kripke'nin öne sürdüğü zorunlu ama a posteriori önermelerin olduğunun gösterilmesinde sorun teşkil etmektedir. Bu sebeple Kripke'nin geliştirdiği modal mantık, içeriği olan önermelerin de zorunlu olabildiğini göstermek mecburiyetindedir. Leibniz'in anılan çerçevesinde mantıksal ve matematiksel önermeler zorunludur çünkü onların değilini düşünmek çelişki yaratmaktadır. Sözelimi, '5+7'nin '12' olmadığı bir durumu düşünmek çelişki doğuracaktır. Mümkün (İng. possible) olandan farklı bir kategori olan olumsallık (İng. contingent) ise aktüel olan bu dünyada doğru,

³⁵ Modern mantığın klasik geleneği tabirini Frege ve Russell'ın da içinde bulunduğu anlayışı anlatmak için Kripke de kullanmıştır (Kripke S. A., 2001, s. 27)

³⁶ Kripke de benzer şekilde mümkün dünyalar semantiğini önermeler ve onların aldıkları doğruluk değeri üzerinden ele almıştır.

diğer mümkün dünyalarda ise doğru olmayan önermelerin alanıdır.³⁷ Leibniz'e göre bütün doğru önermeler analitik olsa da bireysel cevherleri konu edinen önermelerin çelişmezlik ilkesinden ayrı bir ilkeye ihtiyacı vardır. Bunun en büyük sebebi, zorunlu önermelerde özne ile yüklem arasındaki özdeşlik bağıntısını sınırlı adımda çözümlenebilirken, olumsal önermelerde bunun sonsuz bir adım gerektirmesidir (Mates, 1989, s. 108). Bu doğrultuda Leibniz, olumsal olanın koşulunu metafiziksel bir ilke olan yeter sebep ilkesine bağlar. Böylece gerçekliğin neden bir başka şekilde değil de bu şekilde tezahür ettiği açıklanmış olur. Başka bir deyişle olumsal (İng. contingent) olanın koşulu Tanrı'nın kontenjanındakileri (İng. contingent) fiilî hale getirmesine bağlı kılınır.

Birçok düşünür tarafından *mümkün dünya semantiği* (İng. possible world semantic) ya da *bağıntısal semantik* (İng. relational semantic) diye anılan düşünce, Leibniz'e kadar geri götürülür (Chagrov & Zakharyashev, 1997, s. 63). Leibniz'den sonra mümkün dünyalar hakkında uzun bir süre büyük bir gelişme yaşanmamıştır. Mümkün dünyaların felsefeye tekrardan gelmesi ise modal mantıktaki gelişmeler sayesinde olmuştur.

3.1 MODAL MANTIĞIN TARİHSEL SEYRİ

Modal mantık her ne kadar Aristoteles ile felsefe tarihi gündemine gelse de tartışmaların günümüzdeki seyrini almasına ve standart eğitimin bir parçası olmasına neden olan isimler C. I. Lewis ve Kripke'dir (Doko, 2020, s. 136). Modalitenin metafizik ve felsefî bazı tartışmalara yol açabilmesi, kimi düşünürlerin (Kant, Frege, Russell) bu fikirden uzak durmasına neden olmuştur. Öte yandan, bu anlamda mantık, önermenin kendi yapısıyla ve bu sebeple unsurların doğruluk değerindeki etkisiyle ilgilenmelidir. Söz konusu isimlerin genel düşüncesi kipsel ifadelerin bir önermenin içeriğinin parçası olmadığı ve mantıksal bağıntılara bir şey katmadığı yönündedir.

³⁷ Leibniz zorunlu doğrulara akıl doğruları (İng. truths of reason) ya da mantıksal doğruluklar (İng. logical truths) gibi ifadelerle anarken; olumsal doğrulukları, olgu doğrulukları (İng. truths of fact) veya varoluş doğrulukları (İng. truths of existence) olarak adlandırmaktadır (Mates, 1989, s. 105).

Özellikle Frege'nin aldığı tutum, modal mantığın çağdaş gelişimini geciktirmesinde önemli bir neden olmuştur (Fitting & Mendelsohn, 1998, s. 4). Fakat birçok hususta olduğu gibi Kant'ın buradaki etkisinin de gözden uzak tutulmaması gerekir. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde yargının içeriğini sadece büyüklüğün, niteliğin ve ilişkinin oluşturduğunu, kipliğin ise içeriğe dair bir katkı sunmadığını belirtir (B100). Modal ifadeler görüde ortaya çıkmadığını için ve Kant'ın nesnenin bilgisine dair görüşe yaptığı vurgu nedeniyle kipsel ifadeleri içerikle ilişkilendirmek zorlaşmıştır.

Benzer bir şekilde, *Kavramyazısı* adlı eserinde Frege, bir önermenin *zorunluluğunun* kavramsal içeriği etkilemediğini düşünmektedir. Buna göre *zorunluluk*, daha ziyade yargı veren kişinin verdiği yargının nedenine dair bir ipucu sunmaktadır (Frege, *Begriffsschrift*, 1967, s. 13). Aynı şekilde bir önermenin mümkün olması da yargı verenin veya konuşmacının tutumuyla alakalı olduğunu ama kavramsal içeriğe etki etmediğini iddia eder.³⁸ Mantık, sadece formel bir zemin içerisinde, önermenin unsurlarının doğruluk değeriyle olan ilişkisini incelemelidir. Kısacası, hem Kant hem de Frege, zorunluluk ve imkân içeren terimlerin önermenin içeriğinin bir parçası olmadığı düşüncesine sahiptir (Fitting & Mendelsohn, 1998, s. 43).

Frege çizgisinde ilerleyen modern mantığın temelinde kaplamsal olan bulunmaktadır. Bir önermenin kaplamı aynı zamanda onun gönderimi, yani doğruluk değeridir. Bu açıdan Frege'yi yani modern mantığın klasik tarafını takip eden isimler, önermenin alabileceği doğruluk değeri ile ilgilenmişlerdir. Söz konusu isimlerin önünde gelen Russell, modalite altında ele alınan zorunluluk, imkân ve imkânsız gibi kiplerin önermesel fonksiyonlara ait olduğunu, önermenin ise sadece doğru ve yanlış olabileceğini belirtir (Russell, 2010, s. 65). Buna göre, mantık yalnızca doğru ve yanlış değeri alabilecek önermelerle ilgilenmelidir. İnsan bilgisine gönderimde bulunan söz konusu operatörlerin saf mantıkta yeri yoktur. Bu doğrultuda Russell, Alfred North Whitehead ile beraber *Principia Mathematica* adlı eseri kaleme almıştır. Söz konusu kitapta *maddi içerme* (İng. material implication) terimine göre, ' $p \rightarrow q$ '³⁹ gibi bir önermenin " $\sim p \vee q$ " şeklinde tanımlanabileceği öne sürülmüştür (Whitehead &

³⁸ Benzer görüşler analitik dil felsefesinin pragmatik çizgisine etki eden Quine tarafından da dile getirilmektedir. Ona göre zorunluluk, konuşulan şey hakkında değil, onlar hakkındaki söyleyiş şeklimizde bulunur (Quine, 2004, s. 397).

³⁹ Burada "ise" koşulunu " $\rightarrow$ " ile sembolize etme tercihinde bulunsak da hem *Principia Mathematica*'da hem de Lewis'in ele aldığımız kitaplarında " $\supset$ " ile sembolize edilmiştir.

Russell, 1997, s. 7).⁴⁰ İki önerme aynı doğruluk değerlerine sahip olsa da, C. I. Lewis, *içerme* teriminin bu şekilde yorumlanmasının yol açtığı sorunları modal mantığı kullanarak çözmeye gayret etmiştir. Mevzubahis sorun, ‘ise’ koşul ekleminin *zayıf içerme* yorumunda ortaya çıkmaktadır. Lewis’e göre, ‘p, q’yu içerir’ ($p \rightarrow q$) ifadesi aynı zamanda ‘q, p’den çıkarılabilir’ anlamına gelmektedir (Lewis & Langford, 1959, s. 122). Lewis bu durumun; yanlış olan bir önermenin herhangi bir önermeyi içerdiğini, doğru olan önermenin ise herhangi bir önerme tarafından içerildiği gibi iki farklı hatalı yoruma yol açacağından bahseder (Lewis C. I., 1912, s. 522). Başka bir deyişle, böyle bir koşul önermesi ($p \rightarrow q$) *maddi içerme* terimine göre ele alındığında;

- ön bileşen (p) yanlış olduğunda art bileşen (q) hangi doğruluk değerini alırsa alsın, koşul önermesi ($p \rightarrow q$) doğru olmaktadır. Benzer şekilde;
- Art bileşen (q) doğru olduğunda ön bileşen (p) hangi doğruluk değerini alırsa alsın, koşul önermesi ($p \rightarrow q$) doğru olmaktadır (Taşdelen, 2011, s. 108).

İlk duruma doğal dilden bir örnek vermek gerekirse, “Türkiye’nin başkenti İstanbul ise Tanpınar yazardır” gibi birbirini anlamsal olarak gerektirmeyecek bir önermeyi ele alalım. *Principia Mathematica*’da ‘ $p \rightarrow q$ ’ gibi bir önermenin ‘ $\sim p \vee q$ ’ şeklinde tanımlanabileceği göz önüne alındığında, başka bir deyişle ön bileşen yanlış olduğu müddetçe art bileşen ne olursa olsun, söz konusu önerme doğru değerini alabilmektedir. Fakat ön bileşenle (Türkiye’nin başkenti İstanbul’dur) art bileşen (Tanpınar yazardır) arasında içlemsel bir bağ kurulamadığı için önerme doğru değerini almasına rağmen anlamsız olacaktır.

Lewis, bileşenler arasında kaplamsal olanın kuşatamadığı içlemsel bir bağ görmektedir. Buna örnek olarak ‘Ya Sezar ölmüştür ya da Ay peynirden yapılmıştır’ gibi bir önermeyi ele almıştır. Ön bileşenin (‘Sezar ölmüştür’) yanlış olduğu varsayıldığında, art bileşenin (‘Ay peynirden yapılmıştır’) zorunlu olarak doğru olmasını içerecek bir bağ bulunmamaktadır (Lewis C. I., 1912, s. 523). Bu gibi durumlar *maddi içerme paradoksu* (İng. paradoxes of material implication) olarak da anılır. Lewis, ‘ $A \rightarrow B$ ’ gibi bir koşul önermesi dile getirildiğinde, maddi içermekten

⁴⁰ Whitehead ve Russell söz konusu iki ifadenin eş değer olduğunu şu çıkarımla ulaşımlardır: “ $\sim p \vee q$ ” için; eğer p doğruysa, $\sim p$ yanlıştır. Bu durumda, $\sim p$ yanlışsa q doğru olmalıdır. O zaman, “ $\sim p \vee q$ ” önermesi; p, q’yu içerir ($p \rightarrow q$) gibi bir önermeye eş değer olarak alınabilir (Whitehead & Russell, 1997, s. 7).

ziyade bileşenler arasında içlemsel bir bağın olması gerektiğini düşünür. Başka bir deyişle, bileşenler arasında doğruluk fonksiyonlarının ötesinde zorunlu bir anlamsal bağ bulunmalıdır.

Bu doğrultuda, 'ise' koşul ekleminin, *Principia Mathematica*'da olduğu gibi kapsamsal olmanın ötesinde, içlemsel olarak da ele alınması gerektiği ortaya çıkmıştır. Buna göre, ' $A \rightarrow B$ ' gibi doğru bir koşul önermesi dile getirildiğinde bileşenlerin doğruluğunun birbirine bağlı olduğu ve aralarındaki bağın zorunlu olduğu ortaya koyulmalıdır. Lewis söz konusu içlemsel bağdan bahsetmek için ön ve art bileşen arasındaki bağıntıyı *sıkı gerektirme* (İng. strictly implication) kavramıyla güçlendirmeye çalışmış ve bunu göstermek için ' $\rightarrow$ ' sembolünü kullanmıştır (Fitting & Mendelsohn, 1998, s. 41). Böylece, ' $A \rightarrow B$ ' gibi bir koşul önermesinin anlamı, bileşenlerin doğruluklarının kendi aralarında bir zorunluluğa dayanmasıdır. Başka bir deyişle ' $A \rightarrow B$ ' ifadesi, 'A doğruyken B'nin yanlış olması mümkün değildir' ile eşdeğerlidir. Sembolik olarak, ' $\neg \Diamond (A \wedge \neg B)$ ' şeklinde ifade edilir.

C. I. Lewis, eşdeğerliğin mantıksal olarak sağlandığı, S_1 - S_5 dizgesi olarak anılan, birbirinden farklı beş formülasyon geliştirir. Fakat burada Kripke'nin önem kazanacağı bir durum oluşmaktadır. Geçerli olan her argümanın kanıtını sunarak modal mantığın tamlığını göstermiştir (Kripke S. , 1959). Lewis, zorunluluğun imkânı ve imkânın zorunluluğu gibi yüksek dereceli modalitelerde zorluklar yaşamıştır (Kneale & Kneale, 1971, s. 550-551). Diğer yandan, Lewis'in dizgelerinin birinde yapılan ispat, diğerinde geçerli olmadığı için farklı aksiyomatizasyonlar gelişmiştir. Fakat Leibnizci mümkün dünyalar semantiğinin tek bir zorunluluk-imkân anlayışının olması dizgelerdeki farklılığın açıklanamamasına neden olmuştur. Kripke, yaptığı çalışmalar ile zorunluluk ve imkân gibi modal kiplerin mantıksal bir modelini dizgelerdeki farklılığı açıklayacak şekilde yorumlamıştır. Böylece dizgelerdeki farklılık açıklanabilmiştir.

Kripke'nin *mümkün dünyalar semantiği* (İng. possible worlds semantics) olarak adlandırdığı çalışmalar modal mantığın küme kuramsal bir modelini verir. Böylece, her önerme farklı mümkün dünyalarda yorumlanabilir. Mümkün dünyalar kavramının kullanılmasında, kapsamsal olanı genişleterek içlemsel olanı açıklayacak bir model sunma arzusu bulunmaktadır. *Kripke çatısı* (İng. Kripke frame) adı ile anılan bu

modele göre, mümkün dünyalar ve onlar arasındaki *erişilebilirlik bağıntısına* (İng. accessibility relation) göre ilişkilerin tanımlandığı bir küme sunulmaktadır. Bir çatı; boş olmayan bir küme (G), onun elemanı olan mümkün dünyalar ve ikili bir erişilebilirlik bağıntısından (R) oluşur. Söz konusu (G, R) ikilisinden oluşan çatı, mümkün dünyalar ve önerme simgeleri arasındaki ilişki '⊨' ile bir modele (G, R, ⊨) dönüşür. Sözgelimi, p önermesinin Γ dünyasında doğru olduğunu 'Γ ⊨ P' şeklinde, doğru olmadığını ise 'Γ ⊭ P' şeklinde gösterilir (Fitting & Mendelsohn, 1998, s. 12). Kripke, bu model sayesinde hangi önermenin hangi dünyada ne doğruluk değerini alacağını saptamayı başarmıştır. Öte yandan Kripke'nin modal mantığa getirdiği en yenilikçi özelliklerden birisi de söz konusu erişilebilirlik bağıntısında açığa çıkmaktadır. Söz konusu bağıntı sayesinde modal mantık dizgeleri arasındaki farklılık anlaşılır kılınmıştır. Böylece, C. I. Lewis'in modal mantık dizgeleri semantik açıdan temellendirilebilir bir modele kavuşmuştur. Bu modeller ilişkisel semantik veya Kripke semantiği (İng. relational semantics/ Kripke semantics) olarak adlandırılmış, giderek modal mantığın standart yorumu olarak kabul edilir olmuştur (Blackburn, Rijke, & Venema, 2010). Böylece, Kripke'den sonra yürütülen ontolojik tartışmalara mümkün dünyalar meselesi katılmak zorunda hissedilmiştir.

Erişilebilirlik bağıntıları; refleksif, geçişli, simetrik gibi özelliklere sahip olmasıyla farklı dizgelerin ortaya çıkmasını açıklığa kavuşturur. Bu durum, zorunluluk ve imkân gibi kiplerin yorumlanmasına imkân sağlar. Böylece, var olan veya mümkün bir dünyadan hareket ederek bir nesneyi söz konusu o dünyadan erişilebilen başka bir mümkün dünyada özdeş olarak tutma imkânı kazanılır. Bu çerçevede bir önermenin zorunlu olması, o önermenin olduğu dünyadan erişilebilir bütün mümkün dünyalarda doğru olması anlamına gelmektedir. Benzer bir şekilde, bir önermenin mümkün olması, o dünyadan erişilebilen en az bir mümkün dünyada o önermenin doğru olduğu anlamına gelmektedir. Kripke böylece her mümkün dünyada önermenin alabileceği doğruluk değerini belirleme imkânına kavuşmuştur. Kısacası, erişilebilirlik bağıntısı sayesinde zorunluluk ve imkân kipleri yorumlanabilmiş ve bunun üzerinden farklı modal mantık dizgelerinin ayrımları temellendirilebilmiştir.

Mümkün dünya, bu dünyadaki şeylerin veya olguların en az bir özelliğinin farklı olduğu muhtemel bir dünya olarak anlaşılabilir. Bu açıdan Kripke'ye göre, mümkün dünyalar fiziksel olarak karşı karşıya geldiğimiz ya da teleskopla gözlemlediğimiz

dünyalar değildir. Daha ziyade, betimsel koşullarla düşünülür hale gelirler (Kripke S. A., 2001, s. 44). David Lewis ile Kripke mümkün dünyanın ne olduğu konusunda ayrılırlar. D. Lewis'e göre mümkün dünyalar bizim yaşadığımız gibi somut olarak var olan şeylerdir. Bu görüşe modal realizm de denir (Doko, 2020, s. 138).

Kripke ise mümkün dünyaların somut bir şekilde anlaşılabilmesi gerektiğini, bunun daha çok dille alakalı olduğu düşüncesini savunur. Bu bakımdan mümkün dünya, birbiriyle doğruluk bakımından uyumlu olan önerme toplulukları olarak ele alınabilir. Fakat Kripke, Leibnizci semantiği geliştirerek erişilebilirlik bağıntıları üzerinden zorunluluk ve imkân kiplerini ilişkisel bir çatı modeliyle yorumlamıştır. Böylece önermenin zorunluluğu erişilebilen tüm dünyalarda doğru olması olarak; imkân ise erişilebilen en az bir dünyada doğru olması olarak anlaşılmıştır. Önergeler mantığında ortaya çıkan söz konusu modelin niceleme mantığına uzanması, özel *ad*ların tekrardan farklı bir çerçevede gündeme gelmesine neden olmuştur. Mümkün dünyalarda aynı nesneden/türden/olgudan bahsedilmesinin dilde özel ve genel *ad*lar ile olan ilişkisi içerisinde Kripke'nin *Adlandırma ve Zorunluluk* adıyla anılacak eseri ortaya çıkmıştır.

Modal mantığın semantiğinin yapılabilmesi, *ad*ların yeniden tartışmaya farklı bir şekilde katılmasına neden olmuştur. Böyle bir semantiğin tam olarak verilebilmesi için *ad*ların da semantiğinin yapılabilmesi gerekmiştir. Kripke, özel *ad*lar ve adlandırma ile ilgili meseleleri *Adlandırma ve Zorunluluk* adıyla kitaplaşan konuşmalarında ele almıştır. Kitapta yer alan meselelerin temelinde altmışlı yıllarda geliştirdiği modal mantık kuramı altındaki görüşler yer almaktadır (Kripke S. A., 2001, s. 3). Bu bakımdan modal gelişmelerin *ad* ve adlandırma ile yakından ilgili olduğunu bir kere daha vurgulamak gerekir. Öyle ki mümkün dünyaların modal mantıkla buluşması dil felsefesindeki tartışmaların seyrini değiştirmiş, *ad*ların işlevindeki farklılık *katılık* (İng. rigidity) kavramsallaştırması ile tartışılır hâle gelmiştir.

Modal ifadeleri mantık içerisine katmama eğilimi *ad*lar konusunda sezgiye uzak kuramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kripke'ye göre sözelimi Russell'ın betimleyici teoriye yönelmesinin bir nedeni modal sorunları dikkate almamasıdır (Kripke S. A., 2001, s. 14). Benzer bir durum Frege için de geçerlidir. Modern mantığın klasik tarafını temsil eden isimlerin modal ifadelere olan yaklaşımı *ad*ların

betimlemelere indirgenebilen bir işlevi olduğu kanısını güçlendirmiştir. Felsefe tarihi içerisinde özel *ad*ların bir anlamı olmadığını, onların sadece doğrudan gönderimde bulunduğunu söyleyen bir başka isim ise J. Stuart Mill'den başkası değildir.

3.2 MİLL'İN FELSEFESİNDE AD VE ADLANDIRMA

Kripke, *ad*lar hakkında yürüttüğü tartışmada belirli düşünürlerin görüşüne değinmek durumunda kalmıştır. Bu bakımdan tartışmanın tarihsel izini sürmek gerekli gözükmektedir. Bu gereklilik literatürün ortaya dökülmesi hususundan ziyade özel ve genel *ad*lara dair Kripke'nin tartışmasının odağına yerleştirdiği görüşlerin seyri ile ilgilidir. *Ad*ın gönderimi konusunda Kripke'nin gündeme getirdiği isimlerden birisi J. Stuart Mill'dir.

Mill genel ve tekil *ad*ları birbirinden ayırır. Mill'e göre özel *ad*ları kullandığımızda adlandırdığımız şeyi kastederiz, o şey hakkındaki fikrimizi değil. Bu bakımdan özel *ad*lar bir şeyin *adı*dır, fakat fikirlerin *adı* değil (Mill, 1891, s. 15). Buna karşılık, genel *ad*lar belirli fikirleri adlandıran, özellikleri ve koşulları ifade eden terimlerdir. Özel ve genel *ad*lar hakkındaki bu ayrım bir başka ayrımın oluşmasına da neden olur. Mill'in *ad*lar hakkında yürüttüğü söz konusu ikinci ayrım ise *anlamli/çağrışımlı* (İng. connotative) ve *anlamsız* (İng. non-connotative) farkına dayanmaktadır. Mill ilk ayırmadan da yola çıkarak genel *ad*ların anlamlı özel *ad*ların ise anlamsız olduğu sonucuna ulaşır:

“anlamsız terimler, yalnızca bir özneyi veya sadece bir özelliği gösterirler. Anlamlı terimler, bir özneye işaret eden [İng. denote] ve bir niteliği ima eden terimlerdir (...) [Genel *ad*ın] özneleri *doğrudan*, nitelikleri *dolaylı* olarak ifade ettiği söylenir. Genel *ad* özneye işaret eder, niteliği ima eder, içerir ya da belirtir.” (Mill, 1891, s. 19)⁴¹

Bu ayrıma göre, genel *ad*lar anlamlı terimler olmaktadır çünkü onlar belirli nitelikleri ifade etmektedirler. Fakat genel terimlerin adlandırdıkları nitelikler değil, özneler/ nesnelerdir. Bu sebeple söz konusu genel terim söz konusu niteliklere sahip birçok

⁴¹ Mill burada özne (İng. subject) terimi ile niteliğe sahip herhangi bir şeyi kastettiğini söylemektedir (Mill, 1891, s. 19). Bu sebeple, burada özne yerine nesne teriminin konulmasında bir sakınca bulunmamaktadır.

tikele (özne ve nesneye) uygulanabilir. Genel adlar, öznelere/nesnelere doğrudan, bunların sahip olduğu nitelikleri ise anlamsal olarak içerirler, ya da başka bir deyişle nitelikleri ima ederler, belirtirler (Mill, 1891, s. 20). Anlamlı *ad*lar, yani Mill'e göre genel *ad*lar denominative olarak da anılırlar çünkü işaret ettikleri nesne, çağrıştırdıkları nitelik ile *ad* alır. Kısacası genel *ad*ların hem anlamı vardır hem de onun içerdiği nitelikleri taşıyan bütün tikellere işaret etmektedir.

Bir genel *ad*ın delalet ettiği şey bir nesne iken, anlamı/çağrışımı ise delalet ettiği nesneyi belirleyen nitelik ya da nitelik toplamıdır. Fakat Mill'in çerçevesinde genel *ad*ın anlamlı olması özel *ad*lara genişletilemez.⁴² Ona göre, özel *ad*larda bir anlam aramak ya da *ad*ın o nesneye/ özneye ait olması için gerekçe aramak doğru değildir (Chapman, 2003, s. 26). Bir gerekçe aramak, o *ad*ın bir niteliğe sahip olup olmadığını soruşturmak olarak anlaşılabilir. Özel *ad* sadece belirli bir nesneye işaret etmek için kullanılır. Bu sebeple Mill'e göre özel *ad*ların anlamı değil, sadece işareti (denotation) bulunmaktadır (Kripke S. A., 2001, s. 26).

Mill, özel *ad*ların anlama sahip olmadığını açıklamak için şöyle bir örnek verir: Bir şehre 'Dartmouth' özel *ad*ı verilebilir fakat Dart nehrinin ağzında bulunuyor olmak bu özel *ad*ın anlamının bir parçası değildir. Mill'e göre nehrin ağzı kapansa ya da farklı bir yönde akmaya başlasa, söz konusu yere Dartmouth denilmeye devam edilecektir (Mill, 1891, s. 20). Bir başka deyişle Dartmouth kasabası, Dart ırmağının ağzında olma anlamını kaybetse de aynı *ad*la adlandırılmaya devam edecektir. Bu sebeple, adlandırmanın devam etmesi bir niteliğin sürekliliğine bağlı değildir. Kripke de özel *ad*lar konusunda benzer görüşe sahiptir. 'Dartmouth' özel *ad*ı Dart nehrinin ağzında bulunduğu için 'Dart' + 'mouth' gibi kelimelerle terkip edildiği düşünülebilir. Böylece 'Dartmouth' *ad*ının belirli bir anlamı olduğu kanısına varılabilir. Kripke bu durumun böyle olmadığını, betimlemelerin (Dart'ın ağzında bulunan yer) özel *ad*ların ('Dartmouth') anlamının bir parçası olmadığını düşünür (Kripke S. A., 2001, s. 26).

Mill söz konusu ayrımlardan yola çıkarak *ad*lar ve betimlemeleri karşılaştırır. Buna göre, 'Sophronikus' *ad*ı ve 'Sokrates'in babası' betimlemesi aynı şeyi gösterir. Ama iki farklı amaç içerisinde kullanılırlar. Özel *ad* olan ilki onu diğer şeylerden veya

⁴² Frege *ad*ın anlamlı olmasını sadece genel *ad*lara değil özel *ad*lara da genişletmiş olduğunu hatırlatmakta fayda bulunmaktadır.

insanlardan ayırt etmeyi sağlar. İkincisi ise ona dair bir gerçeği içerir (Mill, 1891, s. 42). Kısacası, her ikisi de nesneyi belirlerler fakat özel *ad*lar nesneyi belirlemenin ötesinde bir işlev yüklenmezler. Fakat betimlemeler aynı zamanda bireyin belirli bir tanımını da verirler (Chapman, 2003, s. 27).

Mill'in ortaya sunduğu görüşler kendisinden sonra ciddi eleştiriler almıştır. Mill'e göre, bir şeyin *adı* herhangi bir şeyin çağrışımı olarak anlam kazanmaz. Bu anlayış doğrultusunda özel *ad*ın bir anlamı yoksa ve sadece nesnesine işaret ediyorsa, o zaman 'Sopranicus Sokrates'in babasıdır' gibi bir ifade sadece aynı şeye işaret eden iki terimi dile getiriyor olmalıdır. Başka bir deyişle, bu ifade sadece nesnenin kendisiyle olan özdeşliğini dile getiriyor ama hiçbir bilgi vermiyor olmalıdır (Chapman, 2003, s. 27). Fakat Frege, özel *ad*ların semantik özelliğinin gönderim ile sınırlı olmadığı ve onların aynı zamanda bilişsel bir değeri olduğu düşüncesindedir. Bu durumu göstermek için anlam-gönderim ayrımına gitmiştir. Buna göre, genel *ad*ların yanında özel *ad*lar da belirli betimleyiciler dolayımında bir anlama sahiptir. Başka bir deyişle, özel *ad*ların tümce bağlamındaki semantik katkısının kavramsal bir içeriği bulunmaktadır. Bu kavramsal içerik belirli betimlemeler tarafından ifade edilir. Russell bu iddiayı daha öteye götürerek belirli betimlemelerin gerçekte gönderimde bulunmadıkları ve özel *ad*ların betimlemelerin bir kısaltması olduğundan özel *ad*ın gönderimde bulunduğu düşüncesinin dilin bir yanıltması olduğunu ileri sürmüştür (İnan, 2013, s. 84).

Bir başka sorun ise Mill'in *ad*ın nasıl gönderimde bulunduğuna dair bir açıklaması bulunmamasıdır (Kripke S. A., 2001, s. 28). Frege, betimleme kuramlarıyla buna dair bir açıklama da vermiş olur. Buna göre, betimlemenin belirttiği koşulları dolduran her ne ise *ad* ona gönderimde bulunmaktadır. Başka bir deyişle özel *ad*, ilişkilendirildiği anlamı vasıtasıyla gönderimde bulunur. Söz konusu bu anlayış dolaylı gönderim kuramı (İng. mediated reference theory)⁴³ olarak da adlandırılır. Böylece, Mill'in açıklamamış olarak bıraktığı özel *ad*ların gönderimi ve özdeşlik ifadelerin bilgilendirici olması hususu Fregeci anlayışta çözüme kavuşmuş olur.

⁴³ Dolaylı gönderim kuramının İngilizce literatürde farklı adlandırmaları mevcuttur. Chapman bunun için *mediated reference theory* ifadesini kullanmıştır (Chapman & Routledge, 2009, s. 202). Kimi uzmanlar ise bunu *indirect reference theory* ifadesiyle karşılamışlardır (Fitch, 1987, s. 1). Frege ve Russell'ın kuramını *betimleyici gönderim kuramı* (İng. Descriptivist theory of reference) olarak adlandıranlar da bulunmaktadır.

3.3 BETİMLEYİCİ AD TEORİLERİ VE EKSİKLİKLERİ

Betimleyici teori bir anlam teorisi olarak görülebileceği gibi bir gönderim kuramı olarak da ele alınabilir. İlk anlayışa göre betim, *ad* ile eş anlamlıdır. İkincisinde ise betim ile *ad* arasında eş anlamlılık ilişkisi yoktur, betim sadece gönderimi sabitlemek için kullanılmaktadır. Frege'nin kuramı hem *ad*ların betimlemelerle eş anlamlı olduğu hem de betimlemelerin gönderimi sabitlediği durumları içermektedir.

*Ad*ın; bir betim veya betimler topluluğuyla eş anlamlı olduğu ya da onların bir kısaltması olduğuna dair görüşü savunan isimler arasında Russell, Strawson ve Searle de vardır. Mill'in aksine, söz konusu düşünürler *ad*ın sadece gönderimi değil, anlamı da olduğu görüşündedirler. Literatürde betimleme teorilerinin birbirinden oldukça farklı şekillerde ele alındığı görülür. Fakat temel olarak Frege ve Russell'ın kuramları klasik betimleme teorisi olarak ele alınırken, John Searle ve Peter Strawson gibi isimler modern betim kuramının temsilcileri olarak sınıflandırılmıştır. Hem klasik hem de modern teorinin karşı karşıya kaldığı problemler şöyle sınıflandırılabilir (Devitt & Sterelny, 1999, s. 51):

1. İlkeli temel sorunu (İng. principled basis)
2. İstenmeyen muğlaklık sorunu (İng. unwanted ambiguity)
3. İstenmeyen zorunluluk sorunu (İng. unwanted necessity)

Klasik betimleme teorisine göre, belirli bir betim, *ad* ile eş anlamlı olarak kullanılabilir. Fakat burada konuşanın *ad*ı hangi betimlemeyle eş anlamlı olarak kullandığının bir ilkesi bulunmamaktadır. Başka bir deyişle, *ad* ile eş anlamlı olan hangi betimlemenin ağırlığının daha fazla olduğunun bilinmesi için ilkeli bir temel yoktur. Bu durum bir ikinci soruna yol açar. İstenmeyen muğlaklık (İng. unwanted ambiguity) olarak adlandırılabilen bu sorun şöyle bir örnekle açıklanabilir: kimi konuşucular 'Aristoteles' *ad*ını *Metafizik* eserinin yazarı ile ilişkilendirirken, kimisi Büyük İskender'in hocası ile ilişkilendirmektedir. Dolayısıyla, *ad*ı kullanan kişilerin onu hangi betimlemeyle eş anlamlı olarak kullandığını bilebilecek bir koşul yoktur. Başka bir deyişle, konuşucu topluluğu tarafından çoğu zaman bunun için bir anlaşma

bulunmamaktadır. *Ad*n hangi betimlemeyi karşıladığının üzerinde bir ittifak olsa bile istenmeyen zorunluluk (İng. unwanted necessity) olarak adlandırılabilir üçüncü bir sorun daha ortaya çıkmaktadır (Devitt & Sterelny, 1999, s. 49). Bu sorun *ad* ile ilişkilendirilmek üzere üstünde ittifak edilen betimlemenin zorunluluk içeriyor görünmesidir. Sözelimi, konuşma topluluğunda ‘Aristoteles’ *ad*ının, ‘metafiziğin yazarı’ betimlemesinin eş anlamı olarak kullanılması üzerine anlaşılırsa; metafiziğin yazarı olmak Aristoteles için zorunluluk belirtiyor görünmektedir. Fakat bu tip özellikler olumsaldır. Bu itibarla belirli bir betimleme ile *ad*n eş anlamlı olduğunu düşünmek mümkün gözükmemektedir.

John Searle ve Peter Strawson gibi isimlerle temsil edilen, genellikle küme kuramı (İng. cluster theory) olarak adlandırılan modern betimleme kuramları da benzer sorunlarla karşılaşmaktadır. Fregeci klasik teoriden farkı, *ad* ile ilişkilendirilen betim sayısında çıkmaktadır. Modern teoriye göre, *ad* onunla ilişkilendirilen betimlemelerin birçoğuna, başka bir deyişle bir betimleme kümesiyle ilişkilendirilmektedir. Bu anlayışa göre *ad*n anlamını veren ve gönderimi belirleyen betimleme kümesidir (Devitt & Sterelny, 1999, s. 50). Sözelimi Strawson, bir *ad*n kullanımında onun kime veya neye gönderimde bulunduğu açıkça çıkması için onunla ilişkilendirilen betimlemelerin bilinmesini gerekli görür. Başka bir deyişle, konuşucu *ad*ı kullanırken *ad*n yerine geçebilecek olan betimlemelere sahip olmalıdır. Strawson böyle bir açıklama üretecek betimlemeler olmadan *ad*n değersiz olduğu görüşündedir (Strawson, 2003, s. 20).

Kısacası *ad*, tek bir betimleme ile ilişkilendirmek yerine bir betimleme kümesini ile ilişkilendirilmiştir. Bu durum klasik teorinin aksine, *ad* ile ilişkilendirilen her bir betime olan bağımlılığı ortadan kaldırmıştır. Böylece konuşma topluluğundaki kişilerin gönderim üzerinde anlaşması kolaylaşmış sayılabilir. Her konuşucunun *ad* ile ilişkilendirdiği farklı birer betim, söz konusu kümenin içerisinde yer alabildiği için istenmeyen muğlaklık probleminden kurtulduğu düşünülebilir. Bir konuşucu ‘Aristoteles’ *ad*ı için metafiziğin yazarı betimlemesiyle ilişkilendirirken, bir diğeri ‘Platon’un en parlak öğrencisi’ betimlemesini ilişkilendirebilir. Her iki betim de aynı kümenin içerisindeyse muğlaklık probleminin çözüme kavuşacağı düşünülür.

Ayrıca modern teori, *ad*ın ilişkilendirildiği tek bir betimin o şey için bir zorunluluk arz ettiğini söyleme mecburiyetini yani istenmeyen zorunluluk problemini ilk bakışta ortadan kaldırmış olarak gözüktür. Bu teorinin temsilcisi olan Searle'e göre *ad*lar, gönderime atfedilen özelliklerin mantıksal toplamına sahiptir. Bu bakımdan *ad*ların işlevi betimleyicilerin toplanıp asılacağı kancalar gibidir (Searle, 1958, s. 172). Buna göre, gönderimi ayırt etme için özgün bir belirli betimleme yerine söz konusu betimlemelerin tikel evetlemesi yeterli görülmüştür. Sözgelimi 'Aristoteles' *ad*ı özgün bir betimleme olan 'İskender'in hocası' ile eş anlamlı olarak ele alınırsa, Aristoteles'in Büyük İskender'e eğitim vermesi olumsal bir durum olmasına rağmen zorunlu bir gerçeklik gibi görünecektir. Searle, bu sorundan kurtulmak için özgün bir tekil betimleme yerine betimler kümesine dönme gerekliliğini belirtmiştir (Kripke, 2001, s. 74). Böylece, betimlemelerden birisini o nesneyi tanımlayacak bir özelliği göstermediği ortaya çıktığı bir durumda kümedeki diğer betimlemeler aynı nesneyi tutmaya devam edecektir.

Benzer bir şekilde Strawson, dili konuşan ve duyan kimselerin *ad*ın gönderimi için betimleme kümesi etrafında buluşabileceğini düşünür. Bir birey hakkındaki gerçekliklerin listelenip betimlemeler kümesi oluşturulduğunu varsayalım. Bütün konuşucuların *ad* ile ilişkilenen söz konusu kümedeki her betimi kastetmediği doğrudur. Fakat Strawson'a göre, söz konusu betimlemelerin makûl bir çoğunluğuna sahip olan bir ve yalnızca bir kişinin bulunduğunu söylemek mümkündür (Strawson, 2003, s. 191). Başka bir deyişle, bir betimleme hatalı olarak ilişkilendirilmiş olsa da betimleme kümesinin çoğunluğunu ilişkilendirilebilecek sadece bir bireyin/nesnenin olduğunu düşünmek doğru olacaktır.

Klasik betimleme teorisine göre iyileştirmeler olsa da modern teori bu sorunları tam olarak çözüme kavuşturmaktan uzaktır (Devitt & Sterelny, 1999, s. 51). Bunun başlıca nedeni aynı *ad*ın farklı betimleme kümeleriyle ilişkilendirildiği durumlarda ortaya çıkar. Sözgelimi bir konuşucu, Tanpınar'ın sadece roman yazarı olarak tanıdığından, 'Huzur romanının yazarı', 'Saatleri Ayarlama Enstitüsünün yazarı' gibi betimlemelerin yer aldığı kümeyle ilişkilendirirken; bunlardan hiç haberi olmayan başka bir konuşucunun Tanpınar'ı şair kimliğiyle tanıması onu 'Bursa'da Zaman şiirinin şairi', 'Ne içindeyim Zamanın şiirinin şairi' gibi betimlemelerin yer aldığı kümeyle ilişkilendirilebilir. Böyle bir durumda iki konuşucu *ad*ı birbiriyle hiç

uyuşmayan betimlemelerle anacak, *ad* ile ilişkilendirilen betimlemelerin muğlaklığı bir sorun olarak devam edecektir.

Öte yandan modern betimleme teorisinde istenmeyen zorunluluk problemi de devam etmektedir. Eğer ‘Tanpınar’ *adı*, ‘Yahya Kemal’in talebesi’, ‘Huzur romanının yazarı’, ‘doktorası olmadan edebiyat fakültesine profesör olarak atanan akademisyen’ gibi betimlemelerin olduğu küme ile ilişkilendirilmişse, bu betimlemelerin ifade ettiği özelliklerin çoğu Tanpınar için zorunlu olmalıdır.

Betimleme teorisi bir anlam kuramı olarak görüldüğü gibi bir gönderim kuramı olarak da ele alınabilir. İlkine benzer şekilde bu ikinci versiyonda da belirli problemlerle karşılaşmak mümkündür. İlk görüşe göre, tarihte bir kişinin var olması, ona ait düşünülen belirli betimlemelerin gerçekleşip gerçekleşmemesiyle ilişkili düşünülmektedir. Eğer ‘Nasreddin Hoca’ *adı* ‘göle maya çalan adam, eşeğe ters binen adam’ gibi betimlemelerle eş anlamlıysa, söz konusu betimlemelerin ifade ettiği özellikleri taşıyan birisinin olmadığı durumda Nasreddin Hoca gibi birisinin var olduğunu söylemek mümkün olmayacaktır.

Bir *ad*ın gönderimini onunla ilişkili betim ya da betimler üzerinden ele almak, konuşucu üzerinde ağır bir epistemik yük bırakmaktadır. Fakat Kripke’nin çerçevesinde, konuşucunun kişi hakkında bilgisi hatalı olsa bile o *ad* o kişi için kullanılmaya devam eder. Başka bir deyişle, bir *ad*ın gönderiminin, onu tanımlayan inançlara sahip olması zorunlu değildir (Devitt & Sterelny, 1999, s. 57). Nasreddin Hoca, ona atfedilen birçok şeyi gerçekleştirmese de ‘Nasreddin Hoca’ *adıyla* adlandırmaya devam edilir. Kripke bu doğrultuda *adlar* ile betimlemelerin varlığa dair ifadelerinde bir ayrım belirtmiştir. Buna göre, bir kişi için ‘şu vardır’ gibi bir ifade, belirli bir betim kümesini yerine getiren birisi vardır gibi bir ifadeden farklı bir anlam taşımaktadır (Kripke S. A., 2001, s. 59). Göle maya çalan birisi ya da eşeğe ters binen kimse olmasa da Nasreddin Hoca’nın var olduğu söylenebilir.

İkinci görüş ise betimlemelere sahip kimsenin olmadığı bir durumda, o *ad*ın gönderimindeki kişinin var olmadığı gibi bir çıkarımı engellemektedir. Buna göre, betimlemeler sadece *ad*ın gönderimini sabitleme işlevi görmektedir. Bu doğrultuda betimleme veya betimleme topluluğunun *ad* ile eş anlamlı olarak kullanıldığı söylenemez. Başka bir deyişle, betimlemelerin işlevi anlam saptar değil, gönderim

sabitleyici olmaktadır. Bu, istenmeyen zorunluluklara bir çözüm üretir. Fakat hem muğlaklık problemi hem de *ad*n gönderiminin hangi betimleme tarafından sabitleneceği konusunda ilkeli bir temel bulunmaması birer problem olarak devam etmektedir. Betimleme teorisini bir gönderim teorisi olarak ele almakta bir başka sorun daha ortaya çıkar. *Ad*ı kullanan kişinin, gönderimi sabitleyen betimleme veya betimleme kümesinin o *ad* ile ilişkili olduğunu a priori bir şekilde bildiği varsayılmak zorunda kalınır (Devitt & Sterelny, 1999, s. 53).

Bu açıdan betimleme teorisini anlam veya gönderim teorisi olarak ele almak, *ad*ı tek bir betim veya betim kümesiyle ilişkilendirmek problemlerin çözümü hususunda bir ufuk sağlamamaktadır.

3.4 KRİPKE’NİN BETİMLEYİCİ TEORİLERE KARŞI ARGÜMANLARI VE ÖZEL ADLAR

Kripke’nin adlandırmayla ilgili görüşlerini ortaya koyduğu dönem, Fregeci betimleme teorisinin analitik dil felsefesine hâkim olduğu bir dönemdir. Betimleme teorileri, Frege’den sonra Russell, Searle, Strawson gibi farklı isimler tarafından değişik biçimlerde savunulmaya devam etmiştir. Söz konusu isimlerin devam ettirdikleri Fregeci ruhun temelinde gönderimin doğru bir tanımlayıcı inançla belirlendiğine dair görüş yer almaktadır. Başka bir deyişle, *ad*n gönderimi onunla ilişkilendirilen doğru betim veya betim kümelerine bağlıdır. Kripke ise *ad*n gönderiminin konuşucunun sahip olduğu inançlara bağlanamayacağı görüşündedir. Bu doğrultuda modal, semantik ve epistemolojik olarak sınıflandırılacak argümanlar sunarak betimleme teorilerine karşı çıkmıştır (Berger, 2011, s. 3). Buradaki amaç *ad*n gönderiminin, bir konuşucunun zihnindeki kavramsal içerikle veya betimlerin ilişkilendirdiği koşullarla anlaşılamayacağını göstermektir.

Kripke, *ad* terimini, betimlemeleri dışlayacak şekilde, günlük dildeki insan, şehir, ülke adlarında olduğu gibi özel *ad* biçiminde kullandığını belirtir. *Ad*ları ve betimleyicileri kapsayan bir terim olarak ise gösterici (İng. designator) ifadesini kullanır. Söz konusu bu iki terim semantik gönderim bakımından birbirinden farklılaşmaktadır. Buna göre, *ad*n gönderimi adlandırılan şey, betimin gönderimi ise betimi benzersiz şekilde

sağlayan şeydir (Kripke S. A., 2001, s. 24-25). Başka bir deyişle, *adlar* ile betimlemeler arasındaki nesneyi tutuş biçimlerinde farklı semantik işlevler bulunmaktadır. Özel *adlar* farklı durumlarda aynı nesneyi dolaysız olarak tutarken, betimlemeler sadece belirli bir bağlam dolayımında doğru olabilmektedir. Bu durum özel *adların katı gösterici* (İng. rigid designator) olduğu fikrinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Modal mantığın çağdaş düşüncede önem kazanmasının bir nedeni ‘ise’ (→) koşul eklemesinin yarattığı paradokslar ise diğeri de mümkün dünyaların⁴⁴ *karşı olgusal* (İng. counterfactual) durumların semantiğinin yapılmasındaki etkisidir. Olgu karşıtı bir durum, betimleme yoluyla gerçek olgulardan ayrılarak mini bir mümkün dünya şeklinde düşünülebilir (Kripke S. A., 2001, s. 18). Böyle bir mümkün dünyanın düşünülmesi durumunda modal mantığa ve onun kiplerine ihtiyaç duyulmuş olur.

Öte yandan, bu düşünüş biçimi aynı nesnenin/bireyin farklı olgu durumlarında tasvir edilmesini sağlar. Özel *adların*, belirli betimleyicilerden farkını ortaya koyan anlayış bu tarz bir mümkün dünya fikrine dayanmaktadır. Söz konusu fark özellikle dilde ifade edilen karşı olgusal önermelerde açığa çıkar. Sözgelimi, ‘Kant’ın Mısır’da aritmetik öğrenmesi mümkündür’ veya ‘Ezra Pound’un akıl hastanesine kapatılmamış olması mümkündür’ gibi önermeler karşı olgusal önermelere örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu önermeler olgusal durumda var olmamış ama aynı kişi üzerinden farklı bir olgusal durumu varsaymak üzerine kuruludur. Kant’ın Mısır’a gitmiş olma durumu ya da Ezra Pound’un akıl hastanesine kapatılmaması durumunu düşünmekte mantıksal olarak bir imkânsızlık bulunmamaktadır. Söz konusu durumların var olabileceği hayal edilebilir. Varsayılan durumlarda aynı kişiden dilde bahsetmemizi sağlayan terimler özel *adlardır*. Kripke buradan yola çıkarak *adın*, belirli betimlemelerden ayrılarak, farklı mümkün dünyalarda aynı nesneyi tuttuğu fikrine ulaşacaktır. Sözgelimi,

(1) Ezra Pound, W.B Yeats’in sekreteri olmasaydı da iyi bir şair olurdu.

⁴⁴ Mümkün dünyalar (İng. possible worlds) kavramında bulunan dünya teriminin birçok farklı disiplin ve konuda çağrışıma yol açtığı düşünülebilir. Kripke, bu tür felsefi karışıklıklardan sakınmak için dünyanın mümkün durumu/ tarihi (İng. possible state/ history) ya da karşı olgusal durum (İng. counterfactual situation) gibi isimlendirmelerin daha uygun olabileceği görüşündedir (Kripke, 2001, s. 15).

gibi bir tümceyi ele alalım. Frege'nin anlam kuramına göre *ad*, anlamı üzerinden gönderimde bulunur. Buna göre, *adlar* kendisiyle eş anlamlı olan belirli betimlemeyle yer değiştirebilir. *Ad* yerine onunla eş anlamlı bir betimleme konulduğunda tümcenin gönderimi, yani doğruluk değeri değişmemektedir. Bu takdirde şöyle bir tümce ile karşılaşmış oluruz:

(2) W. B. Yeats'in sekreteri, W. B. Yeats'in sekreteri olmasaydı da iyi bir şair olurdu.

Frege'nin çerçevesinde, Ezra Pound'u sadece W. B. Yeats'in sekreteri olarak tanıyan birisi için 'Ezra Pound' *adı* yerine 'W. B. Yeats'in sekreteri' betimlemesi kullanılabilir. Fakat böyle bir durumda söz konusu (2) numaralı tümce anlamsız bir yapıya sahip olacaktır çünkü W. B. Yeats'in sekreteri olan kişi için Yeats'in sekreteri olmak zorunlu bir gerçeklik gibi gözüktür. Oysaki sezgisel olarak açıktır ki Pound'un W. B. Yeats'in sekreteri olması olumsal bir durumdan ibarettir. Başka bir deyişle, olgu karşıtı durumlarda özel *adın* mevzubahis belirli betimleyiciye sahip olmadığı bir durum düşünülebilir. Bu durumda *adlar* farklı mümkün dünyalarda aynı nesneyi tutabilir gözüktürken, belirli betimlemeler sadece belirli bir olgu durumunu tasvir edebilirler. Eğer mümkün dünyaların semantiği kabul ediliyorsa, Frege'nin özel *adların* betimlemelerle yer değiştirebileceği düşüncesi yanlış olmalıdır.

Olgusal bir gerçeklikten yola çıkarak ilişkili bir betim ile *adın* eş anlamlı olduğu düşüncesi, zorunluluk açısından sorun çıkarmaktadır. Kripke burada bir örneklerle durumu açıklamaya çalışır: 'Aristoteles' *adı* 'Büyük İskender'in hocası' betimlemesiyle karşılanabilir olduğu varsayalım. Böyle bir durumda 'Aristoteles, Büyük İskender'in hocasıdır' gibi bir önerme totolojiden ibaret olacaktır. Oysaki Aristoteles'e dair bu tip bir betimleme olumsal bir durumu göstermektedir. Başka bir deyişle, Aristoteles'in Büyük İskender'e hocalık yapmadığı ve sadece felsefi eserler verdiği düşünülebilirdi. Hatta bu varsayımın gerçek olduğuna dair yeni bir bilgi de edinilebilir. Kripke bu sebeplerle Aristoteles'e dair bir betimlemenin 'Aristoteles' *adının* bir parçası olamayacağı görüşündedir (Kripke S. A., 2001, s. 30).

Kripke metafizik kipler olan zorunluluk ve imkânı, *adlar* ve betimlemelerin de devreye girdiği bir örnek üzerinden ele almaktadır: Dokuz (9) sayısının tek olması, bütün mümkün dünyalarda doğru olduğu için zorunludur (Kripke S. A., 2001, s. 40). Ama

dokuz sayısı ‘gezegenlerin sayısı’ olarak betimlenilen bir özellik ile tanımlanabilir. Gezegenlerin sayısının tek olması zorunlu bir gerçeklik değildir çünkü gezegenlerin sayısının dokuzdan az ya da fazla olduğu bir mümkün dünya düşünülebilir. Hatta yeni bir gezegen keşfedilebilir veya farklı bir tanımlama çerçevesinde gezegen olarak kabul gören Plüton’un gezegen olmadığı fark edilebilir. Bu tür durumlar, betimlemelerin farklı mümkün dünyalarda farklı nesneleri gösterebilecekleri anlamına gelmektedir.

Mümkün dünyaların anlaşılmasında farklılıklar, dünyalar arası özdeşlik sorunu için birbirinden farklı görüşler serdedilmesine yol açmıştır. Bir şeyin özsel özellikleri meselesi de bununla yakından alakalıdır (Kripke S. A., 2001, s. 42). Nesnenin özelliklerini gözlemlemek mümkündür ama onun o olduğunu gözlemlemek mümkün değildir. Bu sebeple kimi düşünürler bir nesnenin mümkün dünyadaki durumuyla karşılaşıldığında onun şimdi sahip olduğu özellikler cihetinden tanımlamayı daha doğru bulmuşlardır. Aksi takdirde mümkün bir dünyada aynı şeyle karşılaşıldığını anlamak zorlaşacaktır. David K. Lewis *mukabil/eş teorisi* (İng. counterpart theory) ile söz konusu görüşün temsilcilerinden birisi olarak düşünülebilir. Lewis’e göre, bir nesnenin mümkün bir dünyadaki mukabili o nesneye içerik ve bağlam bakımından en çok uyuşan şey olacaktır (Lewis D. K., 1968, s. 115). Başka bir deyişle, amprist bir çizgide olan Lewis mümkün dünyaların fiilen somut olarak var olduğu düşüncesindedir. Amprik olarak farklı dünyalar arasında bir nesnenin özdeşliğinden bahsedilemeyeceği için mukabil teorisini ortaya koymuştur. Buna göre, sahip olduğu özellikler cihetinden birbirine benzeyen nesneler mümkün dünyalardaki birbirinin mukabil/eş parçalarıdır.

Kripke’ye göre, söz konusu mukabil/eş teorisi, mümkün dünyalar fikrini yanlış anlamaktan ötürü ortaya çıkmış bir kuramdır. Mümkün dünyalar teleskopla gözlemlenebilir ve karşılaşılabılır olan uzak bir yerden ziyade betimsel koşul ile verilen bir durumdur (Kripke S. A., 2001, s. 44). Başka bir deyişle, mümkün dünyalar tamamen dil ve önermelerle alakalıdır. Bu çerçevede *ad*ların katı gösterici olarak bütün mümkün dünyalarda aynı nesneyi tutuyor olması gösterilen şeyin bütün mümkün dünyalarda var olduğu anlamına gelmez. Kripke’ye göre, mümkün dünyalar aynı özelliklere sahip kişiler arasında değil, aynı bireye/nesneye ait farklı özellikler açısından düşünülebilecek olası durumlardır.

Gerçek dünyada var olan nesnenin sahip olduğu özelliklerin hiçbirisine sahip olmadığı durumlar düşünülebilir, bu anlamda mantıksal bir kader yoktur (Kripke S. A., 2001, s. 77). Nesnenin gerçek dünyada tanıdığımız özelliklerine sahip olması, metafiziksel olarak zorunlu değildir. Bu sebeple, özdeşliğin koşulu nesnenin sahip olduğu özellikler cihetinden verilemez. Kripke, nesnenin ya bir özellikler demeti ya da bu demetin ötesinde olduğu gibi görüşlerin yanlış bir ikilemden kaynaklandığını belirtmiştir. Ona göre, nesne özellikleri dışında bir şey olmasa da özellikleriyle özdeşleştirilmesine gerek yoktur. Söz konusu nesneyi mümkün bir dünyada, gerçek dünyadaki özellikleri cihetinden tanırız diye düşünmek anlamsızdır (Kripke S. A., 2001, s. 52-53). Çünkü mümkün dünyalar karşılaşacağımız bir yer değil, bir koşul vasıtasıyla düşünülen olgu karşıtı bir durumdur. Bu çerçevede, gerçek dünyada karşılaşılan nesnenin farklı bağlamlarda taşıdıkları özellikler için mümkün dünyalardan bahsedilir. Öte yandan, nesneyi tanımlamak için öne çıkarılan özellikler genellikle ârizîdir. Aynı nesne, olgu-karşıtı bir durumda söz konusu özelliklere sahip olamayacağı durumlar içerisinde düşünülebilir.

Dikkat edilecek olursa *ad*, nesnesinin her mümkün dünyada tutarken, betimlemeler mümkün bir dünyada farklı nesneler tutabilmektedir. Yukarıda dile getirilen dokuz sayısının yediden büyük olması ile gezegenlerin sayısının yediden büyük olması arasında bir fark bulunmaktadır. Dokuzun yediden küçük olduğu mümkün bir dünya düşünülemez, fakat gezegenlerin sayısının daha farklı olduğu mümkün bir dünya sezgisel olarak rahatlıkla düşünülebilir. Bu sebeple Kripke'ye göre 'dokuz' ve 'gezegenlerin sayısı' terimleri arasında ciddi bir fark bulunmaktadır. Bir terim bütün mümkün dünyalarda aynı şeyi gösteriyorsa *katı gösterici* (İng. rigid designator), değilse *katı-olmayan* veya *tesadüfî gösterici* (İng. non-rigid/ accidental designator) olarak adlandırılabilir (Kripke S. A., 2001, s. 48).

Kripke'nin *Adlandırma ve Zorunluluk*'ta verdiği örnekten yola çıkarak kendi örneğimiz düşünüldüğünde; Ezra Pound yerine başka bir kişi W. B. Yeats'in sekreteri olabilir ama Ezra Pound yerine başka biri Ezra Pound olamaz. 'Yeats'in sekreteri' betimlemesi aktüel dünyada belirli bir insanı, yani Ezra Pound'u belirleyebilir. Ancak başka bir şairin veya bir kimsenin Yeats'in sekreteri olduğu bir mümkün dünya sezgisel olarak düşünülebilir. Burada yapılan çıkarıma göre betimleyiciler katı gösterici değilken *adlar* katı gösterici olmaktadır (Kripke S. A., 2001, s. 48-49). Benzer

şekilde ‘dokuz’ terimi de bir *ad* olarak bir katı göstericiyken, ‘gezegenlerin sayısı’ gibi bir betimleme ancak tesadüfî gösterici olabilir.

Modal argümanı besleyen fikirlerinden bir tanesi, Kripke’nin a priori ile zorunluluk arasında yaptığı ayrımı dayanmaktadır. Hume ve Leibniz gibi felsefecilerde olduğu gibi Kant ve sonrasındaki düşünürlerde de zorunluluk ile a priori kavramları eş değerli olarak kullanılmıştır. Buna göre, ampirik tecrübeye önsel bir şekilde edinilen bilgi zorunlu bir gerçekliğe dayanmalıdır. Başka bir deyişle a priori olarak bilinen bir geçeklik, dünyanın olası bir durumuna ait olamaz düşüncesi hâkimdir. Kripke, geleneksel olan sınıflandırmaya karşı çıkarak, a priori olmayı epistemolojiye, zorunluluğu ise metafiziğe has bir kavram olarak görmüştür (Kripke S. A., 2001, s. 34-35).⁴⁵ Kişinin bilgiyi edinmesinin temellendirilmesi açısından a priori⁴⁶ kavramından bahsedilir. Zorunluluk ise metafiziğin alanına ait ve olanın ne şekilde gerçekleştiğine dair bir husustur.

Kripke’ye göre, epistemolojiyle metafizik ayrımının tam olarak yapılamamış olması, *dünya-aşırı özdeşleştirme* (İng. transworld identification) konusunda bir karışıklığa yol açmaktadır. Kripke, Lewis’in amprizme dayalı mukabil teorisinin bu karışıklıktan dolayı ortaya çıktığı düşüncesindedir. Lewis’in çerçevesinde nesne, özgün özellikleri doğrultusunda tanımlanır. Böylece, nesnenin özelliklerini a priori olarak bilme sonucunda aynı nesneyi mümkün herhangi bir dünyada karşılaşıldığında teşhis edilebilecektir. Fakat mümkün dünyalar karşılaşılan veya meydana çıkan gerçeklikler değildir. Mümkün dünyalar, dilde belli şartlar itibarıyla düşünülürler. Kripke’ye göre, Lewis’in nitelikleri ve onun belirttiği şartları ön plana çıkarmış olması, arabayı atın önüne sürmek anlamına gelir. Benzer nitelikler yerine, nesnelerden başlayıp aynı nesnenin farklı niteliklere ve koşullara sahip olduğu düşünülmelidir. Böyle bir yol izlendiğinde dünya-aşırı özdeşleştirme hususunda bir sorun kalmayacaktır (Kripke S. A., 2001, s. 49). Başka bir deyişle, *ad* nesneye doğrudan gönderimde bulunur ve o nesneye farklı koşullarda ne olduğunu düşünme imkânı verir.

⁴⁵ Bunun sonucunda çalışmanın ilerleyen sayfalarında da görüleceği gibi, iki farklı önerme türü olarak *olumsal a priori* ve *zorunlu a posteriori* önermeler ortaya çıkmıştır.

⁴⁶ Kripke, a priori terimini, doğruluğu gönderimi sabitleyen tanımlardan kaynaklanan ifadeler için kullanacağını belirtmiştir (Kripke S. A., 2001, s. 64).

Mümkün dünyalardan başlayıp dünya-aşırı özdeşleştirmenin ölçütünü vermek yerine, gerçek dünyada sahip olunan nesnelerden başlayıp aynı nesnenin farklı koşullardaki hâli dile getirilmelidir (Kripke S. A., 2001, s. 53). Öte yandan aktüel dünyada *bu şey* olarak gönderimde bulunulan nesnenin kendisine özellikleri açısından tıpatıp benzeyen nesneyle özdeş olduğu söylenemez. Kripke'ye göre nesnenin kökeni nesne için özeldir (Kripke S. A., 2001, s. 114). Bu açıdan, nesneler birbirine dışsal açıdan ne kadar benzerse benzesin özdeş olamazlar. Bir nesnenin farklı bir maddeden imâl edilmesi ya da bir kişinin farklı bir anne-babadan gelmesi düşünülemez.

Benzer bir özdeşlik sorunu, mitolojik ve kurgusal karakterlerde (İng. fictional characters) kendini gösterir. Mitolojik karakterlere atfedilen özelliklere sahip olan bir şeyi bulduğumuzda *bu şeyin* gerçekten var olduğu düşünülemez. Mitolojik bir karakter olan tek boynuzlu atı belirleyecek bir nedensel veya tarihsel bir gönderim koşulu bulunmamaktadır. Benzer şekilde kurgusal bir karakter olan Sherlock Holmes için de geçerlidir (Kripke S. A., 2001, s. 157). Mitolojik ve kurgusal karakterlerin dışsal olanın ötesinde özel bir koşulun verilebilme imkânı yoktur. Bu sebeple, aktüel dünyada Holmes'a atfedilen betimlemelere sahip birçok farklı kişi bulunabilir fakat yine de herhangi birisinin Holmes olduğu söylenemez.

Kripke zorunluluk ile a priori arasındaki farka örnek olması adına Paris'te 'bir metre' için standart olarak kullanılan çubuğu ele alır.⁴⁷ Bu örnek aynı zamanda *ad* ile betimlemeler arasındaki farkı da göstermiş olmaktadır. Söz konusu çubuk 'metre' terimini adlandırmış ancak onun anlamını vermemiş, sadece gönderimini sabitlemiştir (Kripke S. A., 2001, s. 54-55). Bu çerçevede, 'Ç çubuğunun z_0 zamanındaki uzunluğu' betimlemesinin belirlediği belirli bir uzunluk bulunmakta ve aynı zamanda 'bir metre'nin tanımını teşkil etmektedir.

Çubuk örneğinde betimlemenin yüklendiği işlev *adın* anlamını vermek değil, gönderimi sabitlemekten ibarettir. Bir metre, söz konusu çubuğun belirli bir zamandaki uzunluğu olarak belirlendiği için a priori olarak bilinebilir. Fakat a priori olması zorunlu olduğu anlamına gelmemektedir. Ç çubuğunun z_0 zamanında, bir metre uzunluğunda olması zorunlu bir gerçeklik sunmamaktadır çünkü Ç çubuğunun z_0

⁴⁷ Bu örnek aynı zamanda Wittgenstein'in *Felsefi Soruşturmalar* adlı eserinde geçmektedir (Wittgenstein, 1986, s. 25).

zamanındaki uzunluğu olumsaldır. Sözelimi z_0 anında hava olandan daha yüksek bir ısıda olsaydı Ç çubuğu genişleyip söz konusu belirlediği uzunluktan (bir metre) daha uzun olabilirdi. Metafiziksel olarak söz konusu çubuğun daha farklı bir uzunlukta olması mümkündür. Fakat bu betimleme bir gönderimi yani bir metreyi sabitlemek için kullanıldığından bir kişi bunun bilgisine a priori olarak sahip olabilir.

Gönderimi belirlenmek istenen belirli bir uzunluk bulunmaktadır. Eğer bir dilde bu uzunluk ‘bir metre’ *adı* ile adlandırılıyorsa o her mümkün dünyada aynı uzunluğu tutmuş olacaktır. Reel dünyada betimleme yoluyla da aynı uzunluğu belirlemek mümkündür. Ancak söz konusu betim her mümkün dünyada aynı gönderimi tutmamaktadır. ‘Bir metre’ *adı* her mümkün dünyada aynı belirli uzunluğu katı bir şekilde belirtirken, ‘Ç çubuğunun z_0 zamanındaki uzunluğu’ betimlemesi farklı şartlarda farklı gönderimlere sahip olabilir.⁴⁸ Olgu-karşıtı durumlarda söz konusu çubuğun daha uzun veya kısa olduğu düşünülebilir (Kripke S. A., 2001, s. 55).

Bu açıdan ‘bir metre’ *adı* ile ‘Ç çubuğunun z_0 zamanındaki uzunluğu’ betimlemesi eş anlamlı olamaz. Söz konusu betimleme ‘metre’nin gönderimini sabitlemek için kullanılan olumsal bir durumdur. Aynı uzunluk bir başka betimleyici ile de işaret edilebilir. Bu açıdan betimleyiciler, gönderimlerin arızî özellikleri gibi olduklarından nesneyi her mümkün dünyada tutamazlar. Aynı belirli uzunluğun bir başka arızî özellik, sözelimi z_2 anında m çubuğunun uzunluğu⁴⁹ ile belirlenmesi de mümkündür.

Kripke benzer bir örnek olması için Akşam Yıldızını (Hesperus) ele alır. Buna göre, bir kimse göğün şuradaki konumunda beliren cisim için ‘Akşam yıldızı’ *adını* kullanmıştır. Böylece Akşam yıldızını, gökyüzündeki konumu (yani arızî bir özelliği) itibarıyla sabitlemiş olur. Fakat Kripke’ye göre bir *ad* olan ‘Akşam yıldızı’ katı bir gösterici olarak belli bir göksel cismi belirtir, ancak ‘göğün şuradaki konumunda beliren cisim’ betimlemesi aynı işlevi üstlenemez. Mümkün bir dünyada ‘göğün şuradaki konumunda beliren cisim’ betimlemesini karşılayan şey Akşam Yıldızı’ndan

⁴⁸ Burada ‘bir metre’nin yerine bir dilde farklı bir *ad* da verilebilirdi. Söz konusu *ad* da aynı şekilde belirli uzunluğu her mümkün dünyada tutmaya devam edecektir. Kullanım ile kasıt arasındaki fark göz önünde tutulduğunda bu durum daha kolaylıkla anlaşılacaktır. Bu sebeple önemli olan husus nesnenin adlandırılması durumunda *ad* ile betimleme arasındaki farktır.

⁴⁹ Z_2 anında m çubuğunun uzunluğu söz konusu bir metre *adı* verilen belirli uzunluk olduğu varsayıldığı durumda bu betimleme de geçerli olacaktır.

farklı bir gök cismi olabileceği gibi hiçbir gök cisminin o konumda olmayacağı bir durum da mümkündür. Böyle bir şey metafizik olarak imkân dâhilindedir ama başka bir cismin Akşam Yıldızı olduğu düşünülemez (Kripke S. A., 2001, s. 58). Bu bakımdan, betimlemeler gerçek dünyada gönderimi sabitlemesine rağmen (Ç çubuğunun z_0 anındaki uzunluğunun bir metreyi belirlemesi gibi) anlam bakımından sabit bir işleve sahip değildir, oysa *adlar* öyledir (Kripke S. A., 2001, s. 59). *Adlar* bütün mümkün durumlarda aynı belirli gerçekliği (aynı adamı/uzunluğu/cismi vb) adlandırmaya devam edecektir.

Kripke'nin *adların* betimlemelerden olan farklılığını ele aldığı bir diğer argüman semantik işlevlere dayanmaktadır. Sözgelimi Gödel'i sadece matematikçi olarak bilen kişilerin olduğu düşünülebilir. Söz konusu kişiler Gödel'i özgün bir şekilde ayırt edemeyecektir çünkü bu betimlemeye sahip birçok kişi bulunmaktadır. Bu sorun Gödel'i diğer herkesten ayıran özgün bir betimlemenin bulunması durumunda çözüme kavuşur. Fakat başka sorunlar devam etmektedir. Sözgelimi 'Gödel' *adının* 'eksiklik teoremini keşfeden kimse' betimlemesi ile eş anlamlı olduğu düşünmek doğal gibi gözükür çünkü birçok kişinin Gödel hakkındaki tek bilgisi onun eksiklik teorisini keşfetmesidir. Bu betimleme sayesinde Gödel diğer kimselerden özgün bir şekilde ayırt edilse de burada bir döngüsellik (İng. circularity) ortaya çıkmaktadır çünkü eksiklik teoremi nedir diye sorulduğunda konuşucular genellikle onu Gödel'in teorisi olarak betimleyebileceklerdir. Özgün bir bilgiye sahip olunması nedeniyle iki terim birbirinden bağımsız bir şekilde tanımlanamamaktadırlar.

Benzer bir durum Kneale'nin görüşlerinde de bulunmaktadır. Ona göre bir *ad*, betimlemeye dönüştürülebilen bir işleve sahiptir. Russell'ın da kimi yerlerde paylaştığı bu görüşe göre, sözgelimi 'Sokrates' adı 'Sokrates denilen adam' anlamına geldiği için Sokrates'in 'Sokrates' olarak adlandırılmasının bir önemi yoktur. Kripke böyle bir anlayışın gönderim koşulunu veremediğini ileri sürmektedir. 'A' adı kime gönderimde bulunur? sorusuna 'A denilen adam' betimlemesi cevabı açıkça bir kısır döngüye yol açmaktadır. Kripke bu durumu döngüselsizlik koşulu ihlali (İng. violation of the noncircularity condition) olarak ifade eder (Kripke S. A., 2001, s. 70).

Bir başka semantik sorun ise *adın* hatalı bir betimleme ile ilişkilendirilmesi durumunda açığa çıkar. Kripke burada hayalî bir durumdan yola çıkarak aritmetiğin eksiklik

içerdiğini gösteren teoremin Schmidt tarafından bulunduğunu ama Gödel'in bu teoremi ele geçirip yayınladığı bir mümkün durum ortaya koyar. Böyle bir mümkün dünyada, 'eksiklik teoremini keşfeden kimse' betimlemesini Schmidt karşılayacaktır. Eğer Frege ve benzer betimleyici tezlerde olduğu gibi, *adlar* esasen belirli betimlemeleri karşılayan şeyi adlandırıyor; 'Gödel' *adını* kullanan kimse 'eksiklik teoremini keşfeden kimseyi' kastetmek istediği için esasen Schmidt'e gönderimde bulunacaktır. Fakat Kripke'ye göre betimleme ne kadar yanlış kişiye atfedilse de 'Gödel' *adı* Gödel'e gönderimde bulunmaya devam edecektir (Kripke, 2001, s. 84).

Kripke'nin varsayımı itibarıyla düşünüldüğünde, bir konuşmacının 'aritmetiğin eksikliğini keşfeden kimse' betimlemesini 'Gödel' *adıyla* hatalı bir şekilde ilişkilendirmeye devam ederken betimlemeyi gerçekte karşılayan kişiye (Schmidt'e) değil, Gödel'e gönderimde bulunur.⁵⁰ Fakat betimleyici kuramlar açısından düşünülecek olursa, söz konusu belirli betimlemeyi kimisi 'Gödel' *adıyla* eş anlamlı olarak kullanırken, yeni ortaya çıkan gerçeğin farkına varan diğerleri bunu 'Schmidt' *adı* için kullanacaklardır. Bu durum anlamsal muğlaklıkların yaşanmasına neden olur.

Kripke'nin Gödel varsayımında olduğu gibi, gerçek hayatta ayırt edici özelliklerin hatalı bir kişiye atfedildiği durumlarla karşılaşmaktadır. Sözelimi birçok kişi; atom bombasını icat etmeyi Einstein'a, dünyanın yuvarlak olduğu keşfinin Kolomb'a atfeder. Fakat nesne hakkındaki bilgi hatalı olsa bile konuşucu *adı* o nesneye gönderimde bulunması için kullanmaya devam eder. Dünyanın yuvarlak olduğunu keşfeden kişinin bir Yunanlı olduğu ve eskiden yanlış kişiye atfedildiği bilinse de hiç kimse 'Kolomb' *adının* esasen söz konusu Yunanlıya gönderimde bulunması gerektiğini söyleyemez. Bunun sebebi, 'Kolomb' *adının* ona atfedilen özelliklere bazısına sahip olmasa da belirli bir kişiyi gösterdiğinin bilinmesidir. Başka bir açıdan, betimlemeler *adın* anlamının bir parçası değildir. 'Kolomb' *adının* çözümlenmesi yapıldığında 'dünyanın yuvarlak olduğunu keşfeden kişi' betimlemesine ulaşamayacaktır.

⁵⁰Gödel hakkında onun sadece eksiklik teoremini keşfetmiş olduğu bilgisinden başkasına sahip olunmaması gibi, bir nesneye veya kişiye ait özgün bir betimlemeye sahip olmama durumu bilgisizlik (İng. ignorance) sorunu olarak adlandırılır. Bir kişiye/ nesneye ait olmayan bir özelliğin ona ait olarak anlaşıldığı durumlara ise hata (İng. error) problemi denilmektedir (Devitt & Sterelny, 1999, s. 56). Ayrıca bkz: (Burgess, 2013, s. 19-24).

Kripke epistemolojik argümanı da aynı Gödel örneğinden verir. Semantik argüman, ‘Gödel’ *adının* ona ilişkin betimlemeleri karşılamaının gerekli olmadığını gösterir. Bununla birlikte epistemolojik argüman, betimlemeleri karşılamanın gerekli olması doğru olsaydı bile a priori olarak bilemeyeceğimizi ileri sürer (Ahmed, 2007, s. 37). ‘Gödel’ *adının* onunla ilişkilendirilen betimlemelerle eş anlamlı olduğu a priori olarak bilinemez çünkü betimlemenin ifade ettiği gerçeklik olumsaldır, değili düşünülebilir. Başka bir deyişle, Gödel’in eksiklik teoremini keşfeden kişi olmadığının ortaya çıkması mümkün bir durumdur. Yeni bulgular buna dair bir bilgi sunabilir. Konuya diğer taraftan yaklaşılacak olursa, Kripke’nin hayalî olarak ortaya koyduğu, eksiklik teoremini keşfeden kişinin Schmidt olması durumu da a priori olarak yanlışlanamaz. Bu açıdan, epistemolojik argüman hem klasik hem de modern betimleme teorilerine karşı kullanışlıdır. Özgün bir betimlemede olduğu gibi bir betim kümesinin de *ad* ile ilişkili olduğu a priori olarak bilinemez.

Betimleme teorisinin yarattığı epistemik yükü⁵¹ azaltmak ve onu döngüsellik probleminde kurtarmak adına gönderimi bir başkasından borç alma fikri ortaya çıkmıştır. Bu görüşün savunucularının başında Strawson gelmektedir. Strawson, konuşucunun gönderimde bulunduğu şeyin dinleyici tarafından doğru anlaşılmasının koşulunu araştırır. Frege gibi o da gönderimi betimlemeler dolayımında açıklar. Fakat Strawson’un kuramında konuşucu, gönderimi bir başkasından borç aldığı için epistemik yükten arınmıştır (Strawson, 2003, s. 182). Şöyle ki; ‘Tanpınar’ *adının* gönderimi ‘A kişinin Tanpınar dediği adam’ betimlemesiyle belirlenir. Böylece *adın* gönderimi hakkında kullanıcının özgün bir betime sahip olmaması veya yanlış bir betime sahip olması gibi epistemik sorunlar ortadan kalkar. Çünkü *adın* gönderiminin koşulu onu kullanan bir başkasının teminatına bırakılır. A kişisi de gönderimi B kişisinden alabilir, B de C kişisinden... Fakat bu sonsuz bir teselsül değildir. Bu zincir nihai olarak *adı* uygun bir betim kümesiyle ilişkilendiren kullanıcıda son bulur (Burgess, 2013, s. 23). Öte yandan, gönderimi başkasından ödünç almak, ilkeli temel ve muğlaklık sorununu daha da kötüleştirir. *Ad* ile ilişkili betimleme kümesini seçmek daha da zorlaşmıştır çünkü bir *adın* taşıyıcısı hakkında birçok insanla yapılan görüşmeleri yansıtan bir kümeye ihtiyaç duyulmaktadır. İnsanların birbirinden farklı

⁵¹ Epistemik yük ifadesi, konuşucunun gönderimi belirlemesi için *ada* ilişkin özgün bir betim veya betimleme kümesine sahip olma zorunluluğunu göstermektedir.

şekilde ödünç alma geçmişleri olduğu göz önünde tutulursa *ad*larla ilişkilendirilen anlamların fazlalaşacağı söylenebilir (Devitt & Sterelny, 1999, s. 58). Bu tür durumlarda gönderimi borç almanın da problemleri devam ettirdiği söylenebilir.

Kripke tüm bunlardan ötürü dolaylı gönderim kuramına karşı çıkmıştır. Onun çerçevesinde konuşmacının, gönderimi tanımlayan betimlemelere sahip olması ne zorunlu ne de yeterlidir (Devitt & Sterelny, 1999, s. 54). Buna göre, özel *ad*lar belirli betimlemelerin dolayımı olmadan doğrudan gönderimde bulunurlar. Kısacası *ad*, belirli betimlemenin kısaltması olamayacağı gibi gönderimin de betimlemelerden bağımsız bir koşulu olması gerekir. Strawson'ın gönderim kuramıyla da kısmen benzerlik taşıyan bu anlayışa göre *ad*nın gönderimi dili kullananlar arasındaki bir iletişim zinciriyle kişiden kişiye aktarılır. Ancak Kripke Strawson'dan farklı olarak, konuşucunun *ad*ı kimden edindiğinin hatırlanmasının gerekmediğini düşünmüştür. Başka bir deyişle, betimlere indirgenebilecek bir kaynak arayışına gerek yoktur. Söz konusu iletişim zinciri gönderimin yani adlandırılanın kendisinde nihayet bulur (Kripke S. A., 2001, s. 93-94). *Ad*nın kişiden kişiye aktarılmasının belirli bir tarihsellik içermesi sebebiyle bu zincir tarihsel (İng. historical chain) olarak da adlandırılır.

Kripke'nin gönderim kuramı nedensel gönderim kuramı (İng. causal theory of reference) olarak da adlandırılmıştır. Bu ifade gönderimin nedensel bir zincire bağlı olduğu ve en son neden olarak gönderimin kendisine kadar geri gidilmesi dolayısıyla kullanılmıştır. Başka bir deyişle, adlandırmada nesnenin neden olduğu bir durum söz konusudur. Bu çerçevede, mitsel ve kurgusal karakterlerin gerçekten var olduğunu ve söylenenlerin bu şeyler hakkında olduğuna dair tarihsel bir bağlantı bulunmamaktadır (Kripke S. A., 2001, s. 157). Mitsel ve kurgusal *ad*ların aktarılıp günümüze kadar ulaşmasını sağlayan zincire neden olacak nesnenin kendisinden bahsedilemez. Bu türden *ad*lar, müteşekkil olan bir nesneyi değil, sadece o mit veya kurgu tarafından belirlenmiş birtakım özellikleri ifade ederler.

3.5 GENEL ADLAR VE ÖZDEŞLİK İFADELERİ

Özel *ad*ların katı gösterici olması ve bunun üzerinden geliştirilen görüşlerin 1970'ten sonra yapılan dil felsefesi tartışmalarında önemli yankıları olmuştur. Bunun yanında,

Kripke'nin özel *adlar* üzerine olan görüşlerini genel *adlara* yaymış olması, uzun bir aradan sonra özcülüğün (İng. essentialism) tekrardan gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu açıdan onun düşünceleri, dil felsefesi odaklı yeni metafizik tartışmaların güzergâhı hâline gelmiştir. Buna göre özel *adlara* benzer şekilde doğal tür ve olguları adlandıran genel *adlar* bütün mümkün dünyalarda aynı şeyi göstermektedir.

Özel <i>adlar</i> (İng. proper names)	Bütün mümkün dünyalarda aynı bireyi/nesneyi adlandırır.	Bireyler ve nesneler: Nasreddin Hoca, Aristoteles
Genel <i>adlar</i> (İng. general names)	Bütün mümkün dünyalarda aynı doğal türü adlandırır.	Doğal Türler (İng. natural kinds): Kedi, Kaplan
	Bütün mümkün dünyalarda aynı doğal maddeleri adlandırır.	Doğal Maddeler (İng. natural substances): Altın, Su
	Bütün mümkün dünyalarda aynı doğal olguyu adlandırır.	Doğal Olgular (İng. natural phenomena): Isı, Işık

Mill'in *adlar* üzerine görüşünü kısaca hatırlamak gerekirse; tekil *adlar*, belirli betimlemeler ve özel *adlar* olarak ikiye ayrılır. Aralarındaki fark belirli betimlemeler çağrışıma/anlama (İng. connotative) sahipken, özel *adlar* bu özelliğe sahip değildir. Mill genel *adların* da belirli betimlemeler gibi anlama sahip olduğu görüşündedir. Yani bunlar belirli özellikleri ve koşulları adlandırırlar.

Frege ve Russell gibi modern mantığın klasik tarafında olan isimler de Mill'e genel *adlar* meselesinde katılırlar. Fakat onlar özel *adların* da ilişkili betimleyiciler dolayısıyla anlamlarına ulaşılabileceği düşüncesindedirler. Bir başka deyişle *adlar* betimleyiciye indirgenebilecek bir cihete sahiptirler. Bu sebeple bütün tekil ve genel *adların* bir anlamı olduğunu ve belirli özellikleri ifade ettiklerini savunur.

Kripke belirli genel *ad*ların özellikleri adlandırıp adlandırmadığı hususunu sonuçlandırmasa da doğal tür *ad*ları olarak genel *ad*ların kesinlikle belirli özellikleri ifade etmeyeceğini düşünür (Kripke S. A., 2001, s. 128). Başka bir deyişle özel *ad*larda olduğu gibi, betimlemeler söz konusu genel *ad*ın anlamının bir parçası olmamaktadır. Kripke'nin getirdiği ilgi çekici yeniliklerinden birisi ise doğal türlerin sahip olduğu özelliklerin bazısına zorunlu olarak sahip olduğunun bilimsel olarak keşfedebileceğidir (Kripke S. A., 2001, s. 128). Böylece zorunlu olanın a posteriori olarak bilgisine sahip olacağı bir önerme sınıfı ortaya çıkmıştır.

Çalışmamızın Frege'yi konu alan bölümünde görüldüğü üzere özdeşlik meselesi dil felsefesinin çıkışında temel bir rol oynamaktadır. Frege, aritmetiği temellendirmek üzere özdeşliğin ne olduğunu anlamaya çalışırken dil hakkında önemli bir hükme varmıştır. İlk özdeşliğin işaretler arası bir ilişki olduğunu düşünmüş, sonrasında ise anlam-gönderim ayrımına başvurarak özdeşliğin nesnenin kendisiyle arasında olduğu fikrini tercih etmiştir. Özdeşlik meselesi, tartışmalardaki ağırlığını Kripke'de de sürdürmüştür. Modal mantığın devreye girmesiyle özdeşlik ifadeleri zorunluluk ve imkân çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır. Bu tartışmayla iç içe olan bir diğer konu ise adlandırmada ortaya çıkmaktadır. Buna göre, betimlerle ifade edilen özdeşlik ifadeleri ile *ad*larla ifade edilen özdeşlik ifadeleri arasında da metafiziksel olarak fark bulunmaktadır.

Betimlemeyle oluşturulan özdeşlik ifadelerinin kimisinde, sözelimi 'Ç çubuğunun z_0 anındaki uzunluğu, bir metredir' ifadesi her ne kadar a priori olarak bilinse de zorunlu bir gerçeklik değildir. Bunun yanında *ad*lar arasında ifade edilen özdeşlik ifadelerinin a priori olarak bilinemeyeceği makul görünür. Kripke buna örnek olarak 'Akşam Yıldızı, Sabah Yıldızıdır' özdeşlik önermesini ele alır ve bunun a priori olarak bilinmediğini ama ifade ettiği gerçekliğin bütün mümkün dünyalarda geçerli olduğunu ileri sürer:

(...)Akşam Yıldızı ve Sabah Yıldızı bir ve aynıysa o zaman başka hiçbir mümkün dünyada onların farklı olamayacaklarını söyleyebiliriz. 'Akşam Yıldızı'nı belirli bir cismin adı olarak ve 'Sabah Yıldızını' belirli bir cismin adı olarak kullanırız. Onları tüm mümkün dünyalarda bu cisimlerin *ad*ları olarak kullanırız. Eğer gerçekten onlar *aynı* cisim ise herhangi bir mümkün dünyada onları o nesnenin adı olarak kullanmalıyız. O halde, Akşam Yıldızının Sabah Yıldızı olduğu herhangi bir mümkün dünyada doğru olacaktır. (...)akşamları orada görülen yıldızın sabahları orada görülen yıldız olması olumsal bir gerçekliktir (her mümkün dünyada doğru değildir) çünkü Sabah Yıldızının sabah görünmediği

mümkün dünyalar vardır.(...) bunların hiçbirini gezegeni ayırt etme yolumuz olsa bile zorunlu gerçeklikler değildir. Bunlar belirli bir gezegeni tanımladığımız ve ad verdiğimiz olumsal işaretlerdir (Kripke S. A., 2001, s. 104-105).

Kripke burada adlandırmanın metafizikle iç içe geçtiği bir durumu ele almaktadır. Bu çerçevede, *ad*larla ifade edilen özdeşlik önermelerinin betimlemeler ile yapılandırılmasını ortaya koymuştur. Buna göre, *ad*lar arasındaki özdeşlik önermeleri doğru olduğu takdirde zorunlu bir gerçekliği ifade eder. Akşam Yıldızının Sabah Yıldızı olduğu bilgisine deneysel bir yolla ulaşılsa da söz konusu özdeşliğin olmadığı mümkün bir dünya yoktur. Başka bir deyişle, özdeşlik ifade eden her iki *ad* aynı belirli nesneyi katı gösterici olarak tutmaktadır. Fakat betimleyiciler nesneyi özgün bir şekilde ayırt edip gönderimi sabitlemeye yarasa bile olumsal işaretlerden ibarettirler. Bu bakımdan betimleyicilerle ifade edilen özdeşlikler olumsal bir gerçeklik sunmaktadır. Örnekte ifade edilen şekilde; mümkün bir dünyada, akşamları orada görülen yıldız ve sabahları orada görülen yıldız birbirinden farklı iki cisim olabilir. Dahası, o konumda sabah ve akşam görülebilen herhangi bir cisim de olmayabilir. Bu nedenlerle, betimleyiciler sadece olumsal bir durumdan hareket ederek gönderimi sabitleyebilirler ama bütün mümkün dünyalarda aynı nesneyi gösteren katı bir gösterici olamazlar.

Kripke türlerin de içsel olan doğaları itibarıyla birbirinden ayırt edilebildiği görüşündedir. Bu bakımdan dışsal özellikler cihetinden betimlemeler yoluyla bir nesnenin tanımlanması yanlışlarla karşılaşılmasına neden olacaktır. Başka bir deyişle, doğal türleri adlandıran genel *ad*lar o türe ait nesneye atfedilen betimlemeler kümesini adlandırmaz. Kripke söz konusu düşüncesini bir doğal türü adlandıran ‘kaplan’ terimi üzerinden belirli varsayımlarla anlatmaya çalışır:

Bir şeyin, başlangıçta kaplanları tanımladığımız tüm özelliklere sahip olması ve yine de kaplan olmaması gibi, başlangıçta onları tanımladığımız *hiçbir* özelliğe sahip olmayan kaplanlar da bulabiliriz. Belki *hiçbiri* dört ayaklı, sarımsı kahverengi, etobur vs. değildir; altın meselesinde olduğu gibi tüm bu özellikler optik yanılsamalara ya da diğer hatalara dayanıyor olabilir. Dolayısıyla, ‘altın’ terimi gibi ‘kaplan’ terimi de türü tanımlamak için özelliklerin belki tamamı değil ama çoğunun karşılanması gereken bir ‘küme kavramı’ nı işaret etmez. Bilakis, türe üyelik için bu özelliklerin çoğuna sahip olunması ne zorunlu ne de yeterli bir koşul gerektirir (Kripke S. A., 2001, s. 121).

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere Kripke’ye göre doğal türleri ifade eden *ad*lar belirli özellikleri ifade etmezler. Bu bakımdan özel *ad*lara benzemektedirler. Bunun en büyük nedeni doğal türleri tanımlamaya çalışırken atfedilen özelliklerin genellikle olumsal

özellikler olmasıdır. Hem o türe atfedilen özelliklere sahip bir başka doğal tür bulunabilir hem de atfedilen özelliklerin esasen o tür için yanlış olduğu ortaya çıkabilir. Dolayısıyla, türe atfedilen özelliklere sahip olmak, türün üyesi olmak için ne zorunlu ne de yeterlidir. Bu açıdan doğal türleri ifade eden *ad*lar ile ‘bir metre’ gibi tanımsal *ad*ların arasında bir fark bulunmaktadır. Söz konusu ayrımın farkına varan bir diğer isim Hilary Putnam’dır.

Putnam, ‘kediler hayvandır’ önermesi ile ‘bekâr erkekler evli değildir’ önermesi arasında bir fark bulunmaktadır. Putnam ilk önermenin daha az zorunlu olduğu düşüncesindedir (Putnam, 1962, s. 660). Kripke bu ayrımın bir bakımdan doğru olduğunu ama zorunlu-a priori arasındaki ayrımın doğru kurulamadığı görüşündedir. Ona göre Putnam’ın zorunlu ile kastettiği, analitik ve a priori olarak anlaşılırsa doğru sonuca ulaşılır. Başka bir deyişle, Kripke’ye göre, ‘kediler hayvandır’ gibi doğal türlere ait önermeler analitik ve a priori olarak düşünülemez (Kripke S. A., 2001, s. 122). Söz konusu önermeler ister deneysel olarak ya da başka türlü olarak biliniyor olsun anlamı tanımın kendisinde içerilen şeyler değildir. Öte yandan ‘bekâr erkekler evli değildir’ önermesi a priori ve analitiktir⁵² çünkü bekâr teriminin gönderimi söz konusu anlam ile sabitlemiştir. Bir metrenin Ç çubuğunun z_0 anındaki uzunluğu şeklinde tanımlanması da benzer şekildedir.

Kripke’nin çerçevesinde, doğal türlerin belirli özsel özelliklere sahip olduğunu söylemek olanaklıysa da onlar hakkında a priori bir tanım vermek mümkün değildir. Doğal tür *ad*ları, kişilerin peşinen edindiği özelliklerden oluşmaz. Aksine, türlere ait özellikler tecrübeye dayalı keşifler ile tarihsel bir süreç sonucunda ortaya çıkar. Bu anlayışa daha sonra bilimsel özcülük (İng. scientific essentialism) de denilmiştir. Doğal türlerin adlandırılması a priori ve analitik bir şekilde yapılamaz. Başka bir deyişle, bir doğal türe atfedilen herhangi bir özellik, o türün ifade ettiği anlamın bir parçası olamayacağı için ‘kediler hayvandır’ gibi ifadeler analitik olamazlar.

⁵² Kripke, analitik kavramının anlaşılmasında karışıklık yaşandığını öne sürmüştür. Analitik olma, anlamlara dayandığı için hem a priori hem de zorunlu olmalıdır. Fakat gönderimi sabitleme yoluyla a priori olarak bilinen önermeler analitik olduğu gibi olumsal olarak da düşünülebilir; Kripke bu ikinci durumu dışarıda tutan bir analitik fikrini benimsemiştir (Kripke S. A., 2001, s. 122).

Bu açıdan, doğal tür *ad*larının ve özcülüğün gündeme geldiği tartışmalardan birisi de analitik terimi çerçevesinde sürmektedir. Kant'a göre analitik yargılar çelizmezlik yasasına dayanmaktadır. Söz konusu yargılarda yüklem öznede içerildiği için a priori olarak bilinirler. Kant *Prolegomena*'da buna örnek olarak 'altın sarı bir metaldir' yargısını ele alır. Önermede özne görevinde olan altın kavramı çözümlendiği zaman onun sarı ve metal olduğu açığa çıkacaktır. Böyle bir yargıyı bilmek için kavramın ötesinde bir deneysel araştırma ihtiyacı duyulmaz (Kant I. , 2002, s. 15). Kant'ın anlayışında, altın kavramının sahip olduğu sarı ve metal gibi özellikler onun anlamının bir parçasıdır.

Kripke, bu örneği ele alarak altının şimdi sahip olduğu düşünülen özelliklere esasen sahip olmadığının keşfedilebileceği bir durumun mümkün olduğu görüşündedir. Böyle bir durum gerçekleştiği takdirde altının var olmadığını söylememize gerek yoktur. Gerek Kant'ın anlayışında gerekse Frege ve Russell gibi betimsel *ad* kuramında bir şeyin varlığı sahip olduğu özelliklerle özdeşleştirilmeye çalışılmıştır. Kripke'ye göre şu an varsayılan özelliklere sahip olunmadığı durumlarda altın aynı nesne olmaya devam edecek ama farklı özelliklere sahip olduğu keşfedilecektir. Benzer şekilde, altına atfedilen özelliklerin hepsine sahip olan bir başka tür nesnenin var olduğu düşünülebilir. Fakat özellikleri bakımından aynı gözükse de bu tür nesnelerin altından tamamen farklı şeyler olduğu ortaya koyulabilir (Kripke S. A., 2001, s. 118-119).

20. yüzyılda metafiziğin analitik felsefe tarafından kabul görmemesinin en büyük nedeni, analitik olandan farklı ve a priori şekilde bilinmeyen zorunluluk kavramının reddedilmesidir (Noonan, 2013, s. 3). Başka bir deyişle, analitik felsefenin metafiziğe karşı olan mesafesi Kant'ın analitik anlayışına dayanmaktadır. Bu sebeple, Kripke'nin esas sorusu, doğal tür ifadelerinin analitik ve a priori olmasa da zorunlu olup olmayacağıdır. Özcülüğün savunulması için zorunlu ama analitik ve a priori bir şekilde bilinmeyen önermelerin olması gerekir.

Doğal türler hakkındaki bilgiler bir yenisini keşfedilen veya yanlışlanan özelliklerle doludur. İlk doğal türe atfedilen özelliklerin daha sonra ona ait olmadığı durumlar ortaya çıkabilir. Fakat türe dair bilgi ne kadar değişirse değişsin belirli bir doğal türden bahsedilmeye devam edilir. Başka bir deyişle 'kedi' gibi doğal tür *ad*ları, niteleyici bir sözlük tanımı ile ayırt edilemez. Mevzubahis çerçevede türün paradigmatic örnekleri

bu tür şeyi (İng. that kind of thing) teşkil eder (Kripke S. A., 2001, s. 122). Buna göre kedilere ait olarak düşünülen özelliklerin esasen onların sahip olmadıkları nitelikler olduğu ortaya çıktığı bir durumda onların gene kedi gibi *bu tür şey* olduğunu ama varsayılan özelliklere sahip olmadığı söylenmelidir.

Eğer altının atom numarasının yetmiş dokuz (79) olması onun doğasının bir parçası olduğu bilimsel olarak keşfedilmişse zorunlu bir gerçekliği gösterir. Böyle bir özellik o maddenin ne olduğunun temelini oluşturduğundan eğer atom numarası yetmiş dokuz (79) olan bir madde yoksa orası altının olmadığı bir dünyadır (Kripke S. A., 2001, s. 124-125).

Benzer şekilde suyun H₂O olduğu bilimsel olarak doğru olarak bulunmuşsa bu zorunlu bir gerçekliktir. İnsanın su ile ilişkisi ilk olarak dışsal özellikleri üzerinden olduğu için ‘su’ *adının* gönderimini sözgelimi tadı, görünüşü vb. belirli özellikleri itibarıyla, bir başla deyişle belirli betimlemelerle sabitlenir. Kripke, mümkün bir dünyada, aynı özelliklere ama farklı atom yapısına sahip bir şeyin su olamayacağını ama aynı atom yapısına sahip farklı özellikler taşıyan şeyin su olabileceğini düşünür (Kripke S. A., 2001, s. 128-129). Bu açıdan doğal türlere ait önermeler analitik ve a priori olamasa da zorunlu olabilir. Dolayısıyla, bilimsel bulgular eğer doğruysa zorunlu bir gerçekliği adlandırmaktadır. Başka bir deyişle geleneksel sınıflandırmanın aksine zorunlu ve a posteriori önermeler bulunmaktadır. Bunlar suyun H₂O olmasındaki gibi sonradan keşfedilen zorunlu gerçeklikleri ifade ederler. Bu çerçevede, mümkün bir dünyada suyu farklı şekilde görebilir veya ondan farklı bir tat alabilir, hatta kişilerin bedensel yapıları şimdiki tadı almaya duyarlı olmayabilirdi. Ama suyun H₂O olması, aksi mümkün olmayacak bir şekilde zorunlu bir gerçekliği dile getirmektedir.

Kripke, doğal tür için düşünülen fikirlerin doğal olgulara da yayılabileceğini düşünür. Başka bir deyişle, bir betimleme doğal olguyu ifade eden *adın* gönderimini sabitleyebilir fakat *bu olgunun* olumsal özelliklerin tasvir edilmesinden ibarettir. Sözgelimi, ‘ısı’ *adı*, ‘insanlara şu şu hisleri veren şey’ anlamına gelmez. İnsanların söz konusu hisse duyarlı olmadığı mümkün bir dünyada ısının yine de var olduğu düşünülebilir (Kripke S. A., 2001, s. 131). Bu durum, doğal olgu ile onu eşsiz olarak betimleyen özellikler arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. *Adlar* doğal olguyu (ısı) adlandırırken betimlemeler söz konusu olguyla özdeşleştirilen olumsal özellikleri

(insanlara şu hissi veren şey) adlandırırılar. Buna göre, özel *ad*lara benzer şekilde, genel *ad*ların büyük bir kısmının da betimlemeler ile eş anlamlı olduğu söylenemez.

Karşı olgusal bir durumda betimleyicinin ifade ettiği koşulların farklı bir nesne tarafından karşılanıyor olması mümkündür (Kripke S. A., 2011, s. 10). *Ad* ise, bir şeyin doğasını veya özünü tutuyor gibi gözükür. Başka bir deyişe, bir doğal türün ya da olgunun bir kere doğasının ne olduğu keşfedildikten sonra, ona verilen *ad* bütün mümkün dünyalarda aynı şey hakkında konuşulmasına imkân verir. ‘Su, H₂O’dur’ gibi bilimin keşfettiği özdeşlik ifadelerinin a priori ve analitik olmasa da zorunlu olduğu söylenmelidir (Kripke S. A., 2001, s. 138). Dikkat edilecek olursa bu tür nazarı özdeşlik ifadeleri iki *ad* arasında gerçekeşmektedir. Kripke’nin çerçevesinde *ad*lar katı gösterici oldukları için aynı nesneyi veya doğal türü/olguyu zorunlu bir şekilde tutmaktadırlar. Bu sebeple, iki katı gösterici içeren (doğru) özdeşlik ifadeleri zorunlu a posteriori önermeler olurlar (Kripke S. A., 2001, s. 140). Buna göre, doğal türlerin/olguların doğası deneysel olarak keşfedilebilir. Bilimsel olarak böyle bir özü ifade eden önermeler doğruysa aynı zamanda zorunlu olmaktadır.

3.6 KRİPKE’DE ADLANDIRMANIN ONTOLOJİK ARKA PLANI

Dolaysız gönderim kuramının ifade ettiği anlayışın ontolojik arka planına dair düşünmek birçok farklı tartışmanın açılmasına sebep olacaktır. Kripke *ad*n işlevine dair yaptığı açıklamaların genel felsefi çerçevede neye denk geldiğine dair bir düşünce geliştirmemiştir. Dolaysız gönderim kuramının ifade ettiklerinin ontolojik tartışmalara katılması Kant’tan itibarıyla yapılanın hilâfına bir takım sonuçlara yol açacak malzemeye sahiptir. Bu açıdan çalışmanın ilk bölümünün ikinci ve bu bölümle bağlantılarının kurulması elzem gözükmektedir. Kripke *ad*ların işlevini belirtmiş olsa ve onun ayrıcalıklı statüsünü öne çıkarsa da bunun nasıl bir ontolojik arka plana sahip olduğu konusunu tartışmaya açmamıştır. Özellikle özel *ad*ların nesneye doğrudan gönderimde bulunmasının tecrübeye neye denk geldiği ve söz konusu nesnenin mekânının neresi olduğu ortaya konulmamıştır. Bu açıdan, kavramlar ve anlam dolayımında değil doğrudan gönderimin olduğu bir ontolojik çerçeve üzerine düşünölmelidir.

Adların katı gösterici olması ve doğrudan gönderimde bulunması dil felsefesi açısından büyük yeniliklerin gelişmesine sebep olmuştur. Böyle bir çerçeve her şeyden önce Kant'ın tecrübenin mahiyetine dair çizdiği sınırın aslî eksiklikler taşıdığı düşüncesine sebep olmaktadır. Felsefe tarihinde Kant'a yapılan eleştiriler ise konunun anlaşılmasından ziyade aslî eksikliklerin görülmesini engelleyen yorumlar olmuştur. Hem Frege hem de Kripke bu eksikliklere dair bir soruşturma yürütmeyip farklı açılardan eleştirilerle yetinmişlerdir. Kant, a priori'yi zorunlulukla, a posterioriyi ise olumsal ile ilişki içerisinde ele almıştır. Kripke'nin bu ayrıma karşı bulduğu örnekler konuya dair yeni bir söylemiş olsa da esasa dair bir açılım sağlamamıştır. Esasa dair açılım Kant'ın ontolojik olarak iptal ettiği ve açık bıraktığı yerlerin tekrar gündeme gelmesini gerektirecektir. Tecrübenin kuruluşuna dair aklın üstleneceği bir işlevin olup olmadığı, nesnenin tekiliğinden bahsedebilmenin gereklilikleri ve nesnenin mekânının neresi olduğu bu tür tartışmaların içerisinde yer almaktadır. Böylece *ad*n neyi adlandırdığının ve neden bütün mümkün dünyalarda aynı nesneyi tutabildiğinin bir açıklamasına kavuşma imkânı sağlanır.

Çalışmanın farklı yerlerinde ifade edildiği gibi duyusal olanın mekânı ile adlandırmanın yapıldığı mekân aynı olamaz. Başka bir deyişle, sadece duyusal alanda kalarak, çokluğun içerisindeki herhangi bir şeyden tekil olarak bahsedilemez çünkü orada bir süreklilik bulunmaktadır. Nesnenin *ad* ile teşkil olması için duyusal alanın kayıtları dışına çıkartılıp koşulsuz ve mutlak bir bütünlüğün içerisine alınması gerekir. Hakkında konuşulan nesnenin mekânı ile hakkında konuşulan duyusun mekânı aynı değildir. Bunun en önemli göstergesi, *ad* her durumda aynı nesneye gönderimde bulunurken duyusal alanda sürekli bir değişimin bulunmasıdır. Böyle bir durumda nesnenin mekânı fiziksel bir şekilde tanımlanamaz. Nesnenin aynı kaldığı bir mekân bulunmalıdır. Immanuel Kant, bütün tecrübenin zemininde yer alan koşulsuz bir mekân olarak *saf ben*'in kurulması gerektiğini söylerken nesnenin bireysel bütünlüğünü aldığı mekân olarak koşulsuz bir *tümel nesneden* bahsetmemesi transandantal felsefe açısından eksiklik olarak gözükmektedir. *Ad*n nesnesini her türlü durumda tutuyor olması, nesnenin bireysel bütünlüğünü değişimden azade bir mekânda kazanıyor olmasındandır. Nesnenin koşulsuz ve mutlak bir biçimde ele alınabileceği bir mekâna devşirme faaliyeti ancak aklın nesneyi kurucu işlevi ile mümkün olmaktadır. Kant'ın yetiler itibarıyla ortaya koyduğu resimde böyle bir

bireysel bütünlük ortaya çıkmamaktadır. Hissetme yetisinin temsilleri edinmesi, muhayyilenin söz konusu temsilleri düşünsel kılması ve müdrikenin kavramlarını canlandırması, Apperzeption fiilinin ise sürece birliğini vermesi içerisinde nesne bireysel bütünlüğünü kazanamaz. Benzer bir sorun Frege'nin dildeki işaretlerin nasıl olup da birim olarak ortaya çıktığına dair bir açıklama sunmayıp, birimleri verili bir şekilde kabul etmesinde gözükmetedir.

Kripke, nesnenin özellikleri olmadan düşünölemeyeceğini ama hiçbir özelliğe de indirgenemediğini öne sürmüştür (Kripke S. A., 2001, s. 52). Nesnenin özdeşliğinin nereden kaynaklandığı sorusu açık olarak bırakılmış olsa da *ad*n her daim aynı nesneye gönderimde bulunacağı düşüncesindedir. Bu doğrultuda, *ad*ların katı gösterici olduğunu ve bütün mümkün dünyalarda aynı nesneyi tuttuğunu düşünmektedir. Bu açıdan, tekil varoluşsal ifadelerin analizinin betimlemelerle verilemeyeceğini öne sürmüştür (Kripke S. A., 2001, s. 59). *Ad*lar bu bakımdan betimlemelere indirgenemeyen bir işleve sahiptir. Keza Kripke gibi Mill de *ad*ların işlevine dair görüşlerini benzer bir biçimde geliştirmiştir. Özel *ad*lar nesneyi diğer şeylerden ayırt etmeyi sağlarken, betimlemeler ise o nesneye dair bir gerçeği ifade ederler (Mill, 1891, s. 42). Her iki düşünürün dilde yer alan *ad*lar ile betimlemeler arasında ortaya koyduğu bu farkın ontolojik bir arka planı bulunmaktadır. Bir şeyin nesne olarak diğerlerinden ayırt edilmesi ile o nesne hakkındaki yapılacak olan tasvir arasında düzeyysel bir fark olmalıdır. Başka bir deyişle, bir şeyin *bu* ve *bir* haline getirilmesi belirli bir kavram cihetinden tutulmasına ya da belirli bir kavramın kapsamı içerisinde yer almasına öncelikli bir şekilde gerçekleşmelidir. Bu açıdan, birinci bölümde anlatılan şekilde, aklın nesneyi içsel tutuşunun dışsal açıdan kavramlara göre yapılan terkiplere önceliği olduğunu söylemek gerekir. Kripke'nin nesneleri adlandırmasının arkasında bu tümeli olarak ortaya koyduğumuz nesnenin olduğu düşünölebilir. Akıl, nesneleri ve *ad*ı bu tümelinin içsellğinde bireysel bütünlüğüne kavuşturur. Daha sonra bu bireysel bütünlük farklı yargı fiillerinde farklı kavramsal cihetlerden tutulabilir. Belirli betimlemeler ise dildeki bu farklı kavramsal cihetleri temsil etmektedirler.

*Ad*n nesne teşkil etmesinin *ad*n bir şeye atıfta bulunmasından farklı bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. İki farklı düzeyde gerçekleşen söz konusu faaliyetlerde ikincisi ilkinin tabidir. *Ad*n dolaysız olarak gönderimde bulunmasında aklın bir nesneyi *bu şey* olarak teşkil etmesi yatmaktadır. *Ad*n bir şeyi adlandırması ile *bu şey*in teşkil

olması aynı fiilin sonucunda ortaya çıkar. *Ad*ın bütün mümkün durumlarda aynı nesneyi tutuyor olması *ad* ile adlandırılan arasında içsel bir ilişkinin olmasını gerektirir. Önerme esasında böyle bir ilişkiden bahsedilemez. Frege, böyle bir bağı kurmak adına anlam ve gönderim ayrımını yapmıştır. *Ad*ın, dilde belirli betimleme ile ifade edilen bir anlam vasıtasıyla gönderimde bulunduğunu ileri sürmektedir. Fakat *ad*ın atfetmek yoluyla gönderimine bağlandığı düşünülen nesne belirli bir doğruluk değerinden ibarettir (Koç, 2008, s. 139). Tümel bir nesne olan doğruluk değeri nesnelerin mekânı olamaz.

Bir şeylere Türkçe, İngilizce gibi bir dil içerisinde farklı *ad*lar tayin etmek mümkündür. Fakat her ne olursa olsun tecrübe edenin bir şeyleri karşısına *bu şey* olarak koyduğu gerçeği değişmeyecektir. Aklın bireysel bir bütünlük içerisinde ayırt ettiği şeye ‘su’, ‘ab’ veya ‘water’ kelimesinin atfedilmesi *bir dil* ile alakalı bir adlandırmadır. *Ad*ın bütün mümkün dünyalarda aynı nesneyi tutma nedeni ise söz konusu şeyin aklın kurucu fiiliyle *bu şey* olarak ayırt edilmesidir.

Önermeye iç olan *ad*ın sadece *dildeki şey* olabildiği düşünülebilir. Bu açıdan, herhangi bir *ad*ın düşünsel içerikle kuşatılamadığı söylenebilir. Önermelerdeki düşünsel farklılık ise kavramlardan kaynaklanmaktadır. Önermeye iç olan *ad* bir kavramsal cihetle birlikte tasvir edilir. Ve denilir ki; ‘Aristoteles, Platon’un en parlak öğrencisidir’. Önermenin burada yaptığı şey, ‘Aristoteles’ *ad*ını sadece belirli bir kavramsal cihetten tutarak doğruluk değerine gönderimde bulunmasını sağlamasıdır. Bu duruma; *bir dildeki ad*ın tasvir edilmesi yoluyla önermenin bir düşünsel cihetten seyri denilebilir. Söz konusu durum insanın ferdi olan yanını göstermektedir. *Bu şey* olarak teşkil olmuş nesnenin farklı düşünsel cihetlerden incelenmesi bilimsel bilginin genişlemesine sebep olur. Bilimsel bilginin bu şekilde genişlemesine imkân veren zeminin kendisi bir şeylerin *bu şey* olarak sunulmasına bağlı gözükmektedir.

Kısacası, Kant’ın transandantal felsefesinde nesnenin bireysel bütünlüğü ve mekânı konusunda iptal ve ihmal edilen tarafların betimleme teorisindeki yansımaları kolaylıkla görülebilir. Betimlemeler, transandantal felsefedeki müdrikenin kategorilerini andırmaktadır. Bu açıdan, her betimleme nesnenin farklı bir düşünsel cihetini birlik içerisinde tutar. Fakat bütün bu düşünsel cihetlerin dayandığı zeminde nesnenin bireysel bütünlüğünü tutan *ad* yer almaktadır. Birinci bölümde yapıldığı

şekilde, nesnenin bireysel bütünlüğünün tesis ve idrak edilmesinde aklın kurucu fiilinin bulunduğu gösterildiği takdirde, *adın* hiçbir düşünsel veya anlamsal içerik dolayımına gerek kalmadan doğrudan gönderimde bulunuyor olması anlaşılmış kılınacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmada, çağdaş dil felsefesinin kurucusu olan Gottlob Frege ile çağdaş metafizik tartışmaların odağında yer alan Saul Kripke'nin adlandırma üzerine ortaya koyduğu düşünceler ele alınmaya çalışılmıştır. Söz konusu isimlerin adlandırma ile ilgili tartışmalarının zeminine ontolojik bir bakış açısı getirmek adına, araştırmamızı Kant'ın transandantal felsefesini irdeleyen bir bakış açısı ile birlikte yürütmeye gayret ettik. Buna göre, Kripke'nin Frege ve diğer betimleyici gönderim teorilerine yaptığı eleştirinin temelinde Kant'ın transandantal felsefesi itibarıyla kuşatamamış olduğunu düşündüğümüz tecrübenin ve nesnenin kuruluşu yer almaktadır. Bu sebeple, yaptığımız çalışmayı dilin ve tecrübenin mekânına dair kuşatılamamış olan yanları birbiriyle ilişkisi içerisinde açıklığa kavuşturma gayesi olarak ele alabiliriz. Bu amaç doğrultusunda; Kant, Frege ve Kripke'nin aktör olduğu bir sahneyi ortaya koymaya çalıştık. Bu sahne, Kant tarafından çizilen, Frege tarafından düzenlenen bir sahnedir. Kripke ise aynı sahnede olmasına rağmen söyledikleri ile sahneyi genişletecek malzemeye sahiptir.

Adlandırma hususunda ilk olarak gündeme gelmesi gereken şey bir *ad*n nasıl olup da kendisi dışındaki bir şeyi adlandırabiliyor olduğudur. Bu soru, bir dildeki *ad*n neye verildiği hususundan farklılaşmaktadır. Başka bir deyişle, *bir dildeki ad*n neye tayin edildiği düzeysel olarak ikincildir. Bu ikinci husus, üzerinde uzlaşımsal olarak anlaşılabilir bir durum olabilir. Fakat nasıl olup da bu *ad*n bir şeye işaret edebildiği sorusu daha temelde yer almakta ve bu cevaplanmadan diğeri anlamsız olmaktadır. Kâğıtta veya kara tahtada yazılı olan şeyler ya da bir ses dalgasıyla ifade edilenler nasıl olur da bir şeyi adlandırabilirler? Bunlar mürekkep lekeleri ve tebeşir tozundan ibaret gibi durmaktadırlar. Her ikisi de fiziksel unsur olanlar arasında adlandırma bağlantısının kurulabilmesi mümkün gözükmemektedir. Adlandırma, ancak *ad* ve adlandırılan nesnenin bireysel bir bütün olarak ayırt edilmesi sonucunda ortaya çıkabilir. Bu durum bir ikinci sorunun sorulmasına neden olur: 'Nesnenin bireysel bütünlüğü nereden gelmektedir?' Çalışmamız bu sorunun etrafında Kant'ın verdiği cevaplar ve söz konusu cevapların yeterliliğini irdeleyen bir bölümle başlamıştır.

Kant'ın kendinden önceki metafizik anlayışına karşı aldığı konum, *Saf Aklın Eleştirisi* kitabı çerçevesinde özellikle görü-kavram ayrımı, öznenin sahip olduğu yetilerin

işlevleri ve Kant'ın metafizik eleştirisinin temelinde yer alan yanılısma/Schein terimleri ile birlikte ele alındı. Kant, aklın nesneyi kurucu fiilini iptal etmiş, bunun yerine saf görü ve kavramların olduğu transandantal unsurları ikâme etmiştir. Bu doğrultuda metafiziğe ve akla çizilen sınırın, Kant'ın tüm tecrübenin zemininde yer aldığını öne sürdüğü *saf ben*'in kuruluşu itibarıyla geçerli olup olmadığı sorusu bulunmaktadır. Kant'ın *saf ben*'in kuruluşuna dair es geçtiği zeminin, tecrübenin ve nesnenin kuruluşunu kuşatmakta yetersizliğe yol açtığı söylenebilir.

Kant'a göre ontolojik anlamdaki 'ne var ne yok' sorusunun yanıtı ancak transandantal dedüksiyon yoluyla verilebilir. Başka bir deyişle, bir nesnenin var olmasının koşulları müdrikenin sahip olduğu saf kavramlar olan kategoriler dışında anlaşılamaz. Ancak aklın kurucu bir işlevi olup, nesne bireysel bütünlüğe sahip kılınmadan bu kategorilerin işlevinden bahsedilemez. Kant'ın çerçevesinde bulunan müdrikeye ait dört kategori ve hissetme yetisinin edindiği hissî malzeme nesnenin bireysel bütünlüğünü açıklamayı sağlayamaz. Aklın kurucu fiilini ihmâl etmek olarak da anılabilecek bu düşünce; Kant'ın tecrübenin teşrihine, bireysel bütünlüğü içerisinde idrak edilen görüsel karşılıklar (Alm. Gegenstand) ile başlamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu açıdan, aklın nesneyi içsel olarak yakalayıp *bu şey* olarak meydana çıkarmasının, görüsel karşılık olarak ortaya çıkmasına ve bu görüsel karşılığın farklı kavramsal cihetlerden tutulup birlik verilmesine önceliği olduğu öne sürülebilir. Ancak böyle bir bireyselliğe kavuştuktan sonra farklı kategorilerce hissî malzeme dışsal açıdan terkip edilebilip birlik içerisinde tutulabilir. Nesnenin bireysel bütünlüğünün kurulmasının, adlandırma fiilinin doğru bir zemine kavuşturulmasında önemi bulunmaktadır. Bu açıdan, çalışmaya Kant'ın transandantal felsefesiyle başlamamızın en önemli sebebi, aklın kurucu fiilinin iptal edilmesinin adlandırma tartışmalarına olan etkisidir. Bu minvalde, nesnenin bireysel bütünlüğü ve mekânına dair eksik bırakılan durumların, Frege ve Kripke itibarıyla *adın* işlevine dair ortaya konulmuş görüşlerde kendisini gösterdiği ileri sürülebilir.

Frege'nin aritmetiği mantığa indirgeme projesi, Kant'ın transandantal felsefesinin psikolojik yanlar taşıdığı iddiasının ortaya koyulmasına neden olmuştur. Bu minvalde, düşünmenin analitiği yerine biçimsel dilin analitiği öne çıkmış ve gerçeklik tamamen dilin mantıksal yapısı içerisinde ele alınmaya başlanmıştır. Frege'nin aritmetiği temellendirmeye çalışırken ortaya çıkan özdeşlik meselesi, kendi anlam kuramının

zemininde yer alan anlam-gönderim ayırımına yol açmıştır. Sinn-Bedeutung ayrımı olarak da ifade edilecek söz konusu ayırımın Kant'ın transandantal felsefesinden esinler taşıdığı gözükmemektedir. Kant'ın transandantal felsefesinde öne çıkarılan hissî cihet ile Frege'nin anlam kuramındaki düşünsel cihet birbirine benzemektedir. Başka bir deyişle, kuralların birliği üzerinden nesneyi belirleme düşüncesi; Kant'ta yargı, Frege'de ise önerme içerisinde ele alınmaktadır. Bu bakımdan, iki ismin düşüncesindeki yönün birbirine paralel olduğu söylenebilir. Kant'ın hissî malzemenin kategorilerin sunduğu kurallar birliğine göre terkip edilmesi gerektiği düşüncesi, Frege'de *adın*, ilişkilendirildiği düşünsel cihet üzerinden gönderimde bulunduğu fikrine evrilmiştir. Bu itibarla, Frege'nin *adın* işlevine dair yaptığı açıklamaların kuşatıcı olmadığını ve bu durumun Kant'ın transandantal felsefesi açısından tecrübenin ve nesnenin kuruluşunun kuşatılamamış olmasıyla ilişkili olduğu gözükmemektedir. Bu çerçevede, *adın* bireysel bütünlüğünün önerme (düşünsel cihetler) içerisinde kuşatılamayacağı ve bu durumun müdrikenin kategorilerince nesnenin bireysel bütünlüğünün kuşatılamaması ile ilişkili olduğunu söylemek gerekir.

Kant'ın tecrübenin kuruluşunu açıklarken görüsel karşılığın bireysel bütünlüğünün nereden geldiğini ihmâl etmesinde olduğu gibi, Frege'nin dil felsefesine gelindiğinde bu soruların en önemlisi bir şeyin nasıl işaret ettiği olmuştur. Bu doğrultuda, Frege'nin *adın* ve adlandırmanın nasıl ortaya çıktığına dair bir araştırma yürütmeden anlam kuramı oluşturduğu gözükmemektedir. Bu çerçevede, *adın* neye atfedildiği meselesi ele alınsa da bunun temelinde yer alan *adın* nasıl adlandırdığı meselesi kuşatıcı bir bakış içerisinde ele alınamamıştır. Frege, atfetmek yoluyla *adın* kavranılış cihetini (Sinn) gönderimde bulunulan nesneye (Bedeutung) bağladığını düşünür. Bu durumun ancak *bir dil* ve doğruluk değeri itibarıyla geçerli olduğu düşünülebilir. Adlandırma faaliyetiyle teşekkül eden nesne ile *bir dilde* *adın* bir nesneye atfedilmesi farklı düzeylerde gerçekleşmektedir. Bu çerçevede, ikinci durum ilkinin muhtaçtır. Başka bir deyişle, ancak aklın kurucu dahlinin olduğu, nesnenin bir *ad* ile teşekkül etmesinden sonra nesneye dair kavranılış cihetlerinin önerme içerisinde ifade edilebilmesi mümkün hâle gelir.

Yukarıda ifade edilen Fregeci çerçeve, modal mantıkta yaşanan gelişmeler ile değişime uğramıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda dilin semantiğinde özel *ad*ların farklı bir işleve sahip olduğu düşüncesi doğmuştur. Başka bir deyişle, Kripke'nin modal mantığın tarihsel seyrine yaptığı katkılar, özel *ad*ların farklı bir şekilde ele alınmasına yol açmıştır. Kripke, modal mantığın yanı sıra semantik ve epistemolojik argümanlar sayesinde Fregeci betimleme kuramlarını eleştirerek, özel *ad*n betimlemelere indirgenemeyeceğini öne sürmüştür. Buna göre *ad*, doğrudan gönderimde bulunmaktadır. *Ad*n gönderimde bulunması için, bir konuşucunun zihnindeki kavramsal içeriğe ya da dildeki betimlemelerin ilişkilendirdiği koşullara ihtiyaç duyulmamaktadır. Kripke'nin özel *ad*lar üzerine ortaya koyduğu görüşlerin genel *ad*lara da uygulanabileceği fikri yeniden özcülük tartışmalarının açılmasına neden olmuştur. Kripke'nin öne sürdüğü şekilde, *ad*n doğrudan gönderime sahip olduğu düşüncesi, Kant ile başlayan sürecin hilâfına bir sonuç doğurmaktadır. Bu minvalde, Kripke'nin *ad* ve nesnenin kendisinden yola çıkarak farklı mümkün dünyalarda farklı betimleme ve niteliklere sahip olması üzerinden hareket etmesi, Kant ve Frege'de gözüken *ad* ve nesneden bahsedilmesi için kavramsal cihetten birlik altında tanınması gerektiği anlayışına zıt bir düşünce olarak önem arz etmektedir. *Ad*n gönderimde bulunması için konuşucunun ilişkilendirdiği betimleyicilere ihtiyaç duymamasının, başka bir deyişle, doğrudan gönderimde bulunmasının zemininde aklın nesneyi kavramsal cihetlere öncelikli şekilde teşkil etmesinin bulunduğunu düşünmek mümkündür. Bu itibarla, aklın kurucu fiilinin iptal edilmesinin sonuçları dil felsefesinde kendisini hem Frege'nin anlam kuramında ortaya çıkan sorunlarda hem de Kripke'nin özel *ad*ların statüsüne dair söylediklerinde göstermektedir. Nesnenin bireysel bütünlüğü ile *ad*n doğrudan gönderimde bulunması düşüncesinin ilişkili olduğunu belirtmek gerekir. Bu iki durum, adlandırmanın tesis edilmesi için bir arada ele alınmalıdır. Böylece, *ad*n tecrübede neye denk düştüğüne dair öneriler ifade edilebilir.

Kısacası, dilin ve tecrübenin mekânına dair kuşatılamamış olan yanları birbiriyle ilişkisi içerisinde ele almak gerekmektedir. Kripke, *ad*n önerme içerisindeki kavramsal bağıntılarını aşan bir yanı olduğuna dikkat çekmiş olsa da tecrübenin, nesnenin ve adlandırmanın mekânına dair bir açılım sağlamamıştır. Kant, Frege ve Kripke itibarıyla düşünüldüğünde, adlandırmanın mekânına dair yapılacak olan bir

araştırmanın dilde veya görüsel karşılıkta değil, ona öncelikli bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Görüsel alanda tecrübe edilmiş olanlar üzerinden veya *bir dilde* nesneye atfedilmiş işaretlerden yola çıkarak adlandırmanın anlaşılması mümkün değildir. Adlandırma meselesinin doğru bir zemine kavuşturulamamasının arkasında Kant'ın *tümel nesne* mekânını görememesinin büyük bir rolü bulunmaktadır. Bu bakımdan, görüsel karşılığın ve dilin ortaya çıkışına önceliği olacak şekilde, aklın kurucu olduğu bir mekân olmalıdır. Adın nesnesine doğrudan gönderimde bulunuyor olması, ben'in nesneleri bireysel bütünlüğe sahip olarak karşısına koyduğu söz konusu mekâna bağlıdır.

Yukarıda çizilmeye çalışılan tartışmanın farklı boyutlarından bahsetmek mümkündür. Felsefe tarihi içerisinde bireyleşim problemi olarak ifade edilebilecek söz konusu tartışmanın metafizik, epistemolojik, teolojik, ahlâkî vb. birçok cihetinden bahsedilebilir. Başka bir deyişle, felsefe tarihinde Antik Çağ'dan çağdaş döneme kadar bireyleşim problemi tek bir şekilde tartışılmamıştır. Bu mesele çağdaş analitik felsefede genellikle dil ve mantık merkezli yürütülmüştür. Kripke'nin *adların* statüsü hakkında öne sürdüğü görüşlerin de bu açıdan önemi bulunmaktadır. Biz buradaki tartışmayı ontoloji odaklı ele alarak, adlandırma ile nesnenin bireysel bütünlüğü arasındaki ilişkiyi, Kant'ın transandantal felsefesiyle bir arada düşünmeye çalıştık.

Çağdaş felsefede yapılan tartışmaların geldiği sınır itibarıyla 'metafizikğin elenme süreci', 'metafizik sonrası çağ' gibi tanımlamaların değer kaybettiği gözükmektedir. Çağdaş felsefe içerisinde yer alan adlandırma tartışmalarında metafiziksel ve ontolojik sorgulamalar canlı bir şekilde devam etmektedir. Bu tartışmaların dil merkezli yürütülmesinin belirli sınırlılıklar getirdiği kanaatindeyiz. Bu minvalde, dil üzerinden yapılan felsefi araştırmanın yönünü değiştirerek, nesne ve nesnenin mekânından hareketle yapılacak olan sorgulamaların mevzu bahis sınırlılıklara karşı söyleyecekleri şeylerin bulunduğunu düşünüyoruz. Bu doğrultuda yapmak istediğimiz olası incelemelerin felsefi sonuca ulaşma konusunda daha güvenilir bir yol açacağını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Ahmed, A. (2007). *Saul Kripke*. London : Continuum.
- Altuğ, T. (2016). *Modern Felsefede Metafiziğin Elenmesi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Aristoteles. (2005). *İkinci Çözümlemeler*. (A. Houshiary, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beaney, M. (2011). Frege. B. Lee içinde, *Philosophy of Language: The Key Thinkers* (s. 33-55). London: Continuum.
- Berger, A. (2011). Introduction to Kripke. A. Berger içinde, *Saul Kripke* (s. 1-14). New York: Cambridge University Press.
- Blackburn, P., Rijke, M. d., & Venema, Y. (2010). *Modal Logic*. New York: Cambridge University Press.
- Burgess, J. P. (2013). *Saul Kripke: Puzzles and Mysteries*. Cambridge: Polity Press.
- Chagrov, A., & Zakharyashev, M. (1997). *Modal Logic*. New York: Oxford University Press.
- Chapman, S. (2003). *Philosophy for Linguists*. New York: Routledge.
- Chapman, S., & Routledge, C. (2009). *Key Ideas in Linguistics and the Philosophy of Language*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Çitil, A. A. (2012). *Matematik ve Metafizik, Kitap I: Sayı ve Nesne*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Çitil, A. A. (2016). Cennetten Yeryüzüne İnme Ayetleri İtibarıyla Ahlâk Tecrübesinin Kuruluşu. Ö. Türker içinde, *Ahlâkın Temeli* (s. 119-140). İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çitil, A. A. (2021). *Kant Okumaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Deleuze, G. (2007). *Leibniz Üzerine Beş Ders*. (U. Baker, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Denkel, A. (1989). Frege'nin Dil Felsefesi: Ana Çizgiler. *Felsefe Tartışmaları*(5), 24-46.
- Devitt, M., & Sterelny, K. (1999). *Language and Reality*. Oxford: Blackwell.
- Doko, E. (2020). *Metafiziğin Temelleri*. İstanbul: Mona Kitap.
- Dummett, M. (1978). *Truth and Other Enigmas*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Fennell, J. (2019). *A Critical Introduction to Philosophy of Language*. New York: Routledge.

- Fitting, M., & Mendelsohn, R. L. (1998). *First-Order Modal Logic*. Dordrecht: Springer.
- Frege, G. (1967). Begriffsschrift. J. v. Heijenoort içinde, *From Frege To Gödel* (s. 1-82). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Frege, G. (1984). *Collected Papers On Mathematics, Logic, And Philosophy*. Oxford : Basic Blackwell.
- Frege, G. (1984). Logical Investigations Part : Thoughts. G. Frege içinde, *Collected Papers On Mathametics, Logic, and Philosohy* (s. 351-372). Oxford: Basic Blackwell.
- Frege, G. (1988). Fonksiyon ve Kavram. *Felsefe Tartışmaları*, 2. Kitap, 9-24.
- Frege, G. (1989). Anlam ve Yönetim Üstüne. (H. Ş. Elkâtip, Dü.) *Felsefe Tartışmaları*, 7-23.
- Frege, G. (2017). *Aritmetiğin Temelleri*. (H. B. Gözkân, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gözkân, B. (2006). Uzayda Yönler Arasındaki Farklılığın Nihai Dayanağı. *Felsefe Tartışmaları*(37), 43-55.
- Gözkân, B. (2010). Frege'nin Anlam Kuramının Kökenleri. S. Kibar, S. A. Bayram, & A. Sol (Dü) içinde, *Anlam Kavramı Üzerine Yeni Denemeler* (s. 173-186). İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Gözkân, B. (2017). Çevirenin Sunuşu: Frege ve Aritmetiğin Temelleri. G. Frege içinde, *Aritmetiğin Temelleri* (s. 13-72). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gözkân, B. (2018). *Kant'ın Şemsiyesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Grünberg, D. (2005). Kant, Aşkınsal Çıkarımlar ve Kuşkuculuk. *Cogito*(41-42), 93.
- I.M.Bochenski. (1961). *A History of Formal Logic*. Indiana: University of Notre Dame Press.
- İnan, İ. (2013). *Dil Felsefesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kant, I. (1998). *Critique of Pure Reason*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, I. (2002). *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkacak Her Metafiziğe Prolegomena*. (Y. Ö. İonna Kuçuradi, Çev.) Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, I. (2007). *Critique of Judgement*. New York: Oxford University Press.
- Kenny, A. (2000). *An Introduction to the Founder of Modern Analytic Philosophy*. Oxford: Blackwell.
- Kneale, W., & Kneale, M. (1971). *The Development of Logic*. London: Oxford University Press.

- Koç, Y. (1994). Mekan ve Nesne. *Felsefe Arkivi*(29), 13-28.
- Koç, Y. (1997). Matematiğin Ontolojisi Bakımından Kant ile Frege Karşılaştırması. *Felsefe Arkivi*(30), 49-54.
- Koç, Y. (2008). *Theologia'nın Esasları*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Koç, Y. (2014). *Anadolu Mayası*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Kovanlıkaya, A. (2002). A critical approach to Kant's conception of experience in view of Leibniz's ontology.
- Kripke, S. (1959). A Completeness Theorem in Modal Logic. *Journal of Symbolic Logic*, 1-14.
- Kripke, S. A. (2001). *Naming and Necessity*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Kripke, S. A. (2011). Identity and Necessity. S. A. Kripke içinde, *Philosophical Troubles* (s. 1-26). New York: Oxford University Press.
- Lenzen, W. (2004). Leibniz's Logic. D. M. Gabbay, & J. Woods içinde, *Handbook of History of Logic: The Rise of Modern Logic: From Leibniz to Frege* (Cilt 3). Amsterdam: Elsevier B. V.
- Lewis, C. I. (1912). Implication and Algebra of Logic. *Mind*, 522-531.
- Lewis, C. I., & Langford, C. H. (1959). *Symbolic Logic* (2 b.). New York: Dover Publications.
- Lewis, D. K. (1968). Counterpart Theory and Quantified Modal Logic. *The Journal of Philosophy*, 113-126.
- Mates, B. (1989). *The Philosophy of Leibniz*. New York: Oxford University Press.
- Mendelsohn, R. L. (2005). *The Philosophy of Gottlob Frege*. New York: Cambridge university press.
- Mill, J. S. (1891). *A System Of Logic*. London: Longmans, Green & Co.
- Noonan, H. (2013). *Kripke and Naming and Necessity*. New York: Routledge.
- Platon. (2016). *Kratylos*. (E. Gören, Çev.) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Putnam, H. (1962). It Ain't Necessarily So. *The Journal of Philosophy*, 658-671.
- Quine, W. V. (2004). Three Grades of Modal Involvement. W. V. Quine, & R. F. Gibson (Dü.) içinde, *Quintessence* (s. 379-397). London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Russell, B. (2010). *The Philosophy of Logical Atomism*. London: Routledge.
- Sluga, H. D. (1999). *Frege: The Arguments of the Philosophers*. London: Routledge.

- Solerno, j. (2011). *Frege'ye Dair*. (A. Dereko, Çev.) Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Strawson, P. F. (2003). *Individuals*. London : Routledge.
- Taşdelen, İ. (2011). *Mantığın Gelişimi*. (D. Grunberg, Dü.) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Whitehead, A. N., & Russell, B. (1997). *Principia Mathematica*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wittgenstein, L. (1986). *Philosophical Investigation*. (G. E. Anscombe, Çev.) Oxford: Basic Blackwell.
- Wittgenstein, L. (2013). *Tractatus Logico-Philosophicus*. İstanbul: Metis Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Murat Fatih YAZICI

Uyruğu: T.C.

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	ODTÜ, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	2018
Yüksek Lisans	İMÜ, Sistematik Felsefe ve Felsefe Tarihi	-

YABANCI DİLLER

İyi derecede İngilizce

Başlangıç düzeyinde Almanca ve Farsça